

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ГОСПОДСТВО-ПОЛІТИЧНИЙ
І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ
МІСЯЧНИК

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний
і науково-літературний
місячник

Видає

Українська Видавнича Спілка

A REFEREED

LIBERATION PATH

Ukrainian Political
Social, Scientific & Literary
Magazine

Published monthly by
Ukrainian Publishers Ltd.

ISSN: 0042-9422

No. 7 (544), July, 1993, Vol. XLVI

Відповідальні Редактори — Ілля Дмитрів і Сергій Квіт
Технічний Редактор — Орест Андріїв

Члени Редакційної Колегії:

д-р А. Бедрій, проф. д-р Г. Васькович, проф. д-р С. Галамай,
ред. П. Дужий, ред. С. Караванський, п-ні мгр О. Керзюк,
мгр О. Коваль, проф. д-р В. Косик, проф. д-р О. Кушпета,
інж. В. Олеськів, д-р Б. Стебельський, проф.
д-р П. Цимбалістий, ред. М. Шатилов.

Редакція і Адміністрація

200, Liverpool Road, London, N1 1LF.

Тел.: 071 607 6266/7

Факс: 071 607 6737

Матеріяли, підписані прізвищем чи псевдонімом авторів, не завжди відповідають поглядам Редакційної Колегії. Редакція застерігає собі право скорочувати статті і виправляти мову.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 1993 РІК

Країна	Річна передплата	Піврічна передплата	Окреме число
Австралія	75 дол.	40 дол.	7.25 дол.
Австрія	765 шіл.	400 шіл.	80 шіл.
Аргентина	(Амер. дол.) 40 дол.	20 дол.	4 дол.
Бельгія	2200 б.фр.	1200 б.фр.	250 б.фр.
Вел. Британія	ф.30.00	ф.16.00	ф.3.25
Канада	75 дол.	40 дол.	7.25 дол.
США	65 дол.	35 дол.	6.50 дол.
Німеччина	120 н.м.	65 н.м.	12.50 н.м.
Франція	350 фр.	180 фр.	35 фр.
Швеція	350 кор.	180 кор.	35 кор.

В інших країнах — рівновартість американських доларів.
Передплату просимо ласкаво вносити наперед, безпосередньо на адресу Адміністрації «Визвольного Шляху» в Лондоні, або, якщо це Вам вигідніше — на адреси наших Заступників як на стор. 3-ій обкладинки.

Чеки виставляти на: Ukrainian Publishers Ltd.

Обкладинка роботи проф. Р. Лісовського

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 7 (544)

ЛИПЕНЬ, 1993

Річник XLVI

Зміст VII-ої книжки

До питань державного будівництва

Тарас Корінь: ЄВГЕН КОНОВАЛЕЦЬ І СУЧАСНА УКРАЇНА	771
мгр. Омелья Коваль: СЛОВО НА МОГИЛІ ЄВГЕНА КОНОВАЛЬЦЯ В РОТТЕРДАМІ	778
доц. Віктор Мурашів: ФОРМУВАННЯ ПРАВОВИХ ЗВ'ЯЗКІВ МІЖ УКРАЇНОЮ І ЄВРОПЕЙСЬКОЮ СПІЛЬНОТОЮ	780
Олександр П. Рачек: НАЦІОНАЛІЗМ З ТОЧКИ ЗОРУ ТЕОРІЇ ІНФОРМАЦІЇ	791
А. С. Галачинський, А. І. Даниленко, М. І. Савлук, Ю. Г. Якуша: ЯК НАМ ПОДОЛАТИ ІНФЛЯЦІЮ В УКРАЇНІ	796
В. Поліщук, В. Базюк, І. Власенко: ДРУЗІ РОСІЙСЬКИХ «ДЕМОКРАТІВ»	802
мтр. В. Микіла: ДІВІЗІЯ «ГАЛИЧИНА» — І ДІВІЗІЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ АРМІЇ	807

Поезія

Святослав Гордимський: ЯК КІНЧАЄТЬСЯ ЗАХОДОМ ДЕНЬ — 814; ВІРШ ПРО ВЛИЗЬКА — 814; ХОЛМ — 815; ПОВНОТА — 818; ЛИПИ — 818; СВЯТОСЛАВ ГОРДИНСЬКИЙ ВІДІШОВ У ВІЧНІСТЬ — 818	
Олекса Веретенченко: РОЗКРИЛЯЮТЬСЯ БІЛІ ВІТРИЛА — 819; ПАДАЮТЬ СНІЖИНКИ ... — 820; ТАК ОСЬ ЯКИЙ ТИ ... — 820; ГОРОБИНА НІЧ — 820	
Д. Нитченко: ПОМЕР ОЛЕКСА ВЕРЕТЕНЧЕНКО	821
— ВІД УПРАВИ «СЛОВА»	823

Новелі

Микола Олійник: НА СЕМИ ВІТРАХ	824
Світлана Дячук: МІШОК МУКИ	831

Наука, досліді

Віктор Чепелик, Оксана Чепелик: ВЕЛИКІ БУДІВНИЧІ УКРАЇНИ	834
Орест Корчунський: СТИЛЬСЬКИЙ ГРАД IX-XI СТОЛІТЬ	852
Галина Щерба: ДО ПОДІЙ НА ЛЕМКІВЩИНІ В 40 РОКАХ	859
Ігор Качуровський: ЧИ ПОТРІБНА НАМ ШКОЛА ПИСЬМЕННИКІВ	868
Святослав Караванський: ВІЗ ПОПЕРЕД КОНЯ	871

Огляди, рецензії

Тарас Процев'ят: ЕТНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ В «ТЕОРІЇ НАЦІЇ» ВОЛОДИМИРА СТАРОСОЛЬСЬКОГО	874
Олеся Нічлава: УКРАЇНА: СТОРІНКАМИ НІЖИНСЬКОЇ «ПРОСВІТИ»	879
Євген Пашковський: ДВІ ВІЙНИ І ОДИН ДОБРОБУТ	882
Володимир Жила: МИСТЕЦЬ КОЛЬОРИСТИЧНОГО БАГАТСТВА	885
Іван Легкий: ПРЕЦІКАВА КНИЖКА	889
О. Питляр: З НОВИХ ВИДАНЬ	891

Присвяти

— СВ. ПАМ. ПАТРІАРХА МСТИСЛАВА І — ВІД ІОАНА ПРАВЛЯЧОГО ЄПІСКОПА ЛОНДОНСЬКОГО СПАРХІАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ УАПЦ	893
— ТЕЛЕГРАМА СПІВЧУТТЯ ВІД ГЛАВИ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ	893
Йосип Гошуляк: У ПЕРШУ РІЧНИЦЮ ВІДХОДУ У ВІЧНІСТЬ БЛ. П. Д-РА М. БОРОВИКА	894

З листів до Редакції

— ВІД Ю. П. ЯКОВЛЄВА, ХЕРСОН	896
------------------------------------	-----

ВИДАЄ «УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА», ЛОНДОН

*св. пам. СВЯТІЙШИЙ ПАТРІАРХ КИЇВСЬКИЙ
І ВСІЄЇ УКРАЇНИ МСТИСЛАВ І (1898-1993)*

До питань державного будівництва

Тарас КОРИНЬ

ЄВГЕН КОНОВАЛЕЦЬ І СУЧАСНА УКРАЇНА

Національна революція в Україні зробила перші важливі кроки до перемоги, національна революція в Україні продовжується та розгортається. Адже, незважаючи на те, що ніби й маємо сьогодні державу *Україна*, для виповнення її національним змістом необхідно докласти ще багато зусиль. На цьому шляху чекає нас довготривала і безкомпромісова боротьба за забезпечення за українською нацією природного права на повновласного господаря у власній національній державі. Однак, історична доля української нації присудила так, що в період відновлення її державности український національний організм вступив ослабленим мужньою багатовіковою духовою і збройною боротьбою за визволення та відновлення державности, довготривалим перебуванням у підневільному стані, сливе перманентним геноцидом, пляновим винищенням української духової та інтелектуальної еліти та нелюдськими соціальними експериментами, організованими в основному московсько-більшевицькими імперіялістами. Тому чи не найважливіше завдання націоналістичних сил під цю пору — це духове відродження нації і регенерація її національної самосвідомости як головніших чинників розбудови державности та наповнення її національною сутністю.

У всі часи та у всіх народів серед важливіших домінантів національної самосвідомости була жива пам'ять про національних героїв, що передавалася із уст в уста батьків до синів і на основі якої народ витворював для себе національно-ідеальні типи, яких огортали ореолом святости, і на вчинках яких вчилися та дії яких наслідували молоді покоління. Для української нації такими постатями були і залишаються Володимир Великий, Ярослав Мудрий і Данило Галицький, Богдан Хмельницький і Іван Мазепа, а з новіших часів — Симон Петлюра, Степан Бандера і Роман Шухевич. Але чи не найчільніше місце серед тієї низки героїчних постатей, що їх вилонив із свого середовища український народ в XX столітті, займає *полковник Євген Коновалець*.

Сьогодні, напередодні 55-ої річниці вибуху пекельної машини (23 травня 1938 року) на бульварі Колсінгелъ в Роттердамі, Голландія, який обірвав життя полк. Євгена Коновальця, для нас особливо важливо глянути на напрямні життя та діяльності сл. пам. Полковника і Провідника ОУН, в яких сконцентрована візія багатьох поколінь українських патріотів-державників з огляду їх актуальности для українського громадянства та Української Держави в сучасну надзвичайно відповідальну пору.

Для нас сьогодні Є. Коновалець — це в першу чергу символ по-

слідовного і чесного служіння самостійницько-соборницькій ідеї, мужнього та незламного, безкомпромісного прямування по раз і назавжди вибраному шляху. Вихований в національно свідомій священничо-учительській родині на Львівщині — молодий патріот активно включився напередодні Першої світової війни в просвітницьку та політичну боротьбу за право української нації на повноцінне існування та державну незалежність. Військовий вишкіл та служба в австрійській армії, студювання права у Львівському університеті, участь у Першій світовій війні у ранзі чотаря австрійської армії, тривалий московський полон та заснування спільно з іншими старшинами-українцями одразу ж після петроградської революції Української Царицинської Ради — це не просто фрагменти біографії Є. Коновальця, але й віхи становлення його особистості як політика, організатора і провідника. І коли на чолі новоствореного куреня Українських Січових Стрільців він самовільно вирушає з полону в Царицині на Україну, то цим він проявляє себе уже як зформована, викристалізована, зріла особистість з чіткою візією, що базувалася на двох непохитних постулатах: соборності та державної незалежності української нації. Він підтримує кожну українську владу, яка дотримується цих засад: він виступає в обороні Центральної Ради як парламенту України супроти німецького керівництва, що організувало державний переворот у Києві 28 квітня 1918 року; він веде боротьбу проти російської великодержавницької, шовіністично наставленої білогвардійщини; він збройно виступає проти ідеї федерації України з Росією гетьманського уряду; він засуджує перехід знесиленої УГА до Денікіна та покидає табір Української Народньої Республіки, коли її уряд зважається на угоду з історичним ворогом України — Польщею¹.

Послідовне слідування ідеям соборності і державності в часах розгубленості та дезорієнтованості значної частини українського громадянства після поразки Української Національної Революції приводять Є. Коновальця до переконання в необхідності продовження активної боротьби, організування і ґартування свідомих національних сил так на східних, як і на західних українських землях через революційний чин, духовий і збройний удар з окупантами, щоб цим шляхом змусити міжнародні дипломатичні чинники вирішити українську проблему з урахуванням перш за все бажань та прагнень українського народу. Керуючись цими засадами, Українська Військова Організація (УВО) розпочала широку акцію проти загарбників в різних регіонах України. В підсоветській Україні, включившись в політику українізації, націоналістам вдалося посісти ряд важливих постів у наркоматах, щоб мати певний вплив на перебіг подій. Та найбільше вдалими були акції УВО в національно свідомій Галичині, де в перші роки польської окупації вдалося значно обмежити можливості польської окупаційної адміністрації у проведенні перепису населення, організувати саботаж виборів до польського сейму, завдати великої руйнівної шкоди польській поміщицькій економіці на українських землях, значно зменшити наплив польських колоністів, сприяти творенню української вищої освіти в підпільному таємному Українському Університеті у Львові².

І коли в 1920 роках назріла ситуація для того, щоб об'єднати роздрібнені націоналістичні гурти в єдину організацію, надхненником такого об'єднання і став Є. Коновалець. Щоденною наполегливою працею, без зайвої риторики та хвилевих афектів, цеглину за цеглиною викладав він величну будову Організації Українських Націоналістів (ОУН), об'єднуючи, переконуючи, цементуючи кращі і здоровіші, активніші сили української нації для національно-визвольного та державотворчого чину. Послідовна діяльність ОУН під орудою талановитого Провідника та геніяльного організатора з дня у день і з року в рік завойовувала все більшу популярність і довір'я серед українства, все ширше коло симпатиків та прихильників, а після провалу політики «нормалізації» з поляками українських легальних політичних кіл стала в очах українського громадянства як єдиний чинник, що здатний послідовно і безкомпромісово захищати питомі права української нації перед наїзниками, довершити справу боротьби за відновлення української державности. Що більше, ми переконані, що й нинішня відновлена держава — *Україна*, проголошена українським Парляментом 24 серпня 1991 року та підтверджена громадськістю під час референдуму 1 грудня 1991 року, постала в значній мірі завдяки послідовній діяльності ОУН в напрямі забезпечення соборности української нації та відбудови Української Держави — діяльності, започаткованої та унапрявленої полк. Євгеном Коновальцем.

Життя і діяльність Є. Коновальця повинні стати основним дороговказом для сучасних українських політиків з погляду послідовного і чіткого слідування ідеям соборности і державности — ідеям, в яких сконцентровані доглибинні інтереси української нації, і які не можуть бути ревізовані в залежності від тієї чи іншої політичної ситуації на догоду сьогочасного політичного моменту. Адже розбудова Української державности йде так непросто і важко саме із-за непослідовности рішень та дій значної частини українських політиків. Згадаймо, коли ще не встигли остаточно підрахувати результати голосування під час референдуму 1 грудня 1991 року, як колишні комуністи вже встигли втягнути Україну в СНД — об'єднання, яке виявилось не лише неефективним, але й таїть в собі фатальну загрозу відновлення нового «союзу». Це підтверджують і останні дії українського прем'єра Л. Кучми. Делегація, ним очолювана, парафувала нещодавно в Мінську домовленість про участь в консультативно-координаційному органі СНД, хоча й із застереженнями, що цей орган займатиметься в основному економічними проблемами. Деякі горе-діячі поспішили також об'явити Україну без'ядерною державою перед лицем постійної, щоденно наростаючої реваншистсько-імперської загрози з боку Росії. Інші, ідеалізуючи демократію і вбачаючи в ній панацею од всіх бід, встигли пустити в обіг ідею децентралізації та федералізації Української держави, яку активно підхопили антидержавницькі сили в Україні. Багато українських державних діячів, навіть із так званого демократичного табору, після проголошення незалежності так ніби й забули про те, що в Україні українська нація і надалі залишається в упослідженому стані, а процес денаціоналізації та русифікації, як іржа, продовжує роз'їдати *український національний організм*. Але, щоб

змагати за створення умов для його регенерації, вони, озброївшись гаслами «демократії» та «прав людини», чи то по своїй наївності, а чи навмисне, піклуються етнічними меншостями в Україні, а головню російською, яка й надалі залишається в упривілейованому положенні в порівнянні з іншими, зовсім забувши про те, що власна нація й далі продовжує гибти у рідній, не своїй державі.

Багато сьогодні говориться й про необхідність проведення державної політики з метою налагодження тісного взаємозв'язку з українським порубіжжям та діаспорою для захисту українців, які проживають поза кордонами України, задля збереження їх національної ідентичности. На жаль, реальних, дійових кроків в цьому напрямку українських урядових чинників поки що не відчувається. Тому в Росії, Білорусії, Румунії, Польщі і в інших країнах продовжується денаціоналізація українців, що не сприяє досягненню соборности української нації. Але ж пригадаймо собі, що й сьогодні близько 1/3 українських етнічних земель знаходяться поза межами державної України, а український уряд неадекватно реагує на агресивні заяви про безпідставні територіальні претенсії до України з боку так урядових, як і позаурядових чинників сусідніх держав.

Постать Є. Коновальця залишається для нас і сьогодні чистим символом людини, яка послідовно відстоювала національні інтереси свого народу. Уроки його діяльності нас переконують, що ідеал національної державности не можна плямити компромісами з одвічними ворогами українського народу, які до нині не змінили своєї постави до державної незалежности України. А противні державности компроміси, продиктовані на перший погляд умовами політичної кон'юнктури сьогодення, з огляду на дальшу перспективу спричинюються лише до ослаблення волі і розуму в утвердженню державности, а можуть призвести в майбутньому і до її втрати.

Інша проблема, що надзвичайно актуальна для сучасної України і ключ до якої ми віднаходимо в діяльності Є. Коновальця, — це проблема консолідації, яка нині часто експлуатується найрізноманітнішими, часто й протилежними за своїми цілями, партіями та рухами. Адже лейтмотивом всієї діяльності сл. пам. Полковника було не створення якоїсь самодостатньої організації, яка відстоювала б свої вузькогрупові інтереси, а витворення такої формації, яка змогла б об'єднати всю націю та зорганізувати і повести її кращих синів на боротьбу за відновлення національної державности. Його повсякденна кропітка діяльність дає нам кращі зразки вміння об'єднувати людей навколо загальнонаціональної ідеї, відсунувши на другий план вузькосоціальні та вузькогрупові інтереси.

Перебуваючи на чолі Куреня Січових Стрільців в часи буяння анархії, він зумів усунути та обстояти ідею свідомої, залізної дисципліни у війську. В ті часи, коли голови значної частини людей паморочилися від, на перший погляд, привабливих, але утопічних соціалістичних ідей, «... Коновалець зумів дисциплінувати Січових Стрільців і в їхніх соціальних стремліннях, прищепивши їм ідею, що поки вони у війську, доти їхні соціальні стремління підпорядковуються вимогам вояцької етики, яка не знає поділу інтересів.

Коновалець дуже послідовно охороняв стрілецьтво від партійної політики, але Січові Стрільці були наскрізь політизованим військом, коли йшлося про загальнонаціональний політичний принцип»³.

Особливо ж яскраво виявились організаційний талант Є. Коновальця і його візія консолідації національних активних сил, коли визріла потреба закріпити органічний процес стихійного зросту українського націоналістичного руху в організованих рядах. Саме його надхнення і кропітка праця привела до кінцевого об'єднання УВО, СОУН та СУНМ в єдину Організацію Українських Націоналістів, незважаючи на значні організаційні труднощі та певні розходження в середовищі тогочасних українських націоналістичних організацій стосовно характеру майбутнього об'єднання. Необхідно зауважити, що і після трагічної смерті Є. Коновальця ОУН продовжила традицію змагу за об'єднання і мобілізацію всіх здорових сил нації до боротьби за національне визволення та державність. Вона проявилася в першу чергу під час створення Українського Державного Правління, яке очолив Ярослав Стецько, та Української Головної Визвольної Ради, до яких увійшли представники різних політичних течій та позапартійні діячі.

Новоповсталі ОУН, прийнявши засади всеукраїнства та понадпартійности, активно і відкрито проголосила, що буде виступати проти будь-яких спроб розколу національного організму на основі інтересів партійних чи класових угруповань. Сьогодні ми ж часто зустрічаємося в Україні з фактами взаємного поборювання, тертя і напружених відносин між партіями та рухами націоналістичного та національно-демократичного спрямування, лідери яких часто-густо забувають про існування реальної загрози з боку одвічного ворога України — московського імперіялізму та його посіпак в Україні, а деякі з-поміж них безперестанно проливають гіркі сльози за «Великої Росії» та активно шукають за способом повернення України в колоніальне ярмо. Більше того, в сьогодишній Росії навіть в академічних наукових колах відкрито розпрацьовуються шовіністично-імперські проекти і друкуються на шпальтах солідних журнальних видань. Для прикладу, в одному із таких проектів, автор якого є науковцем престижної академічної інституції Москви — Інституту США і Канади, відкрито заявляється, що відродити могутність російської нації та Росії як світової держави (читай — Російської імперії) можливо лише за умови відновлення пасіонарности росіян внаслідок асиміляції інших народів, а в першу чергу, українців. На цій основі виникає потреба розглянути й інший аспект проблеми консолідації: чи можливо консолідуватись, як до того закликають деякі горе-діячі, із явними, відкритими ворогами української державности та нації, які вільно, без перешкод, діють сьогодні на українській землі та є фактично «п'ятою колоною» імперської Москви, і які толеруються (якщо скрито не підтримуються) деякими офіційними державними чинниками, що відповідають за державну безпеку України? Чітку відповідь на це запитання знаходимо в матеріялах І Конгресу Українських Націоналістів, на якому Є. Коновальця обрано Провідником ОУН: «Тільки повне

усунення всіх окупантів з українських земель відкриє можливість для широкого розвитку Української Нації в межах власної держави»⁴

Важливо коротко торкнутися тут і проблему міжнародної політики теперішньої України, яка, на наш погляд, позбавлена сьогодні глибоких концептуальних засад та далекосяжних стратегічних задумів, та яка провадиться лише в залежності від кон'юнктурних умовин сьогочасного моменту. До зміни цього нерадісного становища може прислужитися досвід зовнішньополітичних контактів Є. Коновальця та концептуальні засади, на основі яких вони формувалися. Стосовно цієї проблеми невідомий автор в есеї з нагоди 40-ліття смерті Полковника зауважував дуже важливі моменти: «У своїй діяльності він послідовно пропагував і реалізував концепцію орієнтації і опертя на власні сили народу, з одночасним затісненням зв'язків і координацією дій з визвольно-революційною боротьбою інших поневолених Москвою народів. Він доцінював теж такий важливий фактор, як сприятлива міжнародно-політична кон'юнктура, що її він старався в інтересах України не тільки використовувати, але активно поставою українського організованого націоналістичного руху самому на цей фактор відповідно впливати і його формувати. У своїх широких зовнішньо-політичних контактах і зв'язках Євген Коновалець звертав головну увагу на такі міжнародні сили, які боролися за зміну того політичного стану, що створився у світі, зокрема в Європі, по Першій світовій війні, та які не мали супроти України жодних неприязних замірів»⁵.

Витворення та реалізація чітко концептуально окресленої і стратегічно вивіреної та активної у своїй поставі міжнародної політики молодой Української Держави — це потреба як ніколи на часі. Адже від цього залежатиме не лише місце України в сучасному та майбутньому світі, характер відношення до України інших держав, але, на наш погляд, успішна та динамічна розбудова української молодой державности. Враховуючи уроки Є. Коновальця, хочеться поділитись деякими заувагами стосовно ключових засад зовнішньополітичної діяльності України, які, безсумнівно, не можуть претендувати на всеохопність та вичерпність:

1. Концепція зовнішньої політики України повинна мати органічний характер та опиратися на візію майбутнього світопорядку (яка, до речі, кожночасно віднаходить своє підтвердження в подіях та процесах, що відбуваються в сучасному світі), яку випрацювала українська суспільно-політична думка: кожна нація має природне право жити у своїй власній державі, настанова ж української нації — жити з іншими як рівна з рівними. З цього огляду постава України повинна бути унапрявлена на поборовання всіх форм та видів імперіялізму, під якою личиною вони б не проявлялися;

2. важливо, щоб українські державні чинники чітко і виразно реагували на важливіші міжнародні події, на зміни в міжнародній обстановці, гідно презентуючи ключові засади-візії майбутнього світового ладу, виленених українською нацією, та безкомпромісно захищали важливіші національні інтереси;

3. враховуючи геополітичну ситуацію, важливо послідовно ви-

творювати таку систему міжнародних зв'язків та відносин, які забезпечували б провідне положення Української Держави у світовому співтоваристві та схилили б баянс міжнародних інтересів на користь України на основі творення тісніших зв'язків та ширшої співпраці з тими націями та державами, в яких прямування та інтереси близькі до українських, та які не мали б жодних неприя-зних та агресивних замірів супроти України;

4. сьогодні в українській зовнішньополітичній діяльності постійно проявляє себе насаджуваний українській нації різноманітними загарбниками комплекс меншевартості, а особливо постійне оглядання на політику Москви і боязнь висказати справедливе становище, яке конфронтувало б з дволикою позицією російських урядових чинників. Важливо постійно змагати до викриття перед усім світом традиційно агресивної та імперської постави Росії. Крім того, необхідно якнайшвидше позбутися комплексу менше-вартості та оглядання на Росію як важливої умови формування самостійної зовнішньої політики України.

Зрозуміло, що в такій короткій розвідці неможливо розглянути всі аспекти впливу ідей, постави та діяльності полковника Євгена Коновальця з точки зору їх націорегенеруючого та державотвор-чого потенціалу для сучасної України. Тому ми зупинилися лише на декількох, з нашого погляду найважливіших. Сьогодні не менш важливо також активно змагати за подальше організування та об'єднання всіх здорових сил та рухів навколо націоналістичної ідеї задля створення умов для відродження національного орга-нізму, регенерації національної самосвідомості та перебрання українським народом влади у своїй власній державі. Саме з цією метою Організацією Українських Націоналістів був покликаний до життя Конгрес Українських Націоналістів, Великий збір якого відбудеться у Києві на початку липня 1993 року. Його основним завданням є оформлення програми державотворення в Україні, яка продовжувала б величню і благородню справу змагу за націо-нальну соборність та державність української нації, традицій та ідей, в значній мірі започаткованих та оформлених сл. пам. Голо-вою Проводу ОУН — полк. Євгеном Коновальцем.

СЛАВА УКРАЇНІ!

Лондон, Англія

Література

1. Юрій Бойко. «Коновалець — борець за самостійність» // «Євген Коновалець та його доба», — Мюнхен, 1974. с. 976.
2. Юрій Бойко. «Коновалець — борець за самостійність». с. 978.
3. Юрій Бойко. «Коновалець — борець за самостійність». с. 976.
4. Петро Мірчук. «Нарис історії ОУН». Мюнхен-Лондон-Нью-Йорк, 1968. т. 1. с. 93.
5. В 40-ліття пам'яті сл. п. полк. Євгена Коновальця // Збірник матеріалів для відзначення 40-ої річниці смерті Героя полк. Євгена Коновальця, Головного Ко-мандира УВО і Голови Проводу ОУН, 1938-1978. Лондон, 1978, с. 3.

СЛОВО ГОЛОВИ КОУГЦУ НА МОГИЛІ ПОЛК. ЄВГЕНА КОНОВАЛЬЦЯ

в 55-ліття Його героїської Смерти — 22.5.93, в Роттердамі

Всечесніші Отці Духовні,
Ексцеленціє, Амбасадоре України,
Шановні Члени Посольства, Представники Військових,
Політичних і Громадських Організацій з України і Діаспори,
Скорботна Громадо!

Мені припало почесне завдання в імені громадських організацій, об'єднаних в Координаційному Осередку Українських Громадських Центральних Установ Західної Європи, скласти доземний уклін нашому ніколи незабутньому організаторові і полководцеві Січових Стрільців, Української Військової Організації і Організації Українських Націоналістів — сл. п. полковникові Євгенові Коновальцеві.

Ми прибули сюди з України, Великої Британії, Бельгії, Франції, Голляндії, Німеччини та інших країн світу, щоб на могилі, у 55-ліття від трагічної смерти, помолитись за душу Великого Покійника — Національного Героя, ім'я якого стало прапором боротьби за Незалежність Української Держави. І коли ми досягнули під цю пору державну незалежність, то в цьому є велика заслуга основоположника Січових Стрільців з 1917 року, Української Військової Організації після програних Визвольних Змагань в 1921 р. і ОУН в 1929 році. По думці полк. Є. Коновальця, боротьба за УССД, раз вона розпочата, мусить вестися аж поки не буде досягнута мета.

Осягнення цієї мети полк. Є. Коновалець не уявляв собі без міцної, здисциплінованої, регулярної армії. Тому його послідовники з ОУН, проголосивши волю Українського Народу до Відновлення своєї Держави в 1941 р., на початку війни між гітлерівською Німеччиною і сталінським СРСР створили Українську Повстанську Армію, яка більше 10 років гідно вела збройну двофронтową боротьбу, рятуючи честь України перед світом, готовим посудити нас у колаборантстві з нацистами.

Ідеї боротьби за українську державність Євгена Коновальця і засоби цієї боротьби перейняли спочатку полк. Михайло Колодзінський в Карпатській Україні у 1939 році, а відтак — новітній стратег ген. Тарас Чупринка-Шухевич, які довели слушність голошених їхнім світлим попередником ідей.

В сучасній незалежній Українській Державі ідеї Євгена Коновальця — мати міцні, здисципліновані Збройні Сили України — є наскрізь актуальні і необхідні для здійснення. В серцях нас усіх, хто чує могутній голос духа Покійного Полковника, лунає клич «Будьте чуйні! Не дозволяйте, щоб наша Армія була Троянським конем у ворожих руках. Подбайте, щоб у її старшинський склад

ввести тільки найкращих лицарів-патріотів, що разом з рядовими бійцями будуть кожночасно готові життя своє віддати в обороні українських границь і свого волелюбного Народу!»

Цей голос із засвітів волає до нас, щоб ми не прогаяли цього важливого моменту, коли доля нашого народу важиться на терезах історії світу. Над нами все ще висить гамлетівське «бути — чи не бути». Від нас усіх, в Україні й не в Україні сущих, залежить майбутнє України. Утвердить Україна свою Незалежність чи впаде жертвою таких своїх братів незрячих — тих, що, за Т. Шевченком, «гірше татар свою матір обдирають» та «праведную кров із ребер точать». Немає в нас певности, що ті «діти юродиві» схаменуться і стануть людьми. Якщо ні, то народ їх засудить і викине зі свого лона на смітник історії, або, не дай Боже, пропаде Незалежність України.

Віддаючи глибоку шану Героеві України полк. Є. Коновальцеві, ми згадуємо усіх тих, що впали жертвою від скритовбивчих кривавих ворожих рук, а між ними Голову УНР, Головного Отамана Симона Петлюру, що згинув на паризькому брукові, Лева Ребета і Провідника ОУН Степана Бандеру, підступно вбитих у Мюнхені, Ольжича, замученого в Саксенгаузені, Тараса Чупринку, що згинув в Білогорщі, і тисячі відомих і невідомих Героїв України, на чинах яких повинні виховуватись нові покоління. Визнані Українським Народом, ці Герої стають його власністю. Власністю Українського Народу став рівно ж полк. Євген Коновалець, про що засвідчує також присутність сьогодні, вперше в історії, урядового представництва Української Незалежної Держави. Віримо, що вже в недалекому майбутньому тлінні останки Полковника Є. Коновальця разом з іншими видатними постатями нашої історії будуть перенесені в Україну, щоб там спочити в Пантеоні Слави, що його здвигне Український Народ в столиці України.

Та поки їхні ідеї не проникнуть у найглибші надри нашого народу, не стануть інтегральною частиною нашої духовости, поки не вирізьбиться в наших душах образ ідеальної української людини за зразком цих національних Героїв, доти Незалежність нашої Держави буде знаходитись на нестійкому ґрунті.

У цей неповторний історичний час доведімо світові і Українському Народові, що ми всі разом творимо цей народ — єдину Українську Націю, яка зуміє самозахиститись і скріпити свою державну незалежність. В такій державі прославлені будуть її геройські сини і дочки, а між ними одне з перших місць посідатиме великий державник-військовик і далекозорий політик — полк. Євген Коновалець.

Слава Україні!

Слава Її Героям!

Доц. Віктор МУРАВЬОВ

ФОРМУВАННЯ ЗВ'ЯЗКІВ МІЖ УКРАЇНОЮ І ЄВРОПЕЙСЬКОЮ СПІЛЬНОТОЮ

Історія правових відносин між Європейською Спільнотою (ЕС)¹ і Україною є ще дуже недовгою і мало насиченою подіями. Для цього існує декілька причин. Перш за все треба мати на увазі, що офіційні відносини між ЕС і колишнім Советським Союзом, невід'ємну частину якого складала буцім-то незалежна держава — Українська ССР, були встановлені тільки у 1988 році, коли в Люксембурзі була підписана Спільна Деклярація про взаємне визнання між ЕС та Радою Економічної Взаємодопомоги (РЕВ)^{2,3}. Підписання цього документу відкрило дорогу для досягнення в кінці 1989 року між Советським Союзом та ЕС угоди про торгівлю та економічне співробітництво, а також угоди про торгівлю виробами з текстилю⁴.

Розпад Советського Союзу, що наступив після вислуду всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 року, під час якого український народ переконливо підтвердив Акт проголошення державної незалежності України, зірвав досягнення більш широкої угоди між ЕС та ССР. Ця угода була запропонована Францією і Німеччиною через рік після підписання угоди про торгівлю та економічне співробітництво. Нова угода передбачала досягнення подвійної мети: політичної та економічної. Вона, з одного боку, повинна була втілювати зобов'язання з боку ЕС стосовно підтримки демократичних реформ в советській імперії, а з другого — її втілення в життя могло б привести до утворення у недалекому майбутньому зони вільної торгівлі, яка б охоплювала Спільний Ринок та внутрішній ринок колишнього Советського Союзу.

Майже однастайна підтримка українським народом незалежності своєї країни спонукала ЕС прийняти 2 грудня 1991 року Деклярацію стосовно України⁵. Деклярація вітала демократичний характер проведення всеукраїнського референдуму і закликала Україну підтримувати з Союзом та іншими республіками відкритий і конструктивний діалог, спрямований на забезпечення виконання усіх діючих міжнародніх зобов'язань Советського Союзу. Цей документ також містив у собі кілька положень стосовно зобов'язань України поважати міжнародні угоди ССР у сфері контролю за роззброєнням та нерозповсюдженням ядерної зброї. В Деклярації висловлювалося також сподівання ЕС на те, що Україна схвально віднесеться до спільної відповідальності колишніх республік за зовнішні борги Советського Союзу.

Відповідь незалежної України на цей документ та подібні акти інших країн була швидкою та конструктивною. Дня 5 грудня 1991 року Верховна Рада України прийняла Звернення до парламентів і народів світу, в якому містився позитивний відгук практично на всі головні положення Деклярації ЄС⁶.

Однак визнання з боку ЄС нових реалій, які з'явилися після розпаду СРСР, зайняло деякий час. Процес зближення між Україною і ЄС не був швидким, а навпаки — час від часу між сторонами виникали непорозуміння. Так ЄС опинилась у невеличкій купці збитих з пантелику країн та міжнародних організацій, які поквапились офіційно визнати так звану Співдружність Незалежних Держав, що було великою несподіванкою для сторін, які підписали угоду про СНД, більшість з яких не мали жодного наміру створювати нову міжнародню юридичну особу — суб'єкт міжнародного права.

З іншого боку, ЄС та її країни-члени досить швидко зрозуміли, що розпад Советського Союзу неминуче призведе до значного перегляду їхнього підходу до нових суверенних держав. Відтепер вони матимуть справу з кожною республікою окремо, навіть якщо вони зацікавлені у підтримці економічної і політичної стабільності на терені бувшого Советського Союзу за допомогою збереження існуючих зв'язків між новопосталими суверенними державами. Тому у першій половині 1992 року органи ЄС прийняли кілька рішень стосовно розподілу між новими державами імпорتنих та експортних квот, виділених Советському Союзові. Паралельно з цим, ЄС почала переглядати програми економічної та технічної допомоги, які були призначені для СРСР. Ці зусилля знайшли своє практичне відображення у перегляді на початку 1992 року програми технічної допомоги, яка отримала нову назву ТАСІС⁸. Ця програма націлена на надання допомоги країнам, створеним після розпаду СРСР, за винятком прибалтійських республік, у запровадженні системи регулювання торгівлі, яка була б сумісною з правилами, діючими в рамках Генеральної угоди по тарифах і торгівлі (ГАТТ). Таким чином передбачалось полегшити їх наступну інтеграцію у відкриту систему міжнародної торгівлі і з часом поліпшити умови доступу нових країн до ринків. Дія ТАСІС поширюється на такі сфери: розвиток людських ресурсів, виробництво та розподіл харчових виробів, засоби комунікації (енергетика, транспорт та засоби зв'язку), послуги для підтримки підприємництва, ядерна безпека. В рамках ТАСІС кожна новопостала держава, включаючи Україну, підписала нові індикативні програми, які відповідають її особливим потребам. Наприклад, у 1992 році з 300 мільйонів ЕКЮ⁹, виділених ТАСІС, Україна отримала на свої індикативні програми 47 мільйонів. При цьому пріоритетною сферою в Україні була приватизація¹⁰.

Зусилля ЄС щодо підтримки ядерної безпеки були доповнені підписанням у червні 1992 року з Україною, Росією та Білоруссю

угоди, яка започаткувала ще одну програму для вивчення природи радіоактивного зараження, яке відбулося внаслідок Чорнобильської аварії. Головною метою програми є поширення технічних навичок, потрібних для контролю над подібними аваріями, а також для вдосконалення процедури упорання з непередбаченими заздалегідь обставинами. Загальна вартість програми — 10 мільйонів ЕКЮ¹¹.

Однак, найбільш рішучим кроком, зробленим ЕС у відносинах з Україною та іншими новими державами, було прийняття рішення про укладення угод про партнерство і співробітництво. Дня 6 квітня 1992 року Комісія ЕС подала до Ради Міністрів ЕС директиву щодо започаткування переговорної процедури з метою досягнення угод про співробітництво з Україною, Росією, Білоруссю та Казахстаном. Ці угоди повинні замінити договір про торгівлю та економічне співробітництво, укладений з ССРСР у 1989 році. Положення цього документу застосовуються і зараз, незважаючи на ліквідацію советської імперії.

Нові угоди повинні стати заключним етапом на шляху визнання ЕС вирішальних змін у цьому регіоні. Окрім цього, нові угоди покладуть край деякій невизначеності, яка ще й тепер дається взнаки у взаємовідносинах між ЕС та СНД, оскільки їх досягнення буде означати встановлення постійних договірних політичних, правових та економічних зв'язків між Україною та ЕС, а також між ЕС та тими державами колишнього ССРСР, з якими передбачено укладення окремих угод. Стосовно України це може означати, що вона зможе розпочати процес поступової інтеграції у Велику Європу на основі географічної належності, а також необхідності поділяти спільні політичні, економічні та юридичні цінності.

Незважаючи на наявну потребу у нагальному укладенні цієї угоди, ще кілька місяців сплигло перш ніж Україна та ЕС розпочали перші контакти з метою досягнення угоди про співробітництво. Ця неквапливість може бути пояснена кількома причинами. Перш за все складається враження, що Західний світ був дещо здивований тим, що Україна спромоглася так швидко і так мирно стати незалежною, тому був потрібен деякий час, щоб країни ЕС виробили собі якусь стратегію відносно України. Відсутність цілісної політичної лінії у відносинах з Україною на протязі деякого часу була закамуфльована красномовними дискусіями про місце України у майбутніх Європейських структурах та про необхідність для неї підтримувати традиційні економічні стосунки з державами колишнього ССРСР, викликану існуванням на терені бувшого Советського Союзу регіональної спеціалізації, високого ступеня взаємної залежності колишніх республік та непродуктивністю зведення нових торгових бар'єрів між незалежними країнами у той час, коли Маастріхтська угода передбачає ліквідацію у рамках ЕС всіх економічних та юридичних перешкод, які ще залишилися.

Приймаючи до уваги всі ці та інші міркування, усе ж здається, що більш суттєвим залишається факт небажання з боку ЕС ламати

сталий модель відносин між країнами-членами Європейської Спільноти та тим, чим був колишній ССРСР: а був він постачальником сировини для всієї Західньої Європи і потенційно дуже великим ринком збуту для товарів з ЕС. Тому ЕС не квапилась з допомогою новим країнам у запровадженні структурних економічних реформ. Та це й зрозуміло. ЕС не була зацікавлена у появі нових конкурентів на власному ринку у той час, коли деякі її країни-члени, такі як Франція, Німеччина, а в недалекому минулому Велика Британія мали і мають серйозні економічні проблеми, і перспектива для досягнення консолідації в ЕС не дуже певна.

Це міркування можна знайти у деяких публікаціях, де аналізуються відносини ЕС з країнами Східньої Європи. Їхні автори, в цілому визнаючи, що Україна та ЕС взаємодоповнюють одна одну, все ж виділяють першій місце десь на задвір'ї розширеної Європи¹².

Що ж стосується політики України по відношенню до ЕС, то вона базується на великому бажанні стати інтегрованою частиною розширеного європейського економічного, політичного та правового простору. Пояснюється це тим, що з географічної точки зору Україна розташована у серці Європи, вона має розгалужені зв'язки з багатьма Європейськими державами, коріння яких сягає в далеку історію. З іншого боку, Україна прагне переглянути весь спектр своїх відносин з сусідніми країнами, щоб зробити ці відносини більш продуктивними. Переважна більшість українських політиків добре розуміє, що якщо Україна збирається стати інтегрованою частиною розширеного європейського простору, вона повинна діяти у відповідності до загальних стандартів. Тому й ті особи, які відповідають в Україні за зовнішню політику, визначили на підставі здорового прагматизму та коректного ставлення до сучасних реалій комплекс пріоритетів у сфері зовнішніх зносин. У цій схемі розвитку співробітництва з ЕС та її країнами-членами надається велике значення. У шкалі пріоритетів вона займе місце десь одразу ж після сусідніх з Україною держав.

У деякій мірі ця схема нагадує концепцію концентричних кругів, яку відстоює голова комісії ЕС Ж. Делор. Однак не можна не визнати, що українська концепція пріоритетів вимагає подальших, більш конкретних уточнень по відношенню до ЕС в цілому. Ще більше значення має можливість забезпечити цей важливий напрямок зовнішніх зносин України фінансами та кваліфікованими спеціалістами, які були б добре обізнані у справах, пов'язаних з діяльністю ЕС, що дало б змогу матеріалізувати цю концепцію. На жаль, зараз Україна відчуває нестачу обох цих складових.

Незважаючи на такий несприятливий збіг обставин, Україна та ЕС спромоглися знайти багато спільних інтересів. Зближенню між ними сприяла зустріч президента України Л. Кравчука та Ж. Делора, яка відбулася в Брюсселі у вересні 1992 року. Це була перша зустріч між найвищими офіційними особами, які представ-

ляли обидві сторони. У своєму виступі під час зустрічі Л. Кравчук віддав належне запровадженню ТАСІС і пообіцяв будувати співробітництво з ЕС на принципах, закріплених у Заключному Акті Конференції з безпеки і співробітництва в Європі. Був підписаний документ, в якому обидві сторони спільно заявили про необхідність формалізувати шляхом обміну листами існуючі взаємні зобов'язання України та ЕС, які впливають з угод про торгівлю та економічне співробітництво і торгівлю текстильними виробами 1989 року. Також було домовлено відкрити представництво ЕС в Україні та офіційне представництво України в ЕС¹³.

Що ж стосується проблеми досягнення угоди про партнерство і співробітництво, то перші контакти між експертами обох сторін мали місце на початку грудня 1992 року. Під час зустрічі в Києві представники України та ЕС досягли взаєморозуміння в деяких дуже важливих і достатньо складних питаннях, включаючи проблему правонаступництва України по відношенню до угод, укладених ЕС з колишнім Советським Союзом. Це питання було вирішене шляхом обміну листами між представниками обох сторін.

У ході переговорів експерти з ЕС ознайомили українську сторону з головними положеннями майбутньої угоди. Як було підкреслено членами делегації ЕС, угоди подібного змісту передбачені з усіма 12 новопосталими країнами, за винятком прибалтійських. З ними окрім угод були вже підписані у 1992 році.

Головна ідея нової угоди полягає у тому, що вона буде представляти необхідний ступінь між угодами про торгівлю та економічне співробітництво, які регулювали відносини ЕС з колишніми європейськими країнами — членами РЕВ (Угорщиною, Польщею, Чехо-Словаччиною та іншими) з кінця 1980 років¹⁴, та угодами про асоціацію, укладену ЕС з Польщею, Угорщиною, Чехо-Словаччиною республікою на початку 1990 років¹⁵. Таким чином, хоча договір про партнерство та співробітництво між Україною і ЕС не передбачає практично ніяких привілейованих відносин, які ґрунтувалися б на близькості інтересів та поступовому досягненні спільної мети, що впливає з угод про асоціацію, він в той же час створює правові умови для подальшого тісного співробітництва, яке виходить за рамки типових торговельних угод. Бо, як правило, останні не йдуть далі домовленості стосовно тарифів та квот при обміні товарами.

Нова угода забезпечить Україні певний преференційний режим у торгівлі. Але він не буде більшим, ніж режим найбільшого сприяння, який базується на положеннях ст. V ГАТТ.

Зі свого боку Україна запровадить такий самий режим для виробів, які будуть надходити з ЕС. Угода включатиме кілька інших положень, які спрямовані на поліпшення розвитку торгівлі між обома партнерами через прийняття відповідних зобов'язань стосовно збільшення надходжень товарів на їхні внутрішні ринки. Так, ЕС візьме на себе зобов'язання відмінити спеціальні кількісні обме-

ження¹⁶ на імпорт з України (за винятком деяких потенційно вразливих для Спільного ринку товарів, стосовно яких передбачається досягнення спеціальних угод). Кроками у відповідь з боку України стануть заходи, які будуть мати еквівалентний ефект.

Від ЕС очікується вивчення можливостей запровадити паралельні автономні заходи, спрямовані на подальшу лібералізацію торгівлі. Прикладами цього може бути поширення на Україну дії загальної системи преференцій (ЗСП)¹⁷, а також поступок відносно тих товарів, яких Україна є найбільшим експортером до ЕС. Що стосується дії ЗСП, то вона розглядається ЕС як одні можливі рамки для надання сумісних з ГАТТ преференційних поліпшень. Зрозуміло, у цій своїй частині угода буде асиметричною в тому, що перш ніж вимагати взаємності ЕС візьме на себе зобов'язання надати пільги.

Інша частина угоди охоплює дуже широке коло галузей взаємного співробітництва в економіці та в суспільному розвитку. Сюди входять, зокрема, структурні зміни, приватизація, промисловість, підготовка кваліфікованих спеціалістів, інвестиції, сільське господарство, енергетика, захист навколишнього середовища, транспорт, фінансове співробітництво, телекомунікації, статистика, захист прав споживачів, митне регулювання тощо.

Як ЕС, так і Україна беруть на себе зобов'язання вживати заходи для забезпечення недискримінаційного відношення до робітників іншої сторони, які на законних підставах працюють на території кожного з учасників угоди.

Інші зобов'язання стосуються поліпшення умов для бізнесу та інвестицій, а також відносин у таких сферах, як надання послуг та пересування капіталів.

Головною метою співробітництва в економічній та соціальній сферах є створення сприятливих умов для поширення на Україну в майбутньому дії чотирьох свобод: свободи пересування товарів, послуг, капіталів, робочої сили. Реалізація положень цієї частини угоди поступово створить основу для підключення української економіки до Спільного ринку.

Однак, певна річ, що в нинішній ситуації виконання більшості цих положень угоди неминуче буде мати декларативний характер, беручи до уваги, що ситуація в Україні з точки зору розвитку економіки і правових інститутів не є ще достатньою для швидкого зближення з ЕС.

Окремі положення документу торкатимуться забезпечення захисту інтелектуальної власності. Угода охоплює також співробітництво в галузі культури. Вона передбачає широкий гуманітарний обмін між партнерами. Подібно до угод про асоціацію ЕС з країнами Східної Європи, угода з Україною передбачає політичний діалог між сторонами. Нові відносини у політичній сфері будуть розвиватися на основі спільних політичних цінностей: принципів, закріплених у документах Конференції щодо безпеки та співробітництва в Європі,

верховенства права, поважання прав людини тощо. Політичний діалог повинен допомагати виявленню спільних інтересів та перспектив, а також інтеграції України у міжнародне співробітництво.

Щоб забезпечити тісне співробітництво між Україною та ЄС з такого широкого кола політичних, економічних, правових та гуманітарних питань, передбачається створення спеціальної організаційної структури. Головне призначення спільних інститутів полягатиме у нагляді та обговоренні процесу виконання положень угоди. Найважливішими ланками цієї інституційної структури будуть Рада співробітництва, Комітет співробітництва, Комітет парламентського співробітництва. Рада співробітництва буде включати членів Уряду України і керівних осіб від комісії ЄС. Рада має збиратися раз на рік для вирішення стратегічних питань розвитку партнерства. Раді співробітництва буде допомагати Комітет співробітництва. Останній має вирішувати важливі питання, які будуть виникати у процесі повсякденного співробітництва. Ефективна робота цього органу в великій мірі буде залежати від спроможности експертів з обох сторін знаходити оптимальні рішення. До комітету парламентського співробітництва входитимуть члени Європейського парламенту та Верховної Ради України.

Угода про партнерство та співробітництво буде творити стрижень всього правового механізму співробітництва між Україною та ЄС. Вона буде доповнена іншими двосторонніми угодами вужчого характеру. Так, стосовно торгівлі товарами, які традиційно розглядаються як потенційно вразливі для Спільного Ринку, є домовленість про укладення окремих угод. Вони торкатимуться головним чином вугілля, сталі, текстилю, ядерної сировини та продуктів її переробки. Спеціальна угода може також бути укладена в галузі захисту іноземних інвестицій. Україна в даний час особливо зацікавлена в отриманні фінансової допомоги з-за кордону.

Ця допомога потрібна їй для того, щоб стабілізувати свою економіку. Проте угода про партнерство і співробітництво з ЄС не передбачає створення якихось спеціальних фондів для надання Україні фінансової допомоги¹⁸. Тому для України дуже важливо наполягати на включенні до угоди спеціальних положень, які дадуть їй можливість отримувати додаткові кредити безпосередньо від країн-членів ЄС¹⁹.

Укладення угоди про партнерство і співробітництво може відкрити для України й інші можливості в галузі зовнішньо-економічних відносин. Проте, багато залежатиме від спроможности української делегації скористатися цими можливостями. Наприклад, Україна може домогатися включення до угоди з ЄС положень, які містять ясні зобов'язання держав-членів про підтримку повного членства України в ГАТТ. Що стосується політичного співробітництва, то Українська делегація може заручитися підтримкою країн-членів ЄС відносно скасування діючих обмежень на доступ в Україну нових технологій. Ці обмеження були введені

Координаційним Комітетом з експортної контролі (СОСОМ) і стосувалися експорту новітнього устаткування до колишнього Советського Союзу. Більшість в СОСОМ становлять країни-члени ЕС, а також Сполучені Штати і Японія.

Досягнення угоди з ЕС неодмінно спричиниться до багатьох корінних змін у внутрішньому правопорядку України. Це стане наслідком необхідності узгодити українське законодавство з правовими нормами, що діють в ЕС. Тому було б доцільно торкнутися також питання про можливий вплив правопорядку ЕС на правопорядок України. Такий вплив може виявлятися у кількох напрямках і відповідно до цього дещо відрізняться своїми наслідками.

Як свідчить багаторічний досвід співробітництва ЕС з іншими країнами Західної Європи, цей вплив може бути формальним і неформальним. Неформальний вплив відбивається у заходах, спрямованих на адаптацію національного законодавства країни, яка має угоду про співробітництво з ЕС, до законодавства Європейської Спільноти, коли цей процес здійснюється національними владними структурами і проходить незалежно від правового механізму угоди про співробітництво, але з врахуванням того факту, що обидві сторони, які підписали угоду, поступово стають все більш інтегрованими.

В Україні вже маємо приклади такого процесу: прийняття на початку 1992 року закону «Про обмеження монополізму і недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності». Цей закон ґрунтується на найважливіших положеннях антимонопольного законодавства та антимонопольної практики, які зараз діють у ЕС. Тут маються на увазі перш за все ст. 85 та 86 Угоди про створення Європейської економічної спільноти. Таким чином, сам по собі напрашується висновок, що процес неформального узгодження українського законодавства з правом ЕС вже розпочався, хоча ще немає угоди про партнерство і співробітництво між Україною та ЕС.

Проте, найбільший вплив на гармонізацію обох правових систем може бути здійснений на формальному ґрунті в правових рамках, створених новою угодою. У цьому випадку можна передбачати три вірогідні шляхи непрямого формального впливу правопорядку ЕС на законодавство України. Перш за все угода про партнерство і співробітництво матиме положення, в яких прямо згадується термін «гармонізація законів». Однак, це зовсім не означає, що угода стане ґрунтом для створення спеціального примусового механізму для узгодження обох правових систем. Стосовно відносин ЕС з Україною було б точніше говорити про фактичну гармонізацію, ніж про прямі зобов'язання у цій сфері. Це тому, що нова угода не передбачатиме якихось правових зобов'язань відносно реалізації такого узгодження, чи заснування структурних підрозділів, які б наглядали за тим, щоб цей процес ішов без зривів.

У цьому відношенні угода про партнерство і співробітництво між

Україною та ЕС не заходить так далеко, як угоди з Угорщиною, Польщею, Чеською і Словацькою республіками. Останні містять положення, які зобов'язують асоційовані країни виконувати кілька блоків правових актів ЕС у таких галузях, як свобода конкуренції, митне регулювання, звітність компаній про свою діяльність тощо.

У всякому разі Україна, якщо вона впевнена у незворотності своїх зв'язків з ЕС, може спробувати запровадити досвід деяких країн Північної Європи, особливо Швеції, яка сприйняла багато правових актів Європейської Спільноти ще задовго до подання формальної заяви про бажання країни стати повноправним членом цього міжнародного інтеграційного угруповання. Швецію вже багато років зв'язують з ЕС угоди про співробітництво, які, однак, не мають положень про обов'язкову гармонізацію законодавства країни з правовими актами ЕС. Шляхом запозичення шведського досвіду Україна може реформувати своє законодавство про компанії, податки, банки, митне регулювання, законодавство в галузі захисту інтелектуальної власності, фінансові правила тощо. Ці галузі права ЕС мають добре розроблені системи правових норм, які Україні все одно доведеться враховувати після встановлення правових зв'язків з ЕС. Важливий вислід реформування саме цих галузей національного права України за допомогою права ЕС полягає у тому, що швидкі зміни у цих сферах допоможуть Україні привернути до себе іноземних інвесторів. Адже в такому разі іноземні інвестори матимуть справу з правовими нормами, зміст яких їм дуже добре відомий з повсякденного досвіду в Європі.

Для України було б корисним якомога швидше зформувати групи експертів, які, підтримуючи тісні контакти з представниками ЕС, працювали б над розробкою на ґрунті правових актів ЕС проєктів українського законодавства у вищезгаданих галузях.

Ще один потенційний канал непрямого формального впливу права ЕС на законодавство України можна назвати інституційним. Як уже згадувалося раніше, угода про партнерство і співробітництво між Україною і ЕС передбачає створення певних організаційних структур для консультацій і нагляду за її виконанням. Окрім забезпечення правової експертизи для відповідних органів України, деякі з цих спільних структур могли б бути наділені повноваженнями для прийняття рішень. Ці рішення могли б мати силу рекомендацій та служили б квазі-законодавчими інструментами для узгодження українського законодавства з правом ЕС шляхом наступної розробки на цій основі нових українських законів.

Третім каналом непрямого формального впливу права ЕС на внутрішній правопорядок України могла б стати поступова заміна частини українського законодавства шляхом процедур, передбачених у положеннях про співробітництво майбутньої угоди.

Як засвідчує досвід взаємовідносин між ЕС та країнами Центральної та Східної Європи, таке співробітництво, як правило,

передбачає обмін експертами, надання інформації, заходи по підготовці спеціалістів тощо. Але що є більш важливим у контексті проблеми, яка тут обмірковується, як не запровадження на ґрунті цих положень про співробітництво європейських стандартів, систем сертифікації, регулятивних підходів, проведення політики сумісної з тою, що проводить ЕС, тощо. У всякому випадку, результатом процедури співробітництва буде прийняття Україною нових норм і технічних стандартів, які були б сумісними з нормами, що діють в ЕС.

Незабаром сповниться півтора року, як Україна завоювала свою незалежність. За цей час країна спромоглася створити підвалини свого національного правопорядку. Зараз вона стоїть на порозі наступного етапу правової реформи, завданням якого є зміцнення демократичних інститутів в Україні, створення орієнтованої на ринок економіки, реінтеграція країни у Європейську і світову співдружність. Немає ніяких сумнівів стосовно того, що стабільні правові зв'язки з ЕС, яка тепер є найбільш динамічним економічним угрупованням у світі, допоможуть Україні прискорити процес правової реформи, навіть якщо й угода про партнерство і співробітництво не створює привілейованих стосунків між Україною та Спільним Ринком, як це роблять Європейські угоди з країнами Східної Європи.

З іншого боку, треба пам'ятати, що можливість тісніших зв'язків з ЕС не виключена і для України. Підкреслюючи, що угоди про партнерство і співробітництво треба відрізнити від можливості асоціації для європейських країн, офіційні представники ЕС не заперечують того, що в майбутньому, якщо будуть створені належні умови, можна буде повернутися до розгляду ідеї асоціації України з Європейською Спільнотою²⁰. Але для цього потрібно ще багато попрацювати.

Література

1. Європейська Спільнота являється згрупуванням дванадцяти розвинених країн Західної Європи (Бельгія, Німеччина, Франція, Італія, Голляндія Люксембург, Велика Британія, Ірландія, Данія, Греція, Іспанія, Португалія), яке вже існує понад 40 років. Головна мета створення Європейської Спільноти (ЕС) — прямування до інтеграційних зв'язків між країнами-членами в господарсько-економічних, а тепер і в політичній сферах.
2. Дивись у: Official Journal of the European Community (further — OJ. EC, 1988, L157/35).
3. РЕВ припинила своє існування у червні 1991 року.
4. Дивись: OJ. EC, 1989, L. 397/2, OJ. EC, 1990, L. 68/2.
5. Джерело: Комісія Європейської Спільноти.
6. Дивись: «Голос України» з 7 грудня 1992 року, стор. 2.
7. Дивись: Commission Regulation N 723/92 of March 23, 1992, JJ, EC L 79/5; Council Regulation N 848/92 of March 31, 1992 OJ, EC 1 89/1; Council Decision of March 31, 1992, OJ EC L 89/3.
8. TACIS — скорочена назва англійського найменування програми технічної допомоги членам СНД — Technical Assistance for the Commonwealth of Independent States.
9. ЕКЮ — спільна валютна одиниця, яка використовується для розрахунків у рамках Європейської Спільноти.

10. Джерело: Комісія Європейської Спільноти.
11. Джерело: Комісія Європейської Спільноти.
12. Гляди: Perdita Fraser, «The Post-Soviet States and the European Community», London, 1992, p. 25-26.
13. Джерело: Комісія Європейської Спільноти.
14. Часто вони звуться угодами першої генерації, оскільки були першими в історії взаємовідносин між ЕС та країнами Східної Європи і колишнього ССРС широко-масштабними договорами з питань торгівлі та економічного співробітництва.
15. Вони також звуться Європейськими угодами.
16. Спеціальні кількісні обмеження є різновидом бар'єрів у торгівлі, які ЕС зводить для товарів з однієї чи кількох спеціально підібраних країн. Гляди в: George Bustin and David Webb: «Breaking Down the East-West Trade Wall», «International Financial Law Review», April 1990, p. 14.
17. Загальна система преференцій є різновидом односторонніх торговельних поступок у формі граничних обсягів ввозу на територію — квот, які надаються з боку ЕС країнам, що розвиваються. Вона охоплює продукти сільського господарства, промислові вироби та більшість виробів текстильних. Ця система була запроваджена ЕС у липні 1971 року. Першою країною Східної Європи, на яку була поширена дія ЗСП, стала Румунія. У 1973 році ЕС вирішила задовільнити прохання румунського уряду і включити Румунію в коло країн, стосовно яких діє ця система. До 1990 року Румунія залишалася єдиною країною, колишнім членом РЕВ, що користувалася пільгами ЕС на основі ЗПС.
18. Більша частина фінансової допомоги надається Україні поза рамками угоди, головним чином через ТАСІС, Європейський Банк Реконструкції та Розвитку, частка яких в ЕС сягає значних розмірів.
19. Це — т. зв. «Canada Clause». Його назва походить від положення, яке було вперше включене до угоди між Канадою і ЕС в 1976 році. Після цього схожі положення з'явилися в багатьох документах, регулюючих відносини ЕС з третіми країнами. Наявність такого положення в угоді про співробітництво дозволяє державам-членам ЕС окремо домовлятися з країною, на яку поширюється дія такого положення, про надання фінансової допомоги. Наприклад, на ґрунті такої домовленості Польща отримала кредит від Франції на суму 4 мільярди франків, від Німеччини — на 3 мільярди марок. Гляди у: Françoise de la Serre, «La Communauté Européenne et L'Europe Centrale et Orientale», «Revue du Marché Commun et de L'Union Européenne», Paris, 1991, No. 349, p. 530.
20. Джерело: Комісія Європейського Ринку.

Про Автора:

Віктор Муравйов — правник, посідає вчений ступінь доктора права, який отримав у Київському університеті. Він — професор катедри міжнародного права Українського інституту міжнародних відносин, де читає лекції з права Європейської Спільноти і права міжнародних організацій.

В. Муравйов є автором більше ніж 50 публікацій, серед яких один підручник, статті, рецензії тощо.

Олександр П. РАЧЕК
Канд. фіз.-мат. наук

НАЦІОНАЛІЗМ З ТОЧКИ ЗОРУ ТЕОРІЇ ІНФОРМАЦІЇ

Після розпаду останньої світової імперії загострилися міжнаціональні стосунки в окремих районах та республіках бывшего СССР. Народи піднімаються на боротьбу за свою свободу. Але належна оцінка цих подій часто суперечлива. Часом висувуються досить різноманітні багаточисельні пояснення і вважається, що всі вони вірні (професор Крупнік, Москва). Часи більшовизму залишили «теоретично» обґрунтовану догму про поступове «злиття націй» і про «світле майбутнє» в безнаціональній державі, де не буде ніяких національних чвар (адже нації відсутні!). Соціал-демократичні, анархічні та навіть деякі християнські погляди на нації близькі до того, що взагалі існування національного, в кращому випадку, суттєво не впливає на життя людей, тому що існують загальнолюдські цінності, які мають пріоритет над національними. Людей же, які відстоюють національну культуру, національну державу, які цінують свою національну самобутність, в країнах СНД часто презирливо називають «націоналістами».

А як же! Вони «національно» обмежені, егоїсти, нехтують «загальнолюдськими» цінностями, йдуть проти людства заради своїх «вузьконаціональних» інтересів. Такий світогляд не так давно був пануючим в СССР. Але, на жаль, така точка зору існує і зараз у багатьох пересічних людей та заложена в програми деяких партій, в тому числі прокомуністичних. Ті, хто так думають, частіше всього є великодержавними шовіністами. Адже обстоючи такі ідеї, вони забувають про те, що їхньою мовою є російська, «общечеловеческая». Цю мову вони захищають, борючись за «двуязычье» — дві державні мови. А фактично — за продовження русифікації. Живучи в Україні впродовж багатьох років та десятиліть, більшість з них не вивчила мови корінного народу, вважаючи її другорядною або взагалі неіснуючою — «зіпсованою польською» і т. п.

Процес «злиття націй» в советській російській імперії йшов так «успішно», що за часи більшовицького правління приблизно із 120 націй та народностей, що були в цій більшовицькій тюрмі народів, залишилось 80, а українців, яких нараховувалось у 1921 році близько 81 млн. чоловік, зараз залишилось десть близько 40 млн! Етноцид та геноцид українського народу (голодомори, особливо 1933 року, масове переселення, терор, особливо 1937 року, заслання по таборах, розстріли) часто оправдовуються сучасними імперськими шовіністами так: всі народи страждали і російський народ теж страждав! Так, страждав, але голодомор 1933 року був цілеспрямований проти українського селянства і не тільки в самій Україні, але й на Кубані. О. І. Солженіцин, якого не можна запідозрити в

прихильності до українського націоналізму, в своєму «Архипелагу ГУЛАГ» приводить дані, що по сталінських концтаборах каралось близько 60% українців. Імперська машина працювала на «злиття» націй. Жахом терору, знищенням людей, голодомором, з допомогою усіляких державних постанов йшло російщення. Особливо жаклих розмірів російщення досягло за часів правління Щербицького, яке припало на часи правління «вірних лєнінців» Брежнєва, Андропова, Горбачова. Якщо слово «євреї» при Горбачові звучало як непристойне, то слова «українець» — уникали, вживаючи принизливі синоніми.

З іншої сторони, зараз існують крайні погляди з боку деяких українців, які дуже подібні до поглядів російських шовіністів: вищіє однієї нації над другою, асиміляція національних меншин в Україні, вороже ставлення до інших національностей. Особливо, як це не дивно, до євреїв. Ці люди наче забули, що євреї пережили трагедію, подібну до української, особливо в часи Другої світової війни. Дуже схоже, що такі погляди поширились від сумнозвісної російської «Пам'яті», філія якої заснована і в Києві. В демократичних колах такий тип прозвали «дурним націоналізмом». Якщо від «дурного націоналізму» можна досить легко відмежуватись і засудити його, то у випадку, коли націоналістів звинувачують в тому, що вони національні цінності ставлять вище за загальнолюдські, то виникає питання, чи вірне таке співставлення? Що ж таке «загальнолюдські цінності»? Адже навіть «за шмат гнилої ковбаси», як писав поет, продавали національне. То шмат гнилої ковбаси і є частка тої загальнолюдської цінності?

З короткого розгляду цих питань стає ясно, що їх розв'язати традиційними філософськими методами неможливо. Крах марксистської ідеології, «краса» їх ідей та «благі» наміри привели народи імперії прямою дорогою в пекло комунізму. Дорого ж обійшлись колишнім народам СРСР такі комуністичні експерименти!

Ще не так давно, а саме в сусловсько-щербицькі часи, національне питання у нас було «вирішене» — йшло «злиття націй», «інтернаціоналізація», тобто чистої води російщення. Цей процес проходив під прапором «пролетарського інтернаціоналізму». В свій час Ленін розділив усю культуру на «пролетарську» і «буржуазну». Що належало до «буржуазної» культури (а це могли визначити тільки «вожді» та ідеологи-партійці), нищилось, продавалось за кордон, знищувались і носії «буржуазної» культури. Наступало зубожіння, катастрофа культури. Так в США і в інших державах Заходу на одну людину припадає в 10 разів більше філармоній, концертних заль, симфонічних оркестрів, театрів, ніж у нас.

Інтуїтивно ми відчуваємо, що національна культура має велике значення в житті. Але чим же загрожує зникнення чиеїсь національної культури? Може, можна просто відкинути свою мову, культуру, взявши іншу, наприклад, російську?

На перший погляд питання здається досить простим, бо можна було б так відповісти: а чому б не взяти чуже, забувши своє? Що зміниться? Але так розглядати питання можна було десь на початку нашого століття, коли не була відома кібернетика, теорія

інформації. Людина і суспільство є невід'ємною частиною природи і тисячами ниток пов'язана з нею. Якщо на цей зв'язок порівняно мало звертали увагу або, навпаки, підкреслювали: «нам нечего ждать милости от природы. . .», то зараз необхідно віднайти зв'язки з природою, враховуючи її закони.

Структура живого в процесі еволюції ускладнюється. Така структура має явно ієрархічну будову: окремі гени, їх близько 40 (46 у людини) у всього живого і вони, як літери тексту, складають весь організм, маючи свою програму побудови окремого виду істоти. На вищому щаблі знаходяться геноми, яких нараховується вже від сотні тисяч до мільйону. Ще на вищому рівні — клітини головного мозку. Елемент, що несе в собі повідомлення, є елементом інформації. Інформація може бути про структуру, інформація може бути оригінальною, а може і повторюватись, тобто бути надлишковою. Інформація також ієрархічна. На верхньому щаблі інформації знаходиться суспільна інформація, носієм якої є мова. На найвищому щаблі гуманітарної інформації є національна культура. Адже мова, фолкльор, музика є чисто національними досягненнями. В свою чергу ця інформація поділяється на мовну, або семантичну і естетичну, неперевадну. Буває, що важко, або й зовсім неможливо відокремити мовну інформацію від естетичної. Естетичну інформацію можна тільки приблизно перекласти засобами іншого мистецтва. Естетичної інформації найбільше у високохудожніх творах, які є фолкльором або базовані на фолкльорних джерелах. Тому поза національною культурою нічого не може бути високоестетичним, високогуманним, бо всяка гуманітарна творчість спирається на національне. Інтернаціональне ж це те, що має найвище національне досягнення, а не зубожіле, обкрадене і зруйноване «пролетарське». Наприклад, твори Моцарта, Бетговена, Шевченка, Шопена і т. д. Тому протиставлення «загальнолюдських цінностей» національним — є нонсенсом, нерозуміння справи або демагогією великодержавних шовіністів, хибною комуністичною ідеологією «національне по формі та інтернаціональне по змісту». Так нищення національних культур в імперії виправдовувалось процесом «злиття націй» з метою побудови для всіх «світлого майбутнього» під егідою та з культурою «старшого брата».

Знищення національної культури — це втрата безцінної оригінальної інформації, придбаної під час її розвитку і, в той же самий час, втрата безцінних вартостей для всього людства. Національна культура має в собі багато оригінальної, тільки їй одній притаманної інформації, як естетичної, так і семантичної.

Жива національна мова нагадує живу істоту. Ось чому кажуть, що скільки ти знаєш мов, стільки разів ти людина. Але свою мову і культуру треба знати найдосконаліше, як казав Т. Шевченко: «Чужому научайтесь й свого не цурайтесь». Процес нищення народів та їх культур у бувшому Союзі (мало того, що це комуністичний фашизм) — це нищення безцінної оригінальної інформації. Процес цей подібний до процесів нищення цілих видів рослин, тварин, нищення різноманітності в природі, нищення річок, чорноземів,

отруєння повітря і ґрунтів і, нарешті, — це духовий Чорнобиль. . .
Порушується генофонд людини, генофонд націй, зникає оригінальна
безцінна інформація, інформація загальнолюдська, гуманітарна,
національна.

У фізиці, як добре відомо, існує закон збереження енергії. В теорії
інформації спостерігається аналогічний закон — закон збереження
інформації. Цей закон діє при умові, якщо носіїв інформації не зни-
щили. Тому після послаблення тиску з боку уряду, або послаблення
придушення національних рухів, національна інформація показала
себе як невмируща сила у відродженні національної свідомості, в
боротьбі за свободу нації, свободу людини. Це нормальний процес,
стримуваний віками, вірніше — придушуваний віками в імперії.
Цей процес дуже налякав командно-адміністративну систему, яка
не могла збагнути суті його, навішуючи ярлики «націоналізму»,
«екстремізму» і т. п. Творча сила, енергія націоналізму проявилась у
виникненні економічного «чуда» в Південній Кореї, Японії, ФРН.

І все-таки постає питання: а чи можна прожити без націоналізму?
Адже їсти є що, жити є де, літаки літають і т. д., то чого ще треба?
Так, все це є, але що ж привело до Чорнобильської катастрофи,
Аралу, нищення Дніпра, забруднення всього, що можна і не можна
було забруднити, вимирання нашої нації? Я вже не кажу про криваві
злочини комуністів і фашистів! А саме те і привело: відсутність
гуманізму, тобто нищення самого високого — національної куль-
тури, націоналізму, якому властива складна і тонка ієрархічна
інформаційна структура, яка розвивалась на протязі існування
нашої нації. В одному випадку «новий порядок» нищить всі нації
заради «світлого майбутнього» надлюдей, вищої раси, а в другому
випадку — заради «світлого майбутнього» всього людства під про-
водом «старшого брата» не менш жорстоко, а то й більше, нищиться
все національне. Виконавці цього перетворюються в катів: газові
камери, голодомори, розстріли, заслання, концтабори. . . Хто ж вони?
Адже це не просто кати, а кати невинних людей. Ідеологію фашистів
по культурі можна схарактеризувати дуже просто словами Геббельса:
«Коли я чую про культуру, я хапаюся за пістолет!» Коментарі, як
кажуть, зайві. Інший приклад. Так відомо, що певна частина євреїв
були революціонерами, потім були в ЧК та НКВД, засуджували
людей, в тому числі і євреїв. З часом з ними розправились так, як
вони розправлялися з іншими: вони попали в сталінську м'ясо-
рубку. Історія розгромає їхню національно-культурницьку організацію
«Бунд», яка виступала за національно-культурну автономію:
вивчення єврейської культури, мови, відкриття єврейських шкіл.
Великий вождь довів їм, що все це не потрібно, що це «буржуазний
націоналізм». І от зомбі «с Лениным в башке и пистолетом в руке»,
як писав В. Маяковський, забули про своє єврейське походження і
стали займатися кривавими справами. Так кат українського народу
Каганович не вважав себе за єврея, теж саме сталося з Мехлісом,
який розстрілював на фронті під час Другої світової війни воєно-
начальників, які особисто йому чимось не сподобалися. Ці люди,

не вагаючись, відправляли на той світ і своїх родичів. Так сталося і з братом Кагановича.

Ідея національного, найвищого гуманного у цих людей була підмінена комуністичною мораллю, ідеєю «класової боротьби», що виражалася в знищенні «ворогів народу», в першу чергу «націоналістів». Отож секрет стану катів дуже простий: у них відсутня національна культура, тобто гуманізм. Зі знищенням гуманітарної (національної) інформації людина перетворюється навіть не в мавпу, а в якесь страхіття. Такий стан можна назвати «естетичною смертю». Аналогію до такого стану маємо у фізиці — «теплова смерть», коли в замкнутому просторі, куди не надходить ззовні енергія, з часом вся енергія перетворюється в теплову, температура вирівнюється і став неможливим виконати будь-яку роботу.

Такі глибокі аналогії з фізикою наводять на думку, що при вивченні суспільного життя можна скористатися методами фізики: її математикою, фізичними законами.

Потенційний запас гуманітарної інформації у нашого народу дуже великий: одних тільки народніх пісень близько 300 тисяч!

Треба сказати, що наші генії Т. Шевченко й І. Франко досконало знали історію, фолклор і, одночасно, дуже добре передбачали події. Носії великої культурної спадщини є одночасно і талановитими людьми не тільки і не обов'язково в гуманітарних галузях, а й у фізиці, в інших науках. Тому розвиток та існування націоналізму необхідний для нормального існування не тільки окремої нації, але й всього людства. Викликає велике занепокоєння стан нашого національного книгодрукування, преси, кіна. Будемо надіятись, що справи в житті національної культури покращають.

Література

1. Моль А. «Теорія інформації та естетичне сприйняття». Видавництво «Мир», Москва, 1966, 352 с.
2. Моль А. «Соціодинаміка культури». Видавництво «Прогресс», Москва, 1973, 406 с.
3. Моль А., Фукс В., Касслер М. «Мистецтво та ЕОМ». Видавництво «Мир», Москва, 1975, 556 с.
4. Шредінгер Е. «Що таке життя?». Видавництво «Атомиздат», Москва, 1972, 88 с.
5. Вулдрідж Д. «Механізми мозку». Видавництво «Мир», Москва, 1965, 344 с.
6. Фогель Ф., Мотульські А. «Генетика людини». Том I, Видавництво «Мир», Москва, 1989, 308 с.
7. «Російщення України». Науково-популярний збірник. Гол. ред. Леонід Полтава. Видання Українського Конгресового Комітету Америки. Репринт, Київ, 1992, 408 с.
8. «Зона». Видання Всеукраїнського товариства репресованих. Номер I, 1992, 208 с.
9. Базаров І. П. «Термодинаміка». Видавництво фізико-математичної літератури. Москва, 1961, 292 с.
10. Сент-Дьєрдьї А. «Біоенергетика». Видавництво «Мир». Москва, 1971, 79 с.

А. С. ГАЛЬЧИНСЬКИЙ,
А. І. ДАНИЛЕНКО,
М. І. САВЛУК,
Ю. Г. ЯКУША

ЯК НАМ ПОДОЛАТИ ІНФЛЯЦІЮ В УКРАЇНІ

Гіперінфляція, на межі якої опинилася Україна, розглядається нами як найбільш руйнівна складова кризи, що охопила народне господарство. Справа не тільки в соціально обтяжливих наслідках галопуючого зростання цін на споживчому ринку, а й у занепаді інвестицій, у переключенні підприємницької активності з виробничої сфери на спекулятивну торгівлю ресурсами і готовою продукцією, у посиленіх інфляцією структурних міжгалузевих диспропорцій, які розвалюють перш за все виробництво в пріоритетних галузях АПК та легкої промисловості. Тому ми вважаємо, що головними завданнями економічної політики на найближчу перспективу є стабілізація цін зі зниженням рівня інфляції, завершення грошової реформи випуском в обіг національної валюти — гривні.

Потрібно реально розмежувати бюджетну і кредитну системи, забезпечити дотримання вимог щодо заборони покриття бюджетного дефіциту за рахунок прямої емісії грошей, обмежити річні обсяги бюджетного фінансування доходами, залученими через податки та державні позики. Відповідно перебудувати механізм касового виконання державного бюджету, обмеживши внутрірічне банківське кредитування бюджетних витрат 8-10% квартальних обсягів.

Треба форсувати розудову банківської системи, адекватної умовам ринкової економіки. Істотно підняти статус Національного банку, роллю його у визначенні цілей грошово-кредитної політики та відповідальність за її реалізацію. Встановити контроль за граничною масою грошей, що перебувають в обігу, обсягами кредитних вкладень, державного боргу, пов'язавши їх зростання з прогнозними темпами збільшення валового національного продукту. Перейти на період здійснення стабілізаційних заходів до політики реальних процентних ставок, поклавши в основу облікового проценту фактичний рівень інфляції. Забезпечити режим найбільшого сприяння розвитку мережі комерційних банків та сприятливе конкурентне середовище для їх діяльності, посилити контроль з боку Національного банку за додержанням комерційними банками чинного законодавства та економічних нормативів, поширити систему обов'язкового страхування на депозити фізичних осіб в комерційних банках. Треба забезпечити однакові умови в наданні Національним банком кредитних ресурсів комерційним банкам.

Вважаємо за доцільне реалізувати на державному рівні систему

заходів по стимулюванню інвестицій на розвиток виробництва та потреб структурної перебудови і приватизації: встановити реальний депозитний процент для стимулювання зростання заощаджень, надати пільги по оподаткуванню доходів, що інвестуються, та доходів банків від довгострокових позик, встановити граничні рівні проценту по всіх видах довгострокових позик з урахуванням інтересів банків та інвесторів. Для реалізації таких заходів створити спеціалізований державно-комерційний Український Банк реконструкції і розвитку, поклавши на нього завдання мобілізувати внутрішні інвестиційні кошти, ефективно їх використовувати через комерційні банки на засадах проектного фінансування, надавати гарантії по іноземних довгострокових позиках. Основними джерелами коштів для інвестицій через цей банк стануть надходження від приватизації та бюджетне фінансування.

Щоб посилити антиінфляційний ефект грошово-кредитної політики і підвищити роллю грошей у стабілізації економіки, треба розпочати запровадження нової валюти — гривні на основі приватизації державного майна, житла і землі. Щоб уникнути знецінення гривні, випускати її певний час (до зниження рівня інфляції) лише для потреб приватизації у суворій відповідності до цих потреб, відокремивши сферу її обігу від загального, який буде обслуговуватися українським карбованцем.

Запровадження гривні у сферу приватизації потребує визначення в новій валюті цін на все державне майно, що підлягає приватизації. Для цього можна взяти, як базовий, рівень рубльових цін, що діяли на кінець 1991 року. Визначити в гривнях розмір приватизаційних сертифікатів (майнового та житлового). Відкрити всім резидентам України приватизаційні рахунки, на які зарахувати суми сертифікатів у гривнях. Цінні папери підприємств, що приватизуються, випускати в гривнях і продавати тільки за нову валюту. Встановити фіксований курс приватизаційної гривні до однієї з міжнародних резервних валют або їх композитів і дозволити вільний продаж резидентам і нерезидентам гривневої валюти за ВКВ за цим курсом, але використовувати її тільки для цілей приватизації. Визначити ринковий курс українського карбованця до гривні (через їх курси до ВКВ) і дозволити вільний продаж за цим курсом нової валюти за карбованці для резидентів з використанням її тільки для цілей приватизації. Спершу гривня існуватиме як депозитні банківські гроші без оголошення її законним платіжним засобом з обмеженим цільовим обміном на карбованці тільки за ринковим курсом.

Завдяки вказаним заходам на рахунках резидентів та нерезидентів у банках України будуть зосереджені значні суми гривневої валюти, яка слугуватиме засобом нагромадження і використовуватиметься як купівельний засіб для придбання цінних паперів, майна державних підприємств, що приватизуються, житла та землі у межах та згідно з правилами, встановленими чинним законодавством. Поступово, в міру появи ознак економічної стабілізації, можна

буде розширювати сферу використання гривневої валюти як купівельного засобу, долучивши до неї придбання товарів для експорту за умови реалізації експортної виручки у ВКВ за гривні, потім — придбання імпортних товарів через мережу валютних магазинів, відповідно заборонивши їм торгівлю за інвалюту. Ці заходи сприятимуть більш повному поверненню експортної виручки в Україну і повній концентрації ВКВ в розпорядженні банківської системи, витісненню ВКВ з внутрішнього обігу без ризику витікання її за кордон, розширенню економічної бази формування реального курсу гривні до ВКВ тощо.

Послідовна антиінфляційна політика за одночасного стимулювання інвестицій та форсування процесів приватизації на базі гривні можуть вже у III кварталі 1993 р. дати певний стабілізаційний ефект. Це проявиться в нагромадженні валютних резервів у розпорядженні держави та в збільшенні пропозицій ВКВ на валютному ринку, у загальмуванні обігу українського карбованця внаслідок конвертування найбільш «гарячої» частини його маси у гривневі депозити, що зменшить карбованцевий попит на товарному і валютному ринках і сприятиме їх стабілізації.

В такій ситуації, вже восени 1993 р. можна буде без особливого ризику повністю запровадити гривню в загальний обіг, як єдиний законний платіжний засіб в Україні. З приватизаційної гривня перетвориться на єдину національну валюту, яку можна буде зробити конвертованою по поточних операціях (за наявності необхідного мінімуму резервів ВКВ, який можна створити, використавши запропоновану технологію введення гривні).

На цьому, останньому етапі проведення реформи новою валютою буде насичений готівковий обіг з вилученням з нього купоно-карбованців. У цьому процесі залежно від насиченості споживчого ринку можливі два підходи: одномоментний і поступовий — через збільшення гривневої частки у виплатах доходів населенню. Перший спосіб, безумовно, кращий.

Важливою умовою стабілізації грошового обігу є укладення на основі принципів МВФ валютно-клірингової Угоди між країнами, що входили до колишнього СРСР. Основною метою такої Угоди має стати забезпечення в умовах гострого дефіциту твердої валюти рівноправних та взаємовигідних валютно-фінансових відносин, запобігання діям, що спричиняють збитки партнерам по економічних зв'язках. Участь України у зазначеному об'єднанні не виключає її можливої співдії в інших міждержавних валютних угрупованнях.

Істотного антиінфляційного ефекту можна досягти також засобами валютної політики. Оподаткування валютної виручки доцільно замінити цілковитим її викупом у підприємства-експортера. Використовувати в операціях між учасниками зовнішньоекономічної діяльності та уповноваженими банками ринковий обмінний курс та лібералізувати умови купівлі-продажу валюти учасниками зовнішньоекономічної діяльності (юридичними особами). Зробити вигід-

ним для уповноважених банків продаж всіх валютних ресурсів до Нацбанку (через залежність надання кредитних ресурсів Нацбанку від продажу ВКВ, або через продаж цих ресурсів виключно за ВКВ). Нацбанк, у свою чергу, буде продавати ці ресурси на валютному ринку. Обумовити цей крок гарантіями вільного доступу до валютних ресурсів держави для всіх учасників зовнішньоекономічної діяльності та надійним впливом НБУ на короткострокові коливання курсу. Формувати валютний ринок як міжбанківський, суворо заборонивши біржовий аукціонний продаж валюти. Створити економічні стимули і гарантії реабілітації всім юридичними особам для неоподаткованого повернення в Україну коштів, які зберігаються за її межами.

Для мобілізації готівкових коштів у ВКВ в банківську мережу доцільно було б дозволити банкам, що мають ліцензії на купівлю-продаж ВКВ, відкривати відносно високопроцентні рахунки фізичним особам резидентам та нерезидентам (по вкладах до запитання — 2-3% річних, по термінових вкладах — 6-12%, залежно від терміну зберігання). Створити надійну систему страхування заощаджень у ВКВ (без обмежень обсягів депозитів) з державними гарантіями. Доходи держбюджету за рахунок зовнішньоекономічного фактора забезпечувати за рахунок фіксованого (як податок на експортно-імпорتنі операції) державного мита, карбованцевого оподаткування, та маржі при купівлі-продажу валюти, яку ділити у рівній пропорції між банком (для створення резервів) та бюджетом (як податок на банківські курсові доходи).

Для поліпшення стану державних фінансів, які залишаються істотним фактором інфляційних процесів в Україні, потрібні серйозні зміни у формуванні доходів і видатків бюджету, зокрема:

- чітко розмежувати доходи, що зараховуються до республіканського бюджету і місцевих бюджетів. Встановити, що на республіканському рівні проводяться лише видатки, які мають визначальне значення для функціонування держави (оборона, управління, загальнодержавні програми, зокрема соціальні); оголосити мораторій до кінця 1993 року на нові програми, що збільшують видатки бюджету, та терміново переглянути і «заморозити» виконання окремих уже прийнятих програм. Затвердити перелік основних місцевих податків і зборів та зобов'язати Мінфін України підготувати рекомендації щодо їх стягнення;

- переглянути видатки на оборону, встановивши оптимальну кількість особового складу Збройних Сил України;

- припинити пряме фінансування з бюджету витрат на розвиток народного господарства, за винятком окремих об'єктів інфраструктури і охорони природи (включаючи витрати на ліквідацію наслідків чорнобильської трагедії), конверсії і структурної перебудови виробництва. Витрати по розвитку та модернізації діючого виробництва покласти на підприємство. Джерелом фінансування цих витрат повинні стати амортизація, прибуток та банківські позики;

— ліквідувати всі види дотацій державним підприємствам і організаціям (за винятком окремих базових галузей). Встановити, що госпоргани, які не в змозі забезпечити рентабельну роботу, змінюють форму власності у першу чергу;

— передбачити у бюджеті дотації на соціальний захист населення на період остаточної стабілізації соціально-економічного стану в Україні, узгодивши їх розмір через фіксовані ціни з мінімальними розмірами заробітної плати, пенсій і стипендій, видаючи частину заробітку спеціальними купонами на придбання певного товару. Цей захід загальмує зростання заробітної плати і цін і не справить негативного впливу на обсяги виробництва;

— випустити у 1993 році добровільні короткотермінові позики Мінфіну України (до 6 місяців), маючи на увазі вилучення з обігу вільної грошової готівки і скорочення грошової емісії. Доходи від таких позик повинні бути вищими, ніж дохід від термінових ставок банківського проценту;

— випустити у II півріччі 1993 року добровільну довгострокову золотогривневу позику, з виплатою її власникам невисоких дивідендів (до 5% річних) у ВКВ. Це дасть державі змогу за незначних валютних витрат акумулювати значні кошти фізичних та юридичних осіб і різко скоротити емісію грошей, витіснивши із готівкового обігу долари США та інші ВКВ. Продавати зазначену позику за фінансованим курсом за ВКВ і по ринковому — за купоно-карбованці;

— включити у 1993-1994 роках до складу державного бюджету України всі види позабюджетних фондів, спрямувавши їх на відшкодування першочергових бюджетних витрат.

Переглянути концепцію податкової політики. Змістити акцент на такі об'єкти оподаткування, як заробітна плата, майно, земля. Це дасть можливість, з одного боку, дещо послабити вплив падіння обсягів виробництва, реалізації прибутку на формування доходів і розмір дефіциту бюджету, а з іншого — відкриває можливість зниження ставки податку на прибуток до 10% і на добавлену вартість — до 12-14% з одночасним усуненням більшості пільг платникам цих податків.

Втрати бюджету в результаті зменшення ставки податку на прибуток можна частково компенсувати податком на майно, ставки якого повинні бути помірними — 3-4%. У той же час ставки податку на приріст оборотних коштів над потребу, що пов'язані із зростанням витрат на виробництво (у діючих цінах), встановлюються на рівні діючих ставок проценту за кредит.

Зниження ставки податку на добавлену вартість, який в сучасних умовах прискорює інфляцію, компенсується в рамках діючих цін за рахунок відповідного збільшення прямого податку з доходів населення. Для цього треба одноразово збільшити фонд заробітної плати виробничої і невиробничої сфер на суму, яка б, не зачіпаючи

інтересів населення, забезпечила сплату зростаючого прямого податку з його доходів. Зменшення суми непрямих податків вигідне, у першу чергу, малозабезпеченим верствам населення.

Загальна сума всіх податків, джерелом сплати яких є прибуток юридичних осіб, та прямих і непрямих податків з доходів фізичних осіб не повинна перевищувати 50% до ВВП.

Може статися, що запропонованих заходів буде недостатньо, щоб швидко приборкати інфляцію. Тоді можна ввести надзвичайний ціновий режим для підприємств базових галузей паливно-енергетичного, хеміко-лісового, металургійного комплексів. Суть режиму — в забороні (чи обмеженні) підвищувати ціни на готову продукцію оптового обороту до кінця першого півріччя. При цьому доцільно залишити вільними ціни на продукцію роздрібної торговельної мережі за умови додержання торгівлею лімітів торгової націнки, котрі обмежуються прийнятим в світі рівнем 9-12%.

Антиінфляційна політика може швидко дати очікуваний від цих пропозицій стабілізаційний ефект лише за умови, що вона знайде розуміння і підтримку з боку всіх економічних суб'єктів, у першу чергу, населення, профспілок, підприємців, органів державного управління, уряду. Тому прийняття програми вимагає підписання між ними соціальних договорів, які передбачатимуть послаблення економічних вимог до держави на період виконання програми.

Ми розуміємо соціальну обтяжливість заходів, що пропонуються, але усвідомлюємо також, що зволікання з реформами призводить до того, що населення України так чи інакше продовжує нести соціальний тягар від нестримного зростання цін, але при цьому без всякої надії на подолання поточної кризи. Найбільшим негативним наслідком реалізації наших пропозицій стане перехід від прихованого до реального безробіття. На жаль, досвід наших східноєвропейських сусідів досить однозначно свідчить: подолання кризи виробництва можна домогтися лише тяжкою працею та справжніми антиінфляційними реформами.

Від Редакції:

Співавтори статті, яку порадили нам надрукувати також у нашому журналі-місячнику, А. С. Гальчинський, А. І. Даниленко і М. І. Савлук — це доктори економічних наук, а Ю. Г. Якуша — кандидат економічних наук. Стаття з'явилась уперше на сторінках «Фінансового Києва».

В. ПОЛІЩУК,
В. БАГНЮК,
І. ВЛАСЕНКО

ДРУЗИ РОСІЙСЬКИХ «ДЕМОКРАТИВ»

Як не дивно, але шовіністична політика Росії по відношенню до інших народів колишнього ССРСР, а особливо по відношенню до України, знаходить широку і досить відверту підтримку Заходу. Хочете доказів? Будь ласка, огляньмося лише в наше недалеке минуле. В другій половині 1991 року доля винесла свій вирок ССРСР. Чаші терезів заколивалися. Криваві акції конаючої імперії, яка злочинном розпочинала свою історію і злочинном закінчувала, вже не давали бажаного ефекту. Різанина й терор у Баку, Тбілісі, Сумгаїті, Вільнюсі та в інших «гарячих» точках не тільки не зламали прагнення народів до свободи, але й ще більше розпалили спротив. Сили імперії підійшли до межі краху. Східня Європа фактично звільнилася від большевицького протекторату, поразки в Афганістані, Лівані, на Близькому Сході, невдачі у великій дипломатії, розвал економіки, зубожіння народів, розгул корупції і розквіт мафіозних структур, розпач і квиління в імперському таборі.

І в цій обстановці Україна 1 грудня 1991 року проводить референдум, який звільнив її від трьохсотлітнього російського ярма. Імперія одержує, кажучи словами спортивних коментаторів, прямий удар в щелепу й опиняється у глибокому нокдауні. Для України це був найсвітліший день в її історії. Для Росії це теж було добрим уроком. Там нарешті заговорили про проблеми самої Росії, зазвучали тверезі голоси про необхідність скорочення, з огляду на економічні можливості Росії, її армії та ВПК, «Останкіно» передавало інтерв'ю з моряками Чорноморської фльоти, які збиралися служити на українських кораблях. Реальними здавалися перспективи мирного співіснування і добросусідських відносин нових незалежних держав. Але в розгортання подій раптово втрутився Захід. І відразу в Росію, а не в колишні колонії, пішла велика допомога. Російська демократія була визнана кращою, ніж у країнах, які визволилися з-під російського диктату. Значна грошова допомога, кредити, дотації, збір коштів «для бідних росіян», субсидії фірм і компаній, відкриття прямих повітряних мостів майже в три десятки міст Росії, дозволили російському імперіялізмові досить швидко оклигати від удару, завданого історією. Безплатна гуманітарна допомога — вершкове масло, олія, м'ясопродукти, речі широкого вжитку тощо, які тут же продавалися за високими цінами, та фінансові допінги

дали змогу Росії зберегти найбільшу в світі армію, ВПК і підтримувати імперські структури, які швидко перейшли в шалений наступ на молоду демократію. Можна навести чимало незаперечених фактів, які свідчать, що саме дії США, передусім в особі колишнього президента Буша, стояли на заваді незалежному розвитку України.

Прояви недоброзичливості Вашингтона та деяких інших західних держав до України знайшли широке відображення в пресі, на радіо та телебаченні. За рідкісним винятком журналісти й коментатори радіо «Свобода» (особливо російськомовної редакції), здавалося, не мали сумніву в тому, що щастя України лише в приєднанні до Росії, економічній, політичній, карбованцевій підпорядкованості, в двомовності врешті-решт. Майже всі західні газети виносять Україні безапеляційний вердикт — комуністичний енкляв, де компартійна мафія робить усе, що хоче (в цьому, на жаль, є рація, хоча подібного не позбавлена й Росія); або націоналістичне кубло, де скоро почнуть вирізувати російськомовне населення; або підростаючий військовий монстр з агресивними намірами. Президент України оголошується кандидатом у диктатори, що домагається абсолютної влади; пишуть, що Україна — це бунтівлива й примхлива провінція Росії, яка сама не знає, чого хоче, а тільки заважає становленню передової російської демократії. А от Єльцин — свій хлопець для Заходу, він не має політичних зазіхань, а є стовпом демократії і якщо український етнос йому довіриться, то частина західної допомоги дійде й до України.

А пригадаймо поїздку нашого президента до США і країн Заходу, що відбулася майже одночасно з поїздкою Єльцина. На Заході було зроблено все, щоб підкреслити вищість Росії і другорядність України в їхніх політичних іграх. Для Єльцина було все, для нашого президента — між іншим. Єльцинові, президентові країни, яка в цей час заливала кров'ю Молдову і демонструвала зразки «демократії» в інших регіонах колишнього СРСР, були виявлені почесті, яких давно не мали керівники багатьох провідних країн, в тому числі й улюбленець Америки — Горбачов. Єльцинові була надана можливість виступити на спільному засіданні обох палат конгресу США, на його честь було влаштовано державний сніданок у Білому домі, на який запросили осіб, знаних у світі політики, мистецтва, культури, економіки. Навпроти резиденції Єльцина було розгорнуте величезне полотнище російського прапора. Єльцина поселили в американському державному гостьовому будинку Блеїр-гавз, тоді як раніше керівники СРСР-Росії мешкали в будинку посольства. Особливо вітійствувало зовнішньополітичне відомство США на чолі з Бейкером, який, як видно з усього, був і режисером, і головним актором цієї вистави. З притаманною американським політикам показною переконаністю говорилося, що спроби тих чи інших «сепаратистів» відокремитися від Росії є лише епізодами боротьби між різними комуністичними

мафіями. А щодо України, то тут не було впину доморощеним до-тепам, що демонстрували нешанобливість до неї. Чи не апотеозом цієї антиукраїнської акції стала коротка підсумкова прес-конференція президентів США й України, присвячена україно-американським відносинам. Як правило, такі прес-конференції мають на меті висвітлення проблем двосторонніх взаємин виключно між державами, які ведуть діалог. Тут же Україна була принижена, і продемонстровано, що вона ніщо для Америки.

Ось як це відбувалося в очах українця. Обидва президенти займають місця біля тонконогих трибун. За їхніми спинами, на оголеній сцені, по два невеличких прапорці України й США. На обличчі Буша — вираз зверхності і самовдоволення, Кравчука — готовність відповісти на будь-яке запитання стосовно України, україно-американських взаємин. Проте, після кількох примітивних запитань, інтерес до Кравчука падає, зате на Буша сиплеться град запитань, які стосуються суто внутрішніх проблем Америки. Буш із захопленням відповідає на них, вміло провокує журналістів до подібних запитань, гайнуючи таким чином час, відведений для висвітлення україно-американських відносин. Поряд з усміхненим, самовдоволеним Бушем стоїть, не знаючи, що робити, президент України. Для чого він тут? Буш на це не зважає, він купається в променях «юпітерів» і зливі запитань, він торжествує, бо досяг, чого хотів.

Образити людину і навіть націю неважко, особливо тоді, коли ти сильніший. Але подібні образи добром не закінчуються, бо кожна палиця має два кінці, і, трапляється, що один з них боляче б'є пихатого.

Кого ж ображав Буш на згаданій прес-конференції? Перш за все — *п'ятдесятидвомільйонний народ, що вистояв у надзвичайно важкій боротьбі за своє існування*. Можливо, Буш і його команда не знали, що це той самий народ, який дав Америці тверду пшеницю, завдяки якій вона сьогодні благоденствує, розрахунки польоту на Місяць, здійсненого американцями, а свого часу поставив заслін татаро-монгольській навалі на Європу? І це в той час, коли російський князь Олександр Невський, породичавшись з ханом, перетворив Московію у західній форпост азіатської тиранії. Мабуть, Буш не знав, що українські воїни у співдружності з поляками зупинили агресію мусульманської Порти в Європу, завдавши їй важких поразок під Хотиним і при визволенні обложеного Відня? Коротка пам'ять виявилася в американського президента. Інакше, чому б йому не пригадати, що саме український народ, стікаючи кров'ю в нерівній боротьбі, врятував від сталінської тиранії Західню Європу в роки Другої світової війни. Можна нагадати йому, як завдяки «мудрим розрахункам» Рузвельта, який теж ставив на російського коня та його верхівця Сталіна, вся Східня Європа була віддана на поталу советським комуноімперіялістам. У Китаї,

озброєний Советським Союзом, наступав з своїми військами Мао, в багатьох країнах Заходу, спонукані й виплекані Сталіним, до влади рвалися комуністи. В той же час Сталін не забуває і про південь Європи, про Туреччину й Грецію. В останній комуністи вже збройно б'ються за владу, в першій сталінська агентура руйнувала державу з середини. В подальших плянах сталіністів була Італія, де комуністи користувалися підтримкою кожного третього жителя. Не виключено, що червона зараза охопила б увесь світ.

Американці, серед яких під час війни з Гітлером культивувався образ добрих російських хлопців культурної Росії, країни свободи, рівності, соціального добробуту, друзів і союзників Америки, мусіли під тиском обставин зробити переоцінку цінностей і взяти під свій захист Туреччину та Грецію. Це був перший явний опір Заходу імперським устремлінням Сталіна, опір несміливий, з явним острахом і очікуванням відповідних сталінських акцій.

Та Сталін не міг послати своїх «соколів» у Туреччину й Грецію, бо в його глибокому тилу, в лісах України та Прибалтики діяли збройні загони героїв, які в умовах нестабільності тодішнього світу могли створити могутній фронт, який, чого доброго, завдав би нищівного удару сталінській диктатурі.

Перебуваючи в Америці і знаючи, що Прибалтика займає специфічне місце в політиці США (адже останні лицемірно заявляли, що вони не визнають російської окупації цих країн), Єльцин розіграв взаємоприйнятний спектакль, сказавши: «Ми виведемо з Прибалтики російські війська до середини 1993 року, а поки що жодного нового рекрута туди не направлятимемо». Обидві високі сторони чудово знали, що це брехня, але робили вигляд, що розв'язали серйозну проблему. Пана Буша цілком задовольнила така заява, вона виявилася достатньою, щоб відкинути до Росії і її керівника всілякі гуманітарні та юридичні сумніви, які, до речі, він поспішав висловити стосовно України. А що ж насправді діється в Прибалтиці? І нових рекрутів направляють, і вимагають військових баз, а війська обіцяють тримати аж до кінця нинішнього століття, а там видно буде.

В Західній Європі українському президентові була виявлена більш товариська зустріч. Але й тут не обійшлося без ложки дьогтю. Ні-ні, та й звучали скорботні нотки стосовно відсутності тісної єдності в СНД, що Україна не хоче йти на поступки Росії і т. ін. При цьому подекуди теж вставляли шпильки, хоча й не так не тактовно, як у США. Та в Росії й це викликало непідробну радість. «Потише музыка играла, пожиже конница была», — таким заголовком «Комсомольская правда» висловила своє захоплення з приводу зустрічі Кравчука в Парижі. В почесному караулі було, бач, менше вершників і не так довго, як при зустрічі Єльцина, грали зустрічний марш.

Коли спостерігаєш усе це, то мимоволі напрошується запитання:

чому всі сили зла сфокусувалися проти України? Адже в моторошному вирі комуно-імперської диктатури, численних злочинах і нещастях, завданих нашому народові КПСС-КГБ, тривалий час єдиною антитезою комуністичній безпросвітності був так званий демократичний Захід, який ми в значній мірі ідеалізували, бо віра в щось хороше не повинна була затухати. Та, мабуть, досить нам витати в хмарах, пора опуститися на грішну землю і, як сказав спікер нашого парламенту, «заспокоїтись і роздивитись», а потім уже діяти відповідно до обставин, пам'ятаючи, що наші потенційні партнери піклуються перш за все про свою вигоду і в цій грі легко тасують і відкидають непотрібні карти. Як тут не згадати, що зовсім недавно президентові США Реганові — безумовно талановитому політикуві — вдалося практично безкровно здобути повну перемогу над СРСР, відкинувши останню не тільки на другорядну роль, а й перетворивши в свого співника. Та перехід не в міру амбітного СРСР на роль улесливого жебрака і підбирача недоїдків викликав в Америці захоплення і різко змінив погляди на свого недавнього суперника. Як виявилось, імперіялістична Росія стала знову потрібна Америці. Адже це — і протизавага її потенційним супротивникам, таким як Китай, мусульманський фундаменталізм, і поставка сировини, і місце вкладення капіталу, і транзитний шлях з Європи на Схід, і т. ін. Очевидно, саме тому Америка й зробила ставку на Росію, дозовано сприяючи її зміцненню й відновленню. Для України, Білорусії, Молдови, Грузії чи Вірменії тут місця не лишилося. І якщо Прибалтика ще може розраховувати на якусь підтримку заокеанського дядечка, то для інших колишніх республік СРСР торується один шлях — назад, в імперію. *Це треба мати на увазі Україні і, надіючись, в основному, на власні сили, твердо відстоювати самостійність, незалежність, бо бути рабом на своїй землі, у своїй хаті, протиприродно* (підкреслення тут наше — Ред. «В. Ш.»).

В. Поліщук — доктор біологічних наук, В. Багнюк — кандидат біологічних наук, І. Власенко — письменник.

мгр Володимир МИКУЛА

ДИВІЗІЯ «ГАЛИЧИНА» І ДИВІЗІЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ АРМІЇ (У 50-ліття її постання)

*Машерують добровольці
Як колись ішли стрільці.
Сяють їх шоломи в сонці,
Грає усміх на лиці.*

*Хто живий, хто живий —
в ряд ставай, в ряд ставай,
Здобувати, визволяти
рідний край. . .*

(Дивізійна пісня)

Грізний 1943 рік. . . На сході Європи неугавно гримить ураганом канонада жорстокого змагу між двома найпотужнішими хижацькими імперіями: брунатною, гітлерівською Німеччиною і червоною, большевицькою, сталінською Москвою. Фронтний вал поволі, але невмолимо повертається з-під Сталінграду знову на Україну, щоб іще раз доруйнувати те, що ще не було зруйноване попередніми лихоліттями: большевицькою навалюю в 1917-21 роках, голодами в 1921-22 рр. і в 1932-33 роках; терором; насильною колективізацією; нищенням національно-свідомої частини населення, релігійних і національних святощів; тактикою «вигорілої землі» під час відступу московських армій перед німецьким ударом в 1941 році, жорстокою німецькою політикою в Україні. . . Обезкровлена, розчавлена, розтерзана Україна, знехтована всіма потугами світу цього — великими й малими — не може надіятися на ніяку поміч ззовні. Безборонна, беззахисна, стікає кров'ю своїх синів і дочок, що мобілізовані до Червоної Армії тисячами гинуть за чужі Україні імперські інтереси Москви. Другі — в німецькому полоні — знову ж гинуть від голоду й холоду, а ще інші, вивезені на невільничу працю до Німеччини, живуть у тривозі і постійній небезпеці від альянтських бомб. . . Над Україною нависає мариво національної загибелі як із Заходу, так і зі Сходу. Бо ж усім ясно, що, повернувшись на Україну, большевицькі Чингісхани розправляться дорешти з українською нацією, яка стільки їм ставила спротиву і виявила стільки непокорі й волелюбства. Не добра ж чекати Україні від хижого «батька» Сталіна і його кривавих опричників! А що німецька окупація України — тимчасова — стає щораз очевидніше усім вдумливим спостерігачам. Після початкових перемог «блискавичної» війни, Німеччина починає терпіти перші болючі поразки: на західних фронтах, головню в Північній Африці, в повітряних і морських битвах, а також і на Сході, під Сталінградом. Поразка Німеччини

ніяк не означатиме визволення України, а тільки поворот, тим разом ще брутальнішої московської окупації, націленої на цілковите знищення української самобутності і свободи і повне злиття біологічної маси українського народу з панівним московським етносом в один «советський» народ. Якоїсь конкретної допомоги свободолубивим змаганням України до національної незалежності від Західних потуг сподіватися не можна було, помимо проголошеної ними Атлантийської Хартії, яка залишилася лише пустослівною декларацією, а її автори до українських визвольних стремлень ставилися з повною байдужістю, а то й неприхильністю. В таких обставинах українці були змушені розраховувати лише на власні сили та на те, щоб використати всілякі, хоча б які невеликі можливості, щоб ці сили створити, розбудувати й зміцнити цим свої позиції.

Хоч українська національно-політична думка під час Другої світової війни була одностайною щодо остаточної мети — Самостійної Соборної Української Держави, то вона була зрізничкована щодо стратегії і тактики, необхідних для її досягнення. Революційна ОУН, розчарувавшись німецькою політикою щодо Карпатської України і щодо проголошення відновлення Української Держави у Львові 30 червня 1941 р., арештом провідних членів ОУН(р) на чолі із Степаном Бандерою та членів Похідних Груп ОУН, прилученням Галичини до Генерал-Губернаторства і політикою Еріха Коха у створеному німцями Райхскомісаріяті Україна, переданням Одещини Румунії і т. п., розгорнула широку підпільну діяльність, яка згодом вилітала у відкриту повстанську боротьбу УПА, що стала загальнонаціональною, і була скерована проти обох окупантів української землі. ОУН під проводом полк. Андрія Мельника проводила більш вичікувальну політику, розгортаючи організаційну, пропагандивну і підпільну діяльність. А громадські українські кола, репрезентовані в основному Українським Центральним Комітетом в Генеральному Губернаторстві на чолі з проф. Володимиром Кубійовичем, намагалися легальними методами впливати на німецькі чинники, щоб притуплювати вістря німецьких репресій і зміцнювати та розбудувати українські позиції. Українці всіх поглядів розуміли, що без створення своєї власної збройної сили наших самостійницьких прагнень не здійснити. Спроби створення зав'язки таких збройних сил роблені були неоднократно після програвих Визвольних Змагань 1917-21 рр. Це була і Українська Військова Організація (УВО) під проводом полк. Євгена Коновальця у 20-х роках, і Карпатська Січ в 1938-39 рр., і Дружини Українських Націоналістів та легіони «Нахтігаль» і «Роланд» в 1941 році, в яких брав чинну участь пізніший командир УПА Роман Шухевич-Тарас Чупринка.

Навесну 1943 р. виринула можливість створення української військової частини при німецьких збройних силах в рамках військ СС, де вже існували дві латиські й одна естонська дивізії. В той час Німеччина, втративши багато людського потенціалу у кровопролитних боях, немов забула про свою настанову здобувати перемоги німецькою кров'ю, почала поповнювати ряди своїх військ частинами, набраними з ненімецьких народів. Також німецька пропаганда почала підкреслювати провідну роль Німеччини в обороні Європи проти

большевизму і в побудові майбутньої «Нової Європи», в якій німецьким союзникам буде забезпечене місце під сонцем. Таким чином з'явилась можливість використати послаблення Німеччини для створення зв'язку регулярної української армії, в якій могли б дістати вишкіл у модерному веденні війни численні кадри патріотичної української молоді, яка згодом, у сприятливих обставинах, могла б стати хребтом національних збройних сил. Пропонентам цієї ідеї, головню з кругів УЦК, присвічував історичний досвід Легіону Українських Січових Стрільців (УСС), який в 1914 році був створений з добровольців — колишніх членів парамілітарних спортових товариств «Січей» і «Лугів», і з малої одиниці, що начисляла всього біля 2.000 чоловік, розрісся згодом у стотисячну Українську Галицьку Армію в 1918-19 роках, а з другого боку дала почин до створення корпусу Січових Стрільців (СС) на Наддніпрянській Україні в Києві в 1917-18 роках, які стали елітарною бойовою частиною військ УНР. Очевидно, історія ніколи не повторяється, і ініціатори створення Дивізії не могли розраховувати на подібний сприятливий збіг обставин. Може, занадто рожеві надії вони покладали на розвиток воєнних дій і політичних обставин у Східній Європі, можна закидати їм брак політичної прозорливості, але не можна відмовляти їм того, що робили вони це з найкращих патріотичних мотивів.

З німецької сторони великим прихильником ідеї створення українських збройних сил був губернатор Галичини Отто Вехтер, австрійського походження, який розумів великий потенціал України і помилки німецької політики відносно України, а також Альфред Бізанц, галицький німець, кол. старшина австро-угорської армії, а згодом підполковник УГА, який старався багато допомогти українцям та схилити Берлін до підтримки українських визвольних стремлень. Бачивши, що дальше негативне ставлення Німеччини до українських аспірацій і жорстока окупаційна політика в Україні викликає щораз більший спротив українського населення, що виливається у щораз ширший і могутніший повстанський рух і підпільну діяльність, Вехтер розробив план створення української військової одиниці, щоб скерувати український потенціал у корисне для Німеччини русло і тим самим зупинити поширення повстанського руху на Галичину. Своїми аргументами він зумів переконати німецькі чинники, які вкінці дали згоду на створення однієї стрілецької дивізії, підпорядкованої командуванню німецьких СС, т. зв. Зброї СС. Головнокомандувач СС Гайнріх Гімmlер застеріг, однак, щоб новостворювана одиниця обмежена була до Галичини та не виступала явно з політичною метою української незалежності. Українська сторона в особі проф. Кубійовича пішла на ці обмеження у сподіванні, що це тимчасові недотягнення, які згодом будуть виправлені, коли покажеться військова й політична вартість дивізії. Українська сторона зате домоглася обіцянки зі сторони німців, що Дивізія буде вжита виключно до боротьби проти большевизму, а не проти західних альянтів, а також, що дивізії буде забезпечена духовна опіка капелянами Греко-Католицької Церкви, яка в тому часі була Церквою практично майже всього українського населення Галичини.

У дні 28 квітня 1943 р. губернатор Вехтер проголосив створення Дивізії «Галичина», а одночасно проф. Кубійович видав заклик до української молоді Галичини вступати до лав Дивізії для боротьби проти большевизму, щоб докінчити визвольні змагання своїх батьків, закликаючи громадянство підтримати всіляко це діло. Ще раніше була створена Військова Управа на чолі з полк. А. Бізанцом, у склад якої входили: сот. Осип Навроцький — начальник канцелярії, інж. Андрій Палій — відділ допомоги родинам, о. д-р Василь Лаба — відділ душпастирства, мгр. Михайло Кушнір — відділ пропаганди, д-р Володимир Білосор — відділ здоров'я, інж. Михайло Хронов'ят — відділ доповнень — організація і вербування, д-р Іван Рудницький — правний відділ, інж. Євген Пиндус — перший заступник начальника канцелярії, мгр. Степан Волинець — освітній відділ і другий заступник нач. канцелярії, д-р Любомир Макарушка — відділ старшин, згодом зв'язок з дивізією, інж. Юрій Крохмалюк — військово-історичний відділ (історично-архівний відділ), мгр. Зенон Зелений — відділ молоді. На почесного голову Військової Управи губернатор Вехтер запросив кол. ген. УГА Віктора Курмановича, який проживав в Австрії. Полк. Бізанц дібрав собі до Військової Управи ще трьох галицьких німців — кол. старшин УГА — Северина Байгерта, Буржуа і Рудольфа Мюллера. Військова Управа мала свій статут, який визначав, що вона є помічним органом губернатора Галичини і відносних командних станиць вишколу дивізії для набору та духово-культурної і соціальної опіки членів дивізії і їх родин. У зв'язку з тим Військова Управа не могла відігравати якоїсь справді керівної ролі, бо до її діяльності часто вмішувалися німецькі чинники, не допускаючи до того, щоб Військова Управа стала дійсно впливовим і авторитетним опікунчим органом дивізії, яким вона була запланована.

Набір до Дивізії і вишкіл

*Дивізіє, гей, рідна мати,
Новітня Січ Ти є для нас,
І треба, треба тес знати
Чого від нас жадає час. . .
(Дивізійний марш)*

Відразу після проголошення створення Дивізії, на початку травня 1943 року розпочалася широка кампанія набору, яку проводила Військова Управа й органи УЦК по всій Галичині, починаючи із Львова. Не знаючи справжніх німецьких намірів, а піддаючись романтичним оптимістичним настроям, та сподіваючись, що німецька політика щодо України врешті починає мінятися, українське суспільство Галичини в загальному ентузіастично сприйняло можливість створення української збройної частини. На численних зборах різних організацій та товариств висловлювалися патріотичні заклики до молоді й колишніх комбатантів голоситися в ряди Дивізії, щоб дати початок творенню власної армії і боронити Україну від нової

большевицької навали. До лав дивізії масово голосилася українська студентська і середньошкільна молодь, колишні січові стрільці, колишні вояки УГА й інших армій, а також міська і сільська молодь багатьох повітів краю. Провідні кола обох відламів ОУН не відразу zareагували на створення Дивізії, що відбувалося без їх прямої участі. ОУН під проводом полк. А. Мельника не опонувала цьому, але й не попірала, тоді як ОУН(р) під проводом Ст. Бандери, після короткого періоду нерішучості, виступила з закликом не йти до Дивізії, чим охолодила дещо перший запал. Згідно з офіційними даними, на 30 жовтня 1943 р., до Дивізії зголосилося 82.000 добровольців, але фактично відправлено на вишкіл лише 13.245, а після звільнення хворих залишилося їх тільки 11.578. В листопаді 1943 р. додатково покликано ще 6.000 чоловік, так що разом на вишколі опинилося 17.200 чоловік.

18 липня 1943 р. у Львові відбулася велика парада з нагоди від'їзду добровольців на вишкіл. Розпочалася вона польовою Службою Божою, яку відправив о. митрат д-р Василь Лаба на тодішньому просторому пустирі при вул. Пелчинського (пізніше вул. Дзержинського, а тепер Дмитра Вітовського). У великому чотирикутнику зібралися в лавах кілька тисяч новобранців, ще в цивільному. Парадою командував майор Євген Побігуций-«Рен», кол. старшина польської армії, а пізніше старшина Дружин Український Націоналістів і легіону «Роланд». Після палкої проповіді о. Лаби і Служби Божої колони добровольців перемаршували вулицями Львова на площу перед Оперним театром, радісно вітані вздовж дороги українцями-мешканцями Львова. З трибуни перед театром з промовами виступив губернатор Галичини О. Вехтер, а також представники Військової Управи і добровольців. Подібні прощання добровольців відбулися і в деяких інших містах Галичини.

Головний вишкіл Дивізії відбувався на великому військовому полігоні «Гайделягер» у Пусткові біля Дембіці на Ряшівщині (Польща). Там переходило рекрутський вишкіл понад 3000 чоловік. Решта добровольців були розміщені по інших місцях від Польщі аж до Франції. Німці назвали ці частини поліційними полками 4, 5, 6, 7 і 8, «забувши» про їхню приналежність до Дивізії. Тільки наслідком безустанних домагань і протестів з боку Військової Управи і команди Дивізії вдалося всі ці частини стягнути разом, деякі щойно влітку 1944 р. Великою проблемою для створення і вишколу Дивізії було те, що Дивізії бракувало кадрових українських старшин і підстаршин. Колишні старшини українських армій періоду Визвольних Змагань 1917-21 рр., які зголосилися до Дивізії, були вже люди старшого віку, які відійшли від військового життя впродовж двох десятиліть і потребували перевишколу. Інші, які служили в польській чи советській арміях, були краще підготовані, але їх було небагато. Старшин, які могли б командувати куреннями (батальйонами)

і вищими одиницями, майже не було. З тих причин, а також наслідком німецької політики, було те, що вище командування Дивізії, а також багато старшин, підстаршин і деяких необхідних фахівців були німці, офіційна мова командування була німецька, і Дивізія не могла виробити собі того справді українського характеру, якого її творці з української сторони і самі вояки Дивізії-українці собі бажали. Старшинські і підстаршинські кадри мусіли бути доповнені, і то в переважаючій кількості, щойно з молодшої генерації добровольців-студентів і середньошкільників, але це потребувало багато часу. Перевишкіл старшої генерації офіцерів відбувався в Лешанах біля Праги на Чехії, а підстаршин у різних місцевостях Німеччини. Після чотирьохмісячного рекрутського вишколу, кращих кількасот стрільців було вислано на підстаршинські школи в Лявенбурзі (сьогодні Лемборк, Помор'я, Польща) над Балтиком, в Радольфцелі біля Боденського озера в Німеччині на границі з Швейцарією та в інших місцевостях. Повернувшись до Дивізії, яка вже переїхала була до полігону в Нойгаммері (Сілезія, тоді Німеччина, сьогодні Свентошув біля Жаганя, Польща, де м. ін. знаходилася донедавна головна советська військова база в Польщі), ці нові кадри добре вишколених підстаршин взялися енергійно до зміцнення дисципліни і підвищення рівня військового вишколу рядового складу Дивізії. У травні 1944 р. біля 200 молодих підстаршин були вислані на офіцерські курси піхоти в Кіншлягу (Просечніце) над р. Сазавою, артилерії в Бенешові та саперів у Градушку над р. Витавою біля Праги (Чехія), які закінчилися у вересні 1944 р., вже після бою під Бродами, так що вже переважно молоді старшини вишколювали другий, новий склад Дивізії після бродівської фази.

Німецьке командування Дивізії назвало її 14-ою стрілецькою добровольчою дивізією Зброї СС «Галичина». На командира Дивізії Гімлер назначив генерала СС Фріца Фрайтага, колишнього старшину німецької охоронної поліції, який раніше був командиром полку в єдиній у німецьких збройних силах поліційній дивізії. Він мав, за свідченням начальника штабу Дивізії май. Вольфа-Дітріха Гайке, вище середнього офіцерського військового знання та фронтовий досвід. Був строгою, пильною, честолюбною і недовірливою людиною, при цьому негнучкою і невизрозумілою до м'якшого слов'янського характеру українського вояка, зовсім неподібного до німецького, ще й пруського. Йому бракувало великодушності, розмаху й хисту. Він назавжди залишився дрібничковим, хоч пильним, недовірливим бюрократом, який утруднював життя собі і всім навколо себе. Крім своєї важкої вдачі, Фрайтаг до того ще був хворий, насамперед на серце. Можливо цим можна пояснювати часті зміни його настрою. Його позитивною рисою було те, що він по-своєму дбав про інтереси Дивізії, захищав їх, а від старшин вимагав чесности і гідної

поведінки, при чому за найменшу провину строго карав. Між Фрайтагом та його підлеглими, особливо українськими старшинами і вояцтвом, ніколи не наладились гармонійні відносини.

Для Дивізії — ще перед проголошенням її створення — була скомпонована відзнака — золотий лев на тлі синього щита в оточенні трьох золотих корон. Лев і синьо-жовті кольори взяті з українського гербу Галичини, а три корони — з гербу Галичини часів австрійської цисареві Марії-Тереси (в якому вони оточували чорну галку), коли «королівство Галіції і Льодомерії» було прилучене до Австрії після першого розбору Польщі в 1772 р. Цю відзнаку вояки Дивізії носили на лівому рукаві. На правій вилозі ковніра дивізійники мали нашити ромбовидну відзнаку — срібного лева на чорному тлі.

Дивізія складалася насамперед із штабу і трьох піхотних полків — 29-го, 30-го і 31-го (1-го, 2-го і 3-го українських), 1 артилерійського полку, фюзилерського куреня, винищувально-протитанкового дивізіону, саперного куреня, дивізіону зв'язку, дивізіону зенітної артилерії, польово-запасного куреня, вишкільно-запасного полку та різних служб, обозів і постачання. Назви як самої Дивізії, так і її поодиноких частин, дещо мінялися впродовж 2 років її існування, поступово щораз більше підкреслюючи її український характер, поки вона вкінці не стала І УД УНА в березні 1945 р.

(Продовження буде)

УВАГА!

УВАГА!

ОГОЛОШЕННЯ

Заходами УВС появилася книжка-спогади сл. п. д-ра Степана Шухевича під назвою:

«МОЄ ЖИТТЯ»

Цей важливий твір сл. п. д-ра Степана Шухевича УВС видала великою книжкою у твердій оправі на крейдяному папері. Книжка має 619 сторінок та багато ілюстрацій.

Подані документи і матеріали у творі — це жива сторінка історії українського народу не тільки в періоді між двома світовими війнами, але в усі дотеперішні часи поневолення і боротьби його кращих синів і дочок за волю і державність. Твір сл. п. д-ра Степана Шухевича матиме велике виховне значення.

Ціна книжки становить \$50.00 американських доларів.

Замовлення просимо слати на адресу:

**UKRAINIAN PUBLISHERS LTD.,
200 LIVERPOOL ROAD, LONDON N1 1LF, ENGLAND**

Поезія

Святослав ГОРДИНСЬКИЙ (1906-1993)

ЯК КІНЧАЄТЬСЯ ЗАХОДОМ ДЕНЬ...

Як кінчається заходом день,
На кольори змінюються речі;
І тоді тільки я і Гоген,
А над нами палає вечір.

(Я, бульваром ішовши, якось
Приклав чоло до вітрини
Й на Таїті зустрів його, — й ось
Ми зустрілися знову нині).

Він кохає кольори. Я теж.
Всі, що злиті в яскраві кадакси:
Кобальт, ультрамарин, зелений веронез,
Кров цинобри, карміни, оранжі.

Як під вечір вони припливуть
І зіллються в контрастах екзотик,
Стануть нерви антенами тут, —
Відчувай полум'яний їх дотик!

Як кінчається заходом день,
Хочу бачити барви, не речі,
Щоб було лиш нас двох: я й Гоген,
І над нами наш приятель — вечір.

1933

ВІРШ ПРО ВЛИЗЬКА

Не в очі, а в голову ззаду відстукали кулі,
В коридорах вже крок конвоїрів замовк. . .
Знаю, солодко вам, прокураторе Ульріх,
Затягались тепер моссельпромським димком:

На затятих устах — немаскована злоба,
Транспарент самовпевнення — ваше чоло,
Та дарма над частиною шостою гльоба
Гордовито підводите лоб!

Ви — законів державних слуга і захисник,
І черкнути пером не здрогнула рука,
Та написано — де? — що Історія звисне
Вже незмінна на вістрі триграннім штика?

У підвалах в'язниць, і катівень, і каторг,
В усевлонській тайзі, в чорних покладах руд,
В темних штольнях сердець заховавши відплату,
Вже нові царегубці ростуть.

Чи ж не чуєте ще: хід напружених кроків,
Чи ж не бачите вже: блиск народжених сяїв?
Недаремно
Поетів під муром цегляним епохи
Вже вітають букетами сальв!

1934

* * *

ХОЛМ

I

Все впертіша й довша
Стає боротьба,
Ляхи від Мазовша,
Від сходу — орда.

Впав збурений Київ,
— Де ж меч твій і щит?
Ще блиск панагії
З Холму лиш блищить.

На варту окраїн
Скликає там ріг,
Данило збирає
Синів трьох своїх:

Зійшлись у долині,
Шумлять корогви,
На багрі і сині
Чуд-грифи й леви;

Зриваються коні,
Копитами б'ють,
Куди до кордонів
У куряві путь?

Немає вже стриму —
Земля стугонить
І меркне від диму
Небесна блакить.

II

А там, де плещеться води
Під подувом хвиляста смуга,
Списи монгольської орди
Виблискують потойбіч Буга;

Ті, що лишилися там живі,
Схиляють плечі над плугами
І сіють просо татарві
Із гостроверхими шапками.

Там виє зголоднілим псом,
Блукаючи простором, вітер,
Там напувають кумисом
І кажуть смак його хвалити.

Звідтіль лиш часом, уночі,
Проб'ється хтось уплав крізь води
І довго, з жаху тремтячи,
Сказати слова він не годен.

III

Сонце над заходом стало, черлене, мов щит.
Трави колишуться, порскають спутані коні,
Верби шумують, ріка узороччям блищить,
Крики пастуші, — як гомін у синяві дзвонить!

Вовчої ягоди, глянь, нахилилася брость
Дням і сторіччям. . . Наповнилось серце отрути.
Люди надходять. В очах їх безобрійних щось
Тьмяне поблискує, давне, далеке, забуте. . .

Княжа тут волость — на камені зрізьблений слід.
Знову неспокій, тривожне щось по ночах сниться.
Шлях у вибоїнах. Кличе. На захід, на схід.
Риси гостріше на юних стинаються лицях.

IV

*Стоїть же столп поприще от города камен,
а на нїм орел камен ізваян. . .*

Іпат. літопис

У напрузі горбів, що підводяться круто,
В тверді брил кам'яних, у неспокої хмар,
Ще вчувається міць, міць могутню й важку ту,
Що в граніті віків нарізьбила свій карб.

Тїнь стає над горбом — і обпалює стопи
З нерозкритих ще надр невидимий вогонь,
Де державні віки, в пил затоптані й попіл,
Про минуле ще снять свій нескінчений сон.

З гостролуких бійниць тут ще башти сторожать,
Ген, на захід, за Вепр, поглядають хмурні,
Чи у куряві рать не дуднить де ворожа,
Чи не лижуть небес язиками вогні?

Та лиш вільхи тремтять і шепочуть щось вербам,
Чорна галич, сполохана, б'ється й кричить,
І в тім галичїм крику, в надгрижених щербях,
Є трагічна краса неповторних століть.

Неповторних? — Та ні, — серце знову повторне.
У простору цього героїчний фрагмент
Впилося жадно воно, — і стає знов незборне,
І всі мертві роки — лиш хвилина, лиш мент;

Понад ними воно знову крила орлині
Розпростерло на клич буревісних вітрів
І, пробуджене враз, знов живе, не камінне,
Вперто й владно вперед свій випружує зрив.

V

Тут, на межі прапрадідних окраїн,
Де слави слід старої ще не щез,
Він став стрункий, одна з найперших стеж,
І з книжих башт зорить він у безкрає.

Він не забув, він досі пам'ятає,
Як гомонів простором брязкіт лез,
Як захід слав кривавий блиск пожеж
І як удар кришився Бурундаїв.

Ще не скінчилась лиховісна гра;
Але, як древнє, випулась гора,
Вершки дерев гойдаючи на вітрі,

Над ними веж каміння вироста
І пружиться їх горда висота
Над чорну зраду і монгольську хитрість.

1940

* * *

ПОВНОТА

Жара пропалює знемогою,
Розкрилась до дна синь,
Лиш дика груша над дорогою
Накликує: спочинь.

Не коливає вітер крилами, —
Ні леготу ніде,
На збіжжя жовтотканім килимі
Пристало сонце — жде.

Спинися, слухай невимовного,
Хай спалює уста, —
Це літа стиглого і повного
Надходить вагота.

* * *

ЛИПИ

О радосте, незглиблена, безмірна,
Невисловленосте тремтінь!
Мелодією запахів вечірня
Спливає тінь.

В безодню ночі липи оп'янілі
Свій виточили аромат,
Про містику таємних перевтілень
Шепоче сад.

У верхоліттях зоряні краплини;
Проминносте, не проминай!
Гармонія земних тремтінь хай лине
До теплих сляів.

СВЯТОСЛАВ ГОРДИНСЬКИЙ ВІДИЙШОВ У ВІЧНІСТЬ

В суботу 8 травня, 1993 року, помер у США на 87 році життя визначний український поет, літературознавець, мистецтвознавець і маляр-графік св. п. *Святослав Гординський*, син Я. А. Гординського, відомого історика української літератури, філолога і письменника.

Святослав Гординський народився 30.12.1906 року в м. Коломия, що входить у склад Івано-Франківської області. Студіював він у школі Новаківського у Львові, а відтак у Берліні і Парижі. До початку Другої світової війни появились наступні збірки його поезій: «*Барви і лінії*» в 1933 році, «*Буруни*» в 1936 році, «*Слова на каменях*» в 1937 році, «*Вітер над полями*» в 1938 році, «*Легенди гір*» і «*Сім літ*», а також поема «*Сновидів*» та інші в 1938-1939 роках. Під час Другої світової війни появилась одна збірка під назвою «*Вибрані Поезії*» (1944), а відтак — «*Вогнем і Смерчем*» в 1947 році. Найближчою до дати відходу Покійного у Вічність є збірка оригінальних і перекладних віршів Святослава Гординського «*Поезії*», що вийшла в 1989 році у Видавництві «Сучасність».

Св. п. Святослав Гординський уславився за життя також як літературний критик, маляр і графік. Був він дійсним членом НТШ, співорганізатором АНУМ, членом УСОМ, організатором українських виставок у Львові і в діаспорі, перекладачем віршів з французької, німецької, англійської, італійської і польської мов і автором декількох мистецьких монографій. Серед перекладів Покійного на особливу увагу заслуговує, на нашу думку, переклад «*Слова про Ігорів похід*», а в ділянці іконописного мистецтва — його інтер'єр собору св. Софії в Римі і катедрального храму УГКЦ в Мюнхені.

Вічна Йому Пам'ять!

Олекса ВЕРЕТЕНЧЕНКО (1918-1993)

* * *

Розкриляються білі вітрила
Твої очі — світанки нові.
Вулканізуюча сила
Закипіла в моїй крові.

І нічого, що час маліє,
Що життя так нерівно текло,
День-у-день кожну мить на землі я
Відчуваю твоє тепло.

Зачудованим вогнепоклонцем,
Наче вперше — вже стільки літ —
Я дивлюся, як сходить сонце,
Як будується світ.

* * *

Падають сніжинки на мертвий брук,
Прахом пахнуть міста чужинні.
Навзаході сонце, мов жовтий павук
В срібнобілому павутинні.

Звалища заліза. Камінна гора.
А вгорі голубині крила. . .
То були бої — Європа стара
На тисячу літ постаріла.

Знов на серце лягла зима.
Узялися кригою дні прожиті.
І нічого дивного нема
В цьому дивному світі.

Все минає неначе дим,
Все таке незвичайно звичне,
Навіть слово стає старим,
Навіть вічне — не вічне.

* * *

Так ось який ти, світе зелен-золот,
Давно відомий з вицвілої казки. . .
Серця людей — неначе лід і холод,
Злоба. Ненависть. Вічно жах поразки.

Плюндрують, крадуть, палять без розбору,
Самого Бога розпинають сміло!
І тільки дим підноситься угору,
Немов душа того, що відгоріло.

Плянети, зорі, і метеорити,
І навіть сонце мерхне над землею,
А я, один, не в силі все зогріти
Своєю ніжністю, любовію своєю.

* * *

ГОРОБИНА НІЧ

Дерева пойнялись осінньою іржею,
Якийсь недобрий знак віщують крики птиць.
Розбурхались вітри, за вежами дзвіниць
Погасла вечорінь останньою зорею.

Хитнули небеса розірвану кирею,
І горобина ніч, збираючи всю міць,
Обрушилася враз роями блискавиць,
І судний грім гримить над грішною землею.

Стожарами вогнів метає з краю в край
Неугамований магічний блискограй,
Освітлює степи, де обрії похмури —

Перекликаються ударом на удар,
Неначе угорі несуться коні Бурі,
І копитами б'ють, і крешуть гори хмар.

Д. НИТЧЕНКО

ПОМЕР ОЛЕКСА ВЕРЕТЕНЧЕНКО

Нещодавно надійшла з Детройту (Америка) сумна звістка, що на 75-му році життя помер талановитий поет *Олекса Веретенченко*.

Хоч він не визначався великою плодovitістю, бо від появи першої збірки поезій «Перший грім» (1941) досі вийшло тільки три збірки та переспів поеми Байрона «Мазепа», проте його поезії настільки майстерні, образні і талановиті, що він здобув собі гідне місце в нашій літературі. Його вірш зрозумілий, прозорий, часом карбований, а тому він і здобув собі признання і пошану як серед читачів, так і з боку критики. Видатний літературознавець Григорій Костюк писав про нього: «*О. Веретенченко вніс у нашу сучасну поезію свіжий подув і нові мотиви філософсько-супильних і патріотичних роздумів та політичних памфлетів. . . Веретенченко цілком самобутній поет із своїм власним стилем і світоглядом*». . .

Тож літературні здобутки не визначаються лише кількістю видань, а головним чином якістю: оригінальністю, новиною думки, мистецькими засобами, змістом.

Народився О. Веретенченко в липні 1918 року в селі Білий Колодязь, на Харківщині. Дитинство провів у с. Охримівці, а з 1925 року жив у Харкові і навчався в Харківському Державному Педагогічному Інституті (ХДПІ).

Писати почав, коли мав 17 років, а через 6 років уже вийшла його перша книжка «Перший грім», яка відзначається глибокою щирістю й ліричністю.

Будучи мобілізованим, Веретенченко брав участь у боях, але скоро попав в оточення, а за тим і до німецького полону. На щастя, йому вдалося вирватися звідти і повернутися до голодного напівзруйнованого Харкова. Тут зібрався чималий гурт письменників: Аркадій Любченко, літературознавець проф. Юрій Бойко, Анатоль Гак, Никифор Щербина, Олекса Кобець-Варавва, Дмитро Ніценко, та інші. Всі вони згуртувалися біля газети «Нова Україна», яку очолював п. Сагайдачний, а потім Всеволод Царинник. Тут став друкувати свої талановиті поезії і Олекса Веретенченко. У вірші про голод 1933 року, який організувала в Україні червона Москва, він писав, звертаючись до пам'ятника Богданові Хмельницькому:

Дивись, Богдане, на майдані
Вмирає українська рать.
То покотом брати-селяни
Опухлі з голоду лежать.

Дивись, ми гинемо в облозі,
Як запорожці січові,
Що іли падло на дорозі,
Та не здавалися живі. . .

Згадуючи недавній терор і масові арешти, які чинила Москва, він там же, в газеті «Нова Україна», друкував:

. . . тільки чути гупання кайданів
В Соловках, в Сибіру, в Колимі —
То козацька нація гетьманів
Гине у московському ярмі. . .

Пізніше воєнні обставини закидають нашого поета спершу до Львова, де він працював в «Українському видавництві», одночасно друкуючи свої поезії у місцевій пресі, а потім — до Німеччини, до Мюнхену.

Потім, переїхавши до США, він готує і видає нову збірку поезій «Дим вічності», яка вийшла з друку в Детройті у 1951 році. Воєнні події не могли не відбитися в його творчості. Долю полонених та епізоди війни поет віддзеркалив в окремих поезіях цієї збірки:

Я все пройшов. Зогниле плесо Дону
Перепливав на хвилях мертвих тіл.
Тікаючи з оточення й полону,
Я заривався з головою в іл
І кров свою, червону і солону,
Краплинами смоктав із власних жил. . .

Відзначаючи позитиви збірки «Дим вічності», літературознавець і мовознавець Гр. Шевчук писав: «*Кількість і якість поезій Веретенченка давно вже дали йому право не на одну, а на кілька збірок*».

У 1953 році Веретенченко випускає з друку талановиту історичну поему «Чорна долина». В цьому творі, в розділі «Запорізьке Різдво», автор яскраво змалював незвичайний героїзм козаків, коли 15 тисяч турків і татар вночі під Різдво напали на Січ, де на той час було всього 2-3 тисячі козаків. Козаки розбили цю страшну навалу, що відомо з нашої історії. Цю героїчну поему Веретенченко закінчує рядками:

Знай, невіро, нашу Січ і відсіч!
Не прощають козаки турбот:
Вас усіх було 15 тисяч,
А лишилось — тисяча п'ятсот.

У 1974 році вийшла четверта збірка поезій Веретенченка «Заморські вина». Це був ніби підсумок творчості поета. Цей збірник автор присвятив своїй дружині, яка померла в 1973 році. Ця трагічна подія відбилась у багатьох поезіях сумними рядками.

Закінчуючи цей короткий огляд, варто підкреслити, що ніжна й

елегійна лірика Веретенченкових поезій заторкує багато різних тем: війна, доля людини, туга за рідною землею, пейзажі, чужі країни та любов і ніжність до дружини. Майстерність поезій треба завдячувати тому, що він навчався писати від кращих поетів-класиків та сучасників. Особливо відчутно міг вплинути на нього наш найбільший на той час поет-академік Максим Рильський, з яким Веретенченко був знайомий і підтримував зв'язки.

Цей рік став для нашої літератури, головним чином для поезії, дуже нещасливим: померли Остап Тарнавський, Василь Онуфрієнко, Олекса Веретенченко, а недавно і Микола Степаненко. Нехай ця згадка про Олексу Веретенченка буде квіткою на його могилу!

Ділимося сумною вісткою з членами Об'єднання українських письменників у діаспорі «Слово» та українським громадянством, що 15 березня 1993 року відійшов у вічність на 75 році життя —

бл. пам. поет ОЛЕКСА ВЕРЕТЕНЧЕНКО,

народжений 8 липня 1918 року в селі Білий Колодязь, Вовчанського району Харківської області. Після здобуття середньої освіти навчався в Харківському педагогічному інституті, що його закінчив перед початком німецько-радянської війни. Друкувався вже в 1941 році. Був змобілізований до Червоної армії, побував у німецькому полоні, звідкіля врятувався втечею. Проживав деякий час у Харкові, а пізніше переїхав до Львова, де працював в українському видавництві. Автор збірок поезій: «Перший грім» (1941), «Дим вічності» (1951), «Чорна долина» (1953), [переклав поему Байрона «Мазепа» (1959)]. Помер у м. Детройті, США, і там похоронений.

Вічна Йому пам'ять!

Управа «Слова»

Новели

Микола ОЛІЙНИК

НА СЕМИ ВІТРАХ

Над містом шугали холодні осінні вітри. Широкою («Рідко який птах долетить до середини») дніпровою долиною вони розгонисто надлітали до куренівсько-подільських масивів і тут, на крутих володимирських пагорбах, дробилися, розтікалися вулицями й проспектами, аж поки немічно осідали по глухих дворах та задвірках. Вітри приносили терпкі, на радіаційних викидах настояні запахи недалекого Полісся і ще чогось невизначеного, незрозумілого, що — однак — викликало уїдливе чуття реальної бентеги.

Недвиги пояснював це загальним становиськом, мовляв, людина мимоволі стає своєрідним барометром суспільного буття, а воно зараз — погляньте — як ніколи розбурхане, зшаленіле. Пояснював і воднораз відчував, що таїться в ньому й інша, суто особиста причина. Полягає вона, либонь, у невдоволенні досі написаним, у прагненні створити щось таке, що здивувало б, викликало широкий розголос. Свого роду ідея-фікс. Ніби не зроби він цього, все попереднє, всі дотеперішні його писання стануть нічим, пустим звуком, у кращому разі, як їх і почали кваліфікувати, ілюстрацією до передзастійних і застійних часів.

«Але ж це не так, це неправда! — хотілося кричати Недвизі. — Я писав про людей, я не винен, що вони були саме такими: смиренними та слухняними, до отупіння байдужими. Що ними понижували, вважали їх за гвинтиків, а у відповідь вони кричали ‘Ура!’, плазували перед уявними земними богами, знехтувавши справжніми. Показуючи позитивне, я хотів пробудити їх до добра. За що ж мене ганити, викидати мої твори, коли вони — життя. Візьміть хоч. . .» — мов свідків на незримім суді, він подумки викликав то одного, то іншого свого героя, прискіпливо придивлявся, вишукував риси, що не відповідали нинішнім нормам. Шукав і не знаходив, і тоді, неначе вони стояли перед ним, покірно схиливши голови, гнівно викрикував до опонентів: «А ви, критики і поціновувачі, де ви були? Чи не ви хвалили мої книжки, знаходили в них ‘об’єктивність сьогодення’ та багато інших притаманностей соцреалізму? Яке маєте моральне право повчати? Ми всі в одній колісниці, тож міняти маємо не пасажирів, а візника. Чуєте! Візника. Твір — лише дзеркало, більш чи менш вдале відображення буття. Можна

сказати, посередник між автором і читачем. Тут багато залежить од самого читача, він має уявою довершити твір. А довершити може тільки активний учасник дійства, що називається життям. Не пасивний споглядач, а учасник. Щоб вимагати нового героя, його спершу належить створити в реальності. Так-то, дороженькі. Великий Довженко в 'Битві за Україну' відхилив завісу перед ликом істинного героя — народу. І що ж? Не встигли навіть роздивитися, як знайшлися ті, хто прикрив той лик. Та ще глухіше. Портрет зостався незавершеним, а сам Довженко — останнім, невизнаним генієм, що мусив скитатися на чужині і — аби виправдати власне існування — з трагедії погублення Дніпра робити героїку. А героїки тої, чуєте, не вийшло. Не вийшло. Бо там, куди митець спрямував свій зір, її й не ночувало. Її просто ще не було. Вона існувала лиш у хворобливій уяві художника».

Недвигу вірив у власну правдивість. Твори його читаються, жодного листа з запереченням, звинуваченням у лакуванні. Навпаки, в шухляді повно зізнань у прихильності до його таланту, вдячності, вітань з нагоди. . . Так. Проте черв'ячок невдоволення гриз душу. Спочатку на нього не зважав, потім, коли той почав обзиватися настирніше, поклав, що закономірно, навіть добре, коли в письменникові постійно живе почуття неспокою, невтолимої, воно стимулює творчість, не дай Бог утратити його. Людині, то більш митцеві, властиве постійне прагнення до кращого. З нього, прагнення, митець зітканий, то його постійний біль, інакше втрачається стимул, і тоді топтання на місці, творча смерть.

І коли попередні роки зоставляли час для розмірковувань, а невдоволення піддавалось бодай частковому погамуванню, то з подіями останніх літ, що потрясли суспільство, поставили його перед фактом історичних перемін, творчий дискомфорт виявився відчутніше, так, що не брати до уваги неможливо. Недвига намагався побороти його зануренням у розпочатий роман, проте сподіваного наслідку не було. Погіршав сон. Недвига став дратівливий, спалахував, казала дружина, мов сірник.

— Ти втомився, — твердила вона, — бери путівку, їдь до санаторію. Інакше до чого це доведе? Літа он які, а ти — мов приречений.

Кивав скрушно, ніби згоджувався, а душа волила: не те! не те! І втома, і літа, все це так, але тут інше. Подай нового героя! Архісучасного! Який би відповідав сучасному розумінню.

Внутрішніх своїх суперечок Недвига, звичайно, не афішував. Як і наміру. Громадськість має опинитися перед фактом. Необхідно заявитися, як сказав поет, вагомо, зримо. Ось, мовляв, я, любіть і шануйте, і не здумайте списувати. . . Необхідно! Але де знайти чинник, який перетворив би ту необхідність у реальність? Власне, де та подія, постать, піднявши яку, вивищився б і сам? Де той

камінь, спіткнувшись об який, викресати іскру, що запалить людську душу? Принаймні розбудить у ній озвичілу сплячку, що невиліковною недугою вочевидь вразила поспільство.

Сидів якось на вечорі, присвяченому Павлові Тичині, слухав нуднуваті виступи товаришів-соратників поета, які нарікали на систему, що, бачся, не дала можливості повністю розкритися геніальному талантові, загубила його. . . Хтось із промовців згадав напівзабутий вірш ювіляра про юнаків-киян, котрі загинули взимку 1918 під станцією Крути, на Чернігівщині. Недвигу мов пройняло струмом. Ось, сказав собі, вони, герої!

Колись, молодший, він пристрастився було до архівних джерел, черпав звідти матеріал для чергового роману, — тоді, пригадується, й натрапив у якомусь журнальчику на замітку про ту зимову трагедію, і вразила вона до сліз. Автор споминів (чи не дивом уцілілий учасник) в деталях оповідав про звірства матросів-муравйовців, котрі багнетами та прикладами добивали майже беззбройних, на швидку змобілізованих і кинутих у вир війни київських гімназистів. . . І вірш Тичини, присвячений пам'ятній події. Вірш, про який тільки ходили кулюарні слухи, але якого не знайти в жодному виданні поетових творів.

В уяві малювалася картина морозної ночі, самотнього полустанку. . . Благенько одягнені, озброєні, може, через одного, безвусі юнаки. . . І сам бій: перекошені од люті обличчя посланців революційного Пітера, їх знавіснілий командир, Муравйов, не з тих, кого вішали, а хто вішає, хто наказував — потім, уже в Києві, — стріляти в кожную вишиванку. Блідий місяць над засніженою рівниною. . . Чорні нерухомі постаті на снігу, які поволі замітає пороша і до яких уже підкрадаються вовчі зграї, і пошарпаний панцерник, що таки був посланий на допомогу юнакам, та тільки й устиг що кількараз пальнути навмання, у безвість, після чого поспішно відкотився назад. . .

Чому вірш не написав? Що завадило?

Згадка зайтрила душу, облекла соромом. Спомин і викликане ним чуття міцно в'їлося в думання, здавалося, всілося на самім кінчику пера і водить ним усупереч бажаному. Недвига кидав остогидле стело, що досі вірно служило йому, і — йшов. Досить скніння, нидіння у власній шкаралупі! Досить пустопорожніх балачок про складнощі світу цього. Збагни його, вдивись до глибини, потім — суди. Як це у Святому Письмі: пізнайте істину і істина зробить вас вільними? Так! Досі їхня істина полягала в сліпому дотриманні приписів «керівної й спрямовуючої». Їй та її керманичеві звірялися у вірності, рапортували, витворювали принизливі листи-клятви. Не було на світі іншого і більшого ідола, ніж партія. Гаразд, йому, не поетові, не довелося докладати зусиль до тих ганебних віршів. Нема під ними і його підпису. Якесь енеїчне чуття стримувало і думку,

і руку, в душі ж — насміхався над вірнопідданцями, котрі «за дулю, за півдулі. . .» Але — тільки в душі, ніколи той сміх, той гнів не виривалися назовні, на уста. То було його і тільки його, належало до таїн, з якими сходять у могилу. . .

Над містом витала осінь, пізня, з різкими північними вітрами. Коли вітри міняли свій напрям, не дихали Чорнобилем, — угадувалися в них навіть пахощі скошеної на деснянських луках отави, свіжої ріллі. На полях саме піднімали зяб, докопували буряки, — порушена плугами, комбайнами земля полуменіла вічністю, готовністю до хліборобського поклику. Недвига наслухав їх, ті голоси, вони оживляли зчерствіле за багато літ серце. Він взагалі любив цю пору — природа ніби в згасанні, завмиранні перед зимовими стужами, але ж які накопичуються в цей час у ній сили, енергія! Як вибухнуть вони навесні, коли настане пора нової плідючости. . . Гордився тим своїм відчуттям, даним, либонь, од батьків, дідів, прадідів, зачинателів роду Недвиг. Кажуть, й ім'я це, Недвига, пішло в них од того, що давній-прадавній предок як засів ото на бо'зна коли і ким набутім наділі, то так з покоління в покоління недвижно й сидів і досидівся аж до наших часів. Ніхто не міг його зрушити: ні стара влада, ні війни, ні революції. Єдине, що зняло з родового гнізда, — колективізація. Обійстя виявилось хутірським, отже — куркульським, заледве не заgrimіли Недвиги до білих ведмедів, урятувала, казали, якась випадковість. . . Тож і тліло в ньому, хто-зна якому вже пасинкові того займища, чуття землі, прокидалося час од часу, хоч і зрадив йому, пішов на міський, паперовий хліб.

Дозвільні мандри вулицями й провулками, на диво, угомоняли Недвигу, повертали колишній душевний супокій. Тільки ж — дивно! — місто, вулиці ніби поінакшали, наче влилася в них недовідома стихія, завирувала незвичними голосами. Старий, запокінутий Андріївський узвіз, над яким на диво легко, ніби він завис у повітрі, здіймався розкрито знаменитий растреллівський собор і який, узвіз тобто, почали було заселяти всілякими малозначними конторами, — раптом ожив юрбами туристів, просто поодиноких цікавих, серед яких зачастили й постаті аборигенів, котрим досі, бачте, не було до узвозу жодного клопоту. Щодня туляться, тут десятки художників зі своїми хай примітивними, химерними картинами, поруч з художниками різб'ярі, давно витиснуті з родової своєї вулички, що за Замковою горою, гончарі, далі — вишивальниці, — погідної днини вулиця ніби розквітає багатством кольорів; нерідка присутність музик додає тому справжньої урочистости, навіть святковости. Люд мовби очнувся, захотів ураз показати, що він іще живий і що ремесло його так само не вмерло, ось воно, бери, дивись, милуйся, хочеш — купляй, не хочеш — просто дивися, ніхто тебе за те не осудить.

Вулицею з історичною назвою Боричів Тік Недвига неспішно пройшов до Поштової площі, невеликого майдану над Дніпром, наткнувся на майже непомітний камінь, котрий значив, що тут, на цьому місці, колись стояла церковця, в якій востаннє, вже не-сьогосвітній, спочивав у китайковій труні Тарас Шевченко. Нема святині! Завадила комусь з вершителів. Кивок головою і — знесли. А отам он, подумки сягнув Торгових рядів, що напроти Колегіуму, на Контрактовій площі, так само стояла церківка святої Пирогощі, де, за переказами, легендарний автор писав безсмертне «Слово о полку Ігоревім». . . Все poznosили! Інакше погляд неодмінно при-кпів би до золотoverхого Михайлівського храму на Володимировій горі. Храму ще XI віку, не подоланого навіть татаро-монголами, зате за кілька століть пізніше сплюндрованого своїми, домороще-ними варварами. От про що писати! Про новітню, советську Руїну. Здійснену — здається, Драгоманов сказав, — татарами внутрішніми.

Володимирським узвозом (яке-бо красиве слово! Так і видиться, як стрімкою, іще не забрукованою крутизною суне важка козацька мажа — з кавунами чи динями, чи й таранею сушеною, повзе, либонь, на Басарабський чи Володимирський ринок. . .) Недвига поволі піднімався до колишньої Хрещатицької долини. Лівобіч по-осін-ньому тьмяно поблискував Дніпро. Вже не Ревучий, нічим, окрім хіба що брудноти, яку несе, не страшний; правобіч, на високий озолочений черленим листом іменній своїй горі стояв святий князь Володимир. Князь надійно тримав масивного бронзового хреста, освячував ним і Поділ, і заподільські далі — аж до красуні Десни, і всі дооколишні землі, накликав на них віру православну, хри-стіянську. Густе плетиво гілок дещо ховало лице князя, проте Недвига не раз бачив його — спокійне, величне — і таким закар-бував у пам'яті. Не зайвим було б зараз зійти на ту гору, подума-лось, постояти біля пам'ятника, причаститися супокоем та сумир-ністю, що мовби струмують од нього. Думку нагально обірвало ревіння пожежних машин, що з сиренами й голубуватими вогниками-мигалками на кабінах натужно дерлися вгору, до майдану, звідки бере свій початок Хрещатик. Присутність спеціальних машин не викликала подиву, останнім часом їх часто використовують не за призначенням, навіть для розгону демонстрацій і мітингів, або ж перегороджують ними вулиці, щоб не пустити несанкціоновані (!) потоки людей до високих урядових будинків на Печерську.

Але цього разу машини, їх лунке виття розбудили тривогу. Вона підсилювалася незрозумілою метушнею. Недвига насторожився. Його нерестерпно потягнуло туди, до епіцентру, звідки чи куди по-спішали, — збагнути було важко, вузький Володимирський узвіз нараз перетворився в суцільний людський потік. Розпитати б ко-гось, але ніхто не хотів зупинятися, тратити час на пояснення якомусь дивакові, котрий блукає осінніми вулицями, очевидно,

прагне якоїсь незвичайности, бо ступати так собі, знічев'я, йому, бачте, надокучило.

Якийсь добродій так і відповів:

— Ідіть собі. Не плутайтеся під ногами.

О, як він помиляється, той необачливець! Недвига не плутається, він, митець, поринає у гушину життя, хоче побачити його зсередини, може навіть знайти отих неофітів-звитязців, лицарів нового Духа. Не скучання вивело його на вулицю, під ці осінні вітри, — поклик нового. Це не так просто. Задля цього багато передумано, зважено на терезах душі й помислів, навіть пожертвовано. Чим? Та хоча б репутацією. Досі вважався людиною поміркованою, непіддатною різним соціальним порухам. І раптом. . . свідомо ламає ту озвиченість. Ось він — глядіть! — серед тих, хто піднявся на благодійних вітрах відродження. Давно ждав цього часу, ждав нехай потаємно — такі були часи — проте ніколи не байдужо. Не винен, що час цей настав — принаймні, для нього — запізнило, що багато не встигне, але він намагатиметься, прагнучиме надолужити. Чинити добро ніколи не пізно. Життя — вічний плин, все в ньому минуше, зостаються тільки символи. Символи буття. Аби уявити їх, потрібні роки й роки, дехто навіть умирає, так і не побачивши їх. А він, Недвига, діждався.

. . . Головний майдан міста, що замість імени одного з сатрапів тоталітаризму з волі мас прибирав назву — «Майдан Незалежності», нагадував Недвизі знаменитий Колізей, де мало не щодень зібрання, мітинги, палкі промови. . . Майдан справді уподібнювався історичному місцю древнього Риму: долиnnий, майже звідусіль оточений пагорками, що їх, до того ж, вивищували багатопверхові будинки. За переказами, колись тут були північно-східні ворота (Лядська брама) стародавнього Києва, рештки їх недавно відкрили будівельники фонтану. Пригадує Недвига і малюнок — належав М. Сажину і називався «Козине болото». . . Там, де був вхід до міста, опісля виникло болото, згори до нього спадав струмок, що на ньому стояв водяний млин.

Коли дивитися з майдану на схід, на підгір'ї, перед неоковирним квадратом готелю, — гранітний монумент. Вождь, уже розвінчаний, у символічному оточенні кам'яних постатей — матроса, робітника і жінки-революционерки, з тих, котрі святе материнство проміняли на шкірянку і маузер. Підніжжя пам'ятника в лайливих словах, хтось їх пише, хтось витирає і хтось знову пише, зрештою п'єдестал обгородили щитами, але й на них ті самі написи; тепер їх ніхто не стирає, так і кричать у світ гнівом і ненавистю, — як напущення усім наступникам, котрі власні амбітні розумування спробують перевіряти на народові.

Біля пам'ятника вирувало. Те, що відкрилося очам, не давалося розумінню. На широкій вимощеній полірованими гранітними плитами

площині, незахищений, відкритий усім вітрам і негодам, посеред юрмища лопотіли невеличкі брезентові намети. Кілька їх уже стояло, довколо інших іще поралися юнаки і юнки, натягували кріплення.

— Що вони роблять?

— Ніби не видно. Намети ставлять.

— Але навіщо? Тут, на камені. . .

— Ти що, старий, з неба звалився? Студентська голодовка.

Так, так, він чув про невдоволення молоді, головню студентів, бездіяльністю урядовців та про організовану у зв'язку з тим акцію голодування. Чув. Проте не уявляв у реальності.

Певного вишколу молодики, одягнені, однак, у цивільне, намагалися зашкодити юнакам, але молодь та їх численні співчувальники одтісняли посіпак, оточували наметове містечко щільним кільцем.

Недвигу охопило зціпеніння. Добровільно іти на голодування, на холодний брук! . . Так нагадує тих, під Крутами. . . Як же він пропустив той час, ту мить, коли народилося це плем'я? Як недобачив? . . Засліпило оте, буденне? Але це не виправдання. . . Бетго-вен творив глухий. Серед безлічі голосів, звуків інтелектом вибирав найсокровенніші і витворював образи Духа. Так і ти, що назвався митцем, серед буденности й нечисти мав угледіти той зародок нового і надати йому життя. Оживити власним надхненням. Ось вони, недобачені тобою звитяжці, зрілі, готові на велику жертву. Дивись і кайся. Це твоя найбільша — остання! — знахідка. Тільки пізнання вивільнить тебе з морального рабства.

Хтось штовхнув його.

— Відступіться. . .

До наметів несли дерев'яні щити, матраци. «Авжеж! Там треба вистелити, брук холодний, аби не застудилися». Недвига підсвідомо узявся за край щита, що саме пропливав повз нього на дужих молодечих руках, пішов слідом — туди, де таборилася молода гожа воля.

. . . А з Дніпра, Володимирським узвозом, вривалися до майдану стужні осінні вітри. Під їх поривами лунко лопотіли намети. Здавалося, то плескіт хвиль Ревучого, ураз розкованого, вільного і нестримного. Звідусюди постіпшали ним до Києграда вантажені медами, ягодами та воском важкі дуби, з полудневої сторони линули легкі козацькі чайки. . . Крізь плескіт хвиль, гомін юрби пробивалося негучне — Недвига, одначе, те добре чув — «Не-за-леж-ність!», «Не-за-леж-ність!» . . І бронзовий Володимир уперше за довгі віки ніби ожив, хрест у його правиці похитувався уклінно, освячував нові голоси, нові поривання. . .

Світлана ДЯКУН

МІШОК МУКИ

Ішов 1941 рік. Знекровлені советські війська, голодні і злі, під тиском німецької армії відступали все далі на схід, залишаючи на поживу німцям українські міста й села. А люди, залякані війною, боялися виходити з хат, бо ніхто не знав, яка зараз буде влада і що їм упаде на голову. Тому в селі, як ніколи, було тихо. Здавалося, що це літня спека розморила людей, і всі вони поховалися від пекучого сонця до прохолодних хат.

В хаті Штефана теж панувала мовчанка. Кожен член сім'ї робив свою роботу: мати мила начиння, старша дочка Оленка вишивала, дві молодші — Магда та Тетянка — забившись у куток біля печі, тихенько про щось перешіптувались. Малий Микольцо, не розуміючи небезпеки, бавився невибагливими забавками. Проте, він наче відчував напругу, яка панувала в атмосфері сім'ї, і тому бавився тихо, без звичної біганини, сміху і криків.

Штефан сидів кінець столу і думав свою гірку селянську думку. Він сам пережив уже три окупації: австрійську, польську й польсько-шевицьку. Тепер ще судилося пережити й німецьку. Думав, як дітей прогодувати, як врятувати їх від жорстокостей світу цього.

Раптом Оленка, що сиділа за вишиванням біля вікна, схопившись з місця, крикнула:

— Тату, колонії горять!

Всі повибігали з хати й побачили, як над німецькою колонією здіймаються стовпи диму й полум'я.

— Тату, я піду подивлюся! — крикнула Оленка й побігла, не дочекавшись дозволу батька. Батько кинувся був наздогнати її й не пустити... Та де йому! Струнка і прудконога Оленка тільки замиготіла кругленькими литочками. Штефан ще довго стояв, розлючений непослухом дочки. Він махав дрючком, викрикував у повітря слова погрози, і здавалося йому в ту мить, що як повернеться «клята дівка» додому, то приб'є її власними руками.

А Оленка все бігла й бігла селом, поруч з нею теж бігло багато односельчан, переважно молодь: у молодих цікавість перемагає страх.

Несподівано хтось схопив її за руку. Рвучко глянула й побачила перед собою Івана. Оленка вже давно помітила, що Іван щоразу затримує свій погляд на її личку. Всі дівчата в селі були таємно закохані в цього високого з чорним чубом парубка, але він ні одній з них не надавав особливої переваги.

— Куди так летиш, дівко? — запитав Іван.

— Не твоє діло! — різко відрубала Оленка.

Іван був старший від неї і завжди в розмові ніби кепкував з Оленчиної дитячости, а їй дуже хотілося виглядати дорослою дівчиною. Мала вже шістнадцять років.

— Йой, не біжи так. . . бо там або німець, або москаль. Ні від одного, ні від другого добра не жди.

Потім, глянувши на її кругле розчервоніле обличчя, обрамлене густим чорним волоссям, великі карі очі, з самого дна яких проглядала людська чистота, Іван уже ласкавіше сказав:

— Вертайся додому, бо ти дуже файна. Не можна тобі.

Оленка не сподівалась серед цього безглуздя, вогню і гамору, почути таку милу, першу в її житті похвалу від найкращого парубка в селі. В її грудях хвилику прокотилось не знане досі почуття. . . Це почуття, напевно, й називають люди коханням, але Оленка цього ще не розуміла. . . Вона дивилась на Івана таким щасливим поглядом, що той, одвівши очі вбік і переступаючи з одної ноги на другу, вже просто не знав, що сказати далі.

Нарешті, він рішуче взяв дівчину за руку: «Пішли!» Та хіба вони йшли? Вони летіли, охоплені зненацька почуттям, яке так несподівано заповонило два юних серця за одну мить короткої розмови.

Зупинившись недалеко від колоній, Іван з Оленкою побачили, що то горять німецькі церкви, які останніх два роки виконували функції складів. З палаючих церков виносили мішки з борошном, цукром, сувої з тканиною та деякі «делікатеси», які з часів встановлення советського «раю» в Галичині стали великою рідкістю.

— Я також візьму додому мішок муки, — сказала Оленка і вже хотіла бігти, але Іван міцно тримав її за руку, потім сказав:

— Я сам винесу, а ти піди туди. . . Тут дуже небезпечно. Близько вогонь та й люди голодні. . . затоптати можуть.

Оленка послухала Іванової поради, відійшла за дерева і стала чекати.

Люди бігали, тягли добро зі складів, хто до воза, а хто складав просто на дорогу, на траву, рятуючи від вогню все, що можна було врятувати. В одній з церков уже обвалився дах, і звідти доносились крики потерпілих у вогні людей. Дим бив у очі, не давав дихати. Здавалось, що, замість неба, над головою є тільки ця сіра, ядуча й гірка хмара.

Стоячи за товстим дубом, Оленка спостерігала за всім, витираючи час від часу кінчиком хустинки очі — їх нещадно видавав дим.

Раптом чиясь залізна рука вчепилася їй в плече. Оглянувшись. Перед нею з автоматами стояла група солдатів, зодягнених у форму советських військ. Це ж вони самі запалили, тікаючи, ці склади.

— Ти что тут делаеш? — грізно запитав старший.

— Нічого, дивлюсь, пане офіцере!

— А ти знаєш, что ти і тебе подобние расхіщают народное добро?

— Ми не крадемо, пане офіцере. Воно однаково згорить, а дома нема чого їсти.

— Ми вас накормім, хохловня! — гаркнув «старший» і так штовхнув Оленку, що вона похитнулась і впала. На неї зверху погрозливо дивилась цівка автомата.

— Що ви робите?! — раптом почула вона знайомий голос Івана. — Відпустить її, вона невинна!

— А ти кто такой? Почему не в армії? Ти ізменник родіни! — крикнув «старший» і вдарив Івана в лице. Та Іван не впав, тільки похитнувся. Цівка крови потекла йому з куточка уст. Глянувши спідлоба на офіцера, Іван рукавом сорочки неквапно витер кров. Оленка підхопилась із землі і стала поруч Івана, але Іван легенько відсторонив її від себе. Потім рвучко схопив «старшого» за груди і так вдарив йому межи очі, що той полетів на свого товариша, який стояв позаду.

Оленка з криком кинулась до Івана. Охопила його рученятами за шию. Але в цю мить пролунала автоматна черга — і два молоді тіла, підкосившись, упали на траву. . .

Батько Штефан довго ходив з патином довкола хати та по вулицях і, плачучи, обіцяв «прибити кляту дівку». . . Але помалу прийшов до пам'яті і взявся до роботи: треба було дітей годувати. . .

В селі панували німці.

Авторка Світляна Дякун народжена 1961 році в с. Угринів, Івано-Франківської області. Закінчила Львівський державний університет. Живе в Івано-Франківську. Написала низку оповідань та новель.

Наука, дослід

Віктор ЧЕПЕЛИК

Оксана ЧЕПЕЛИК

ВЕЛИКІ БУДІВНИЧІ УКРАЇНИ

*«Гетьмани, гетьмани, якби-то ви встали.
Встали, подивились на той Чигирин,
Що ви будували, де ви панували!
Заплакали б тяжко, бо ви б не пізнали
Козацької слави убогих руїн».*

Т. Шевченко

Здається Вольтерові приписують вираз: *«Архітектуру творять не зодчі, а королі»*. Так наче на підтвердження цієї тези на протязі всього ХІХ і початку ХХ ст. історики розрізняли архітектурні епохи у Франції — Людовіка ХІV, Людовіка ХV, Людовіка ХVІ. . . , а в Росії — добу Петра І, Єлисавети, Катерини ІІ. . . Загалом немало знайшлося правителів, які претендували на славу зодчих, один був «Великим будівничим Імперії», другий — «Великим зодчим соціалізму», інший став «Великим архітектором розвинутого. . .» застою. В сяєві їх пихатої слави меркли справжні імена будівничих, а якщо ж вони дійшли від середньовіччя до нас, то лише як крихітні блискітки на коронах монархів. В нашій історії, на щастя (а може, на горе?), був лише один король — *Данило Галицький (1201-1264)*, який з величезним напруженням безперервно виборював ліпшу долю для рідного краю, обороняючи його від Угорщини, Польщі, Литви і татаро-монголів. Яку будівельну спадщину він залишив? Твердині, що впали по смерті його сина. В інші часи інші твердині мурували князі Острозькі, Вишневецькі. . . Коли ж настала доба вибухового зростання свідомости нашого люду у ХVІІ ст., то вже не королі і не князі стали будівничими його державности і архітектури. Тоді доба державного творення висуває на ці ролі видатних осіб з народу, обраних демократичним способом, які стають керманичами політики в рідному краю і фундаторами чи ктиторами видатних будов. Згадайте славного гетьмана *Петра Конашевича-Сагайдачного (1614-1622)* (ілюстр. 1), який з усім військом Запорозьким вступив до Київського Братства (1620 р.) і дав кошти на побудову Братської школи в Києві, в стінах якої витвориться Колегіум, а далі — Академія. Він же фінансував будову шпиталю для німеччин запорожців у Трахтемирові та багато інших. Гетьман *Іван Суми*, прославлений рядом походів на турків, а особливо знищенням окупаційної польської фортеці Кодак на Дніпрі в 1635 р., ще в 1628 р.

збудував церкву в селі Сулимівці на Київщині. Доба повстань і бойовищ визначила її стриманий і суворий образ.

Величезну роботу з відбудови культових споруд Києва здійснив видатний *митрополит Петро Могила (1627-1647)*. Завдяки його клопотанням відбудували зруйновані ще татарами Софійський собор, а також Успенський, Десятинну та Василівську церкви, і розбудувати Колегіум, який дістав назву Києво-Могилянського.

Грізна буря народньо-визвольної війни 1648 р. під проводом гетьмана *Богдана Хмельницького (1648-1657)* змінила статус нашої країни. Перемоги на Жовтих Водах, під Корсунем, Пилявцями, Збаражем, Батогом сприяли утвердженню української державности, що дозволило, не зважаючи на безперервну дев'ятилітню війну, почати розгортання будівництва в ряді міст, в тому числі і столиці — Чигирині та в Суботові. В цей час збудували храми св. Михайла, Успіння в Переяславі (1648-1654), Миколая в Чигирині (1654), в Чернігові тоді добудували давню церкву Іллівську, перетворивши її на типово українську триверху культову споруду (1649). Значним досягненням було те, що тоді в Новгород-Сіверському почали споруджувати бурсу при Колегіумі (1657-1667). Церква св. Іллі в Суботові (1653) стає одним з перших прикладів архітектури українського барокко. Суворий вигляд цієї церкви-твердині скрашує примхливої форми бароковий фронтон, що було новим явищем у вітчизняній архітектурі. Як відомо, XVII ст. було добою переважного розвитку стилю барокко в Європі. І ось ми бачимо, як зведенням Суботівської церкви, *щойно утворена українська козацька держава одразу спробувала увійти в тогочасну новітню європейську стилістику архітектури, вносячи в неї свої особливості і форми*. Вітер перемог в боротьбі за незалежність напняв вітрила архітектурної творчости в різних місцях нашої визволеної землі. Мандрівник Павло Аллепський, що переїздив Україною 1654 р., записав: «Козаки, перед тим перебуваючи в неволі, рабстві, тепер живуть на волі, у radoщах, веселоощах, спорудили соборні церкви. . . одна від другої більші і вищі, величніші, кращі, гарніші. . . навіть сільські церкви одна від другої ліпші». Необхідно усвідомити велич гетьмана Б. Хмельницького, який за 9 років гетьманування, навіть в умовах безперервної тотальної війни зміг спорудити будинки, які збільшили славу цієї визвольної доби і відкрили нову сторінку розвитку рідної архітектури. Проте іншим символом судилося стати цій святині, що й розкрив великий Прометей нашого національного Відродження (ілюстр. 2):

*Стоїть в селі Суботові
На горі високій
Домовина України,
Широка, глибока.
Ото церков Богданова.
Там-то він молився,*

*Щоб москаль добром і лихом
З козаком ділився.
Мир душі твоєї, Богдане!
Не так воно стало;
Москалики, що заздріли,
То все очухрали.*

Бо після смерті великого гетьмана у 1657 р. трагічні події внесли свої жахаючі корективи в нашу історію і архітектуру. Ряд наступних гетьманів виявились діячами іншого рівня, тому війни з Польщею, Туреччиною, Московщиною та між собою не дозволили їм вести значні будови. Це була доба великого нищення, яка дістала в народі назву — *РУІНА*. Тоді майже все Правобережжя було згнаньблене, випалене, вибите, загнане в турецьку неволю, доведене до страшного знелюднення і запустіння. До цього привели дії гетьманів І. Виговського (1657-1659), Ю. Хмельниченка (1659-1663), І. Брюховецького (1663-1668), П. Тетері (1663-1665), С. Опари (1665), П. Дорошенка (1665-1676). Гіркими словами картав їх внесок Тарас Шевченко:

*Раби, підніжки, грязь Москви,
Варшавське сміття — ваші пани,
Ясновельможній гетьмани...*

Страшними були ті часи Руїни, позначені неблаганною жорстокістю і нищенням, тому і доля цих гетьманів також була трагічною: всі вони заплатили власним життям за свої невдалі поривання. Лише на Лівобережжі, де Гетьманщина дістала більш певні форми, була продовжена доба будівників. За недовге своє урядування *гетьман Д. Многогрішний (1668-1672)* встиг спорудити церкву Миколая в Ніжені (1669) (ілюстр. 3), яка стала першою п'ятибанною хрещатого пляну пам'яткою, створеною на основі народніх форм. Тоді ж було відбудовано собор Єлецького монастиря в Чернігові (1668-1670), проте Д. Многогрішного за вказівкою царських воевод в 1672 р. скинули з найвищої посади, відвезли до Москви, там катували, а потім заслали до Сибіру. Пліднішим було *15-річне гетьманування Івана Самойловича (1672-1687)*. Тоді українська архітектура піднеслась на вищий рівень. Досить згадати визначний комплекс в Густині, де спорудили церкви Катерини, Миколая (1670-1690), Трійці, Петра, Павла (1672-1676) (ілюстр. 4). В ті ж роки звели Ганно-Зачатіївську церкву на Дальніх Печерах в Києві (1679), в Чернігові — Успенський собор і дзвіницю в Єлецькому монастирі (1671-1679), собор, трапезну, північно-східні келії Трійце-Ілліївського комплексу (1670-1695), де поряд із вітчизняними зодчими працювали заїжджі європейські майстри Й. Баптист і А. Зерника. Під Лубнями у Мгарі споруджують собор (1684-1692), інший в Ізюмі (1684). Надзвичайно видатною за своєю архітектурою була церква Успіння у Лютецьці на Полтавщині, споруджена в 1686 р. коштом гадяцького полковника Бороховича. Її могутні форми чудово відобразили характерні риси тієї доби, суворой і невибагли-

вої, але не позбавленої стриманої величі і монументальности. Доба І. Самойловича закінчується також трагічно для гетьмана: воеводи звинуватили його у власних військових невдачах, скинули з чільної посади, закували в кайдани і відправили в Сибір.

Ще вище здіймається хвиля архітектурної творчості в епоху гетьманства найромантичнішої особи української історії — Івана Мазепи (1687-1709). Ім'я його на вимогу самодержців московських спаплюжене і зганьблене офіційними істориками-сервілістами, яким чужою була доля рідного краю, муки народу, що мав нещастя повірити облудним словам царів і за це з кожним роком, з кожним наступним царським указом втрачав свої права, виборені шаблею. Його все більше уярмлювали, позбавляли можливості нормально жити, працювати, творити. Тому ті, хто робив спробу вирватись з лап самодержавного ведмедя, були анатемовані і викреслені з історії, здобутки їх праці вилучили з історії архітектури, а імена фундаторів чи донаторів замовчували, щоб народ про них нічого не знав. Саме таке сталося з чільним політиком України кінця XVII-початку XVIII ст., який навіть за словами промонархічно настроєного А. Пушкіна проголосив: «Но независимой державой // Украине быть уже пора: // И знамя вольности кровавой // Я подымаю на Петра.» Загально відомо, що це закінчилося трагедією не лише для старого гетьмана, але й для значної частини народу України.

За 22 роки гетьманування І. Мазепи було споруджено більше 50 великих комплексів і значних об'єктів культового і цивільного призначення, загалом удвічі більше, ніж це було зроблено усіми його попередниками разом взятими. В їх числі бачимо найвидатніші пам'ятки архітектури українського барокко, яке в цей час піднялось на другий, вищий, щабель свого розвитку, вартий такої багатозначної назви, як *Високе барокко* (ілюстр. 5). Проте необхідно знати, що цей напрямок архітектури давно вже мав усталену, хоч і замовчувану нині, назву, яку навмисно вилучили з ужитку, а це — «*Мазепинське барокко*». Сам факт давнього утворення цього мистецтвознавчого терміну найліпше свідчить про надзвичайну вагу явища, яке воно охоплює. Далеко неповний перелік видатних пам'яток того часу можна почати хоча б з перебудови Кирилівської церкви в Києві (1687-1697), яка зберегла свій давньокнязівський інтер'єр і набула нового екстер'єру у формах українського барокко. Далі варто згадати Покровський собор в Харкові (1689), Святодухівський в Ромнах (1689), Хрестоздвиженський в Полтаві (1695-1709), Знесення в Переяславі (1695-1709). Останній виділяється особливо вишуканими формами і дуже виразною силуетою, що давно вже відзначив великий Тарас Шевченко: «...над городом из тумана выходила белая осьмиугольная башня, увенчанная готическим зеленым куполом с золотою главою. Это соборный храм прекрасной, грациозной, полурукококо, полувизантийской архитектуры...» Не випадково Т. Г. Шевченко при розгляді цієї пам'ятки застосував

аж три терміни для визначення його стильової характеристики — готика, рококо, візантійська архітектура. В дійсності мистецтвознавці тоді ще не сформували термін «українське барокко», який найбільш точно визначає його стилістику. Клясик нашої літератури залишив ще одну поетичну замальовку у своєму вірші «Сон»: «Вечірне сонечко гай золотило, // Дніпро і поле золотом крило, // Собор Мазепи сяє біліє, // Батька Богдана могила мріє, // Київський шляхом верби похилі, // Трибратні давні могили вкрили.» З інших найліпших пам'яток гетьманового будівництва необхідно згадати Богоявленський собор на Подолі (1690-1693) та Микільський на Печерську (1690-1696), церкву Лллівську на Подолі в Києві (1692), Миколаївську в Глухові (1693), Різдва Пречистої на Дальніх печерах Лаври (1696), Теодозія Печерського в Києві (1696-1700), Воскресенську в Сумах (1702), Харлампіївську в Гамаліївському монастирі (1702), Петропавлівську в Спасопреображенському монастирі в Новгороді-Сіверському (1699), Воскресіння в Густині (1695) та інші. Окрім того було споруджено дзвіниці Софійського і Михайлівського монастирів (1700-1708) та в других місцях, а також ряд фортець з наріжними та в'їзdnими баштами. Найважливішими з його будов слід вважати первісний кам'яний будинок Києво-Могилянської академії на Подолі (1704), а також Чернігівського колегіуму (1690-1702) і нарешті розбудову тодішньої столиці Гетьманщини міста Батурина з його палацами й урядовими будинками. Фундаторство гетьмана ставало добрим прикладом для інших старшин. Так чернігівський *полковник В. Дунін-Борковський* спорудив у своєму місті храми Знесіння і Благовіщення (1690-ті роки), *стародубський полковник М. Миклашевський* у Києво-Видубицькому монастирі звів один з найліпших в українському барокко п'ятиверхих соборів — Георгіївський і чудову трапезну (1696-1701), *київський полковник І. Герцик* своїм коштом побудував триверху Хрестоздвиженську церкву на Ближніх печерах Лаври в Києві (1700). *Полковник І. Мирович* спорудив у Переяславі церкву Покрови (1704-1709). Поразка під Полтавою найромантичнішого будівничого української державности не тільки стримала подальший активний розвій нашої архітектури, а в певній мірі відкинула її назад на попередню ступінь. Досить згадати, що в ході війни А. Меншиков повністю зруйнував Батурин, до ноги вирізав все його населення, включаючи стариків і немовлят, знищив усі будівлі. Так, разом з невинними мирними жителями покарали і архітектуру. Ще раз виявилась фатальна закономірність української історії — кожна доба будівництва, розквіту культури, найвищих досягнень архітектури завершувалась нещадним руйнуванням, нищенням. Через те, щораз наступний період вимушено починався з більш низького ступеня, слідом за двома кроками вперед був, у ліпшому випадку, крок назад, іноді ж це траплялось у зворотньому порядку — крок вперед, а далі — два назад. Такий трагічний поступ судила нам доля на протязі кількох століть.

Доба гетьмана Івана Скоропадського (1708-1722) дала значно менше споруд, з яких варто згадати надзвичайно красиву церкву св. Катерини на Третьяці в Чернігові (1715) (ілюстр. 6), зведену на честь взяття Азова українськими козаками під орудою І. Мазепи та Я. Лизогуба, а також Спасопреображенський собор у Прилуках (1710-1720), Успенський собор в Новгороді-Сіверському (1710-1720), а також Гамаліївський монастир (1713-1735), де цього гетьмана поховали. Архітектурний рівень цих будов, окрім чернігівської Катерини, був нижчим за попередні, бо і фундатори, і будівничі були сковані острахом звинувачення в «мазепинстві», що висіло над ними, немов Дамоклів меч на тонкій нитці, який міг щохвили впасти на їх голову. Згадаймо, що трапилось з наказним гетьманом Павлом Полуботком (1772-1774), закатованим вінценосним тираном в щойно зведеній Петропавлівській фортеці Петербургу, в каземати якої першими були кинуті саме українські старшини, що підняли голос за права своєї вітчизни. Тоді на п'ять років царат знищив гетьманство і цей узурпаційний акт зфальсифікували немов би благодіяння для українського народу, котрий тим часом, підло обдурюючи, ввергали в кріпацтво. Ті часи не сприяли розгортанню будівництва. Хоча деякі зрадники нашого народу, як Кочубеї та Галагани, з царської ласки споруджували і тоді переважно власні палати, в склепах яких накопичували бочки із закривавленим золотом, здобутим особистим запроданством та кривдою, заподіяною рідному народові. Коли ж для війни знову знадобилось гарматне м'ясо, згадали про козацьку силу і дозволили вибрати гетьманом мужнього воїна, перестарілого *Данила Апостола* (1727-1734). Його коштом була зведена дзвіниця у Видубицькому монастирі Києва (1727-1733) (ілюстр. 7), а також напрочуд гарний дев'ятиверхий храм Покрови у Великих Сорочинцях (1732), де була резиденція цього гетьмана. Та в 1733 році царські посіпаки, не дочекавшись смерті вже хворого Д. Апостола, знову скасували гетьманство, цього разу на цілих 17 літ. Проте не були ці роки повністю втраченими для архітектури, бо життя висунуло інших будівничих. Серед них перш за все назовемо київського митрополита *Рафаїла Заборовського* (1743-1747), який спорудив чудову західну браму Софіївського монастиря в Києві (1746-1748) (ілюстр. 8) та митрополічі палати там же (1722-1757), а також надбудував головний корпус Києво-Могилянської Академії (1732-1740) і будинок бурси для студентів (1743). Чудовий поет Микола Зеров присвятив цьому видатному фундаторові-будівничому витончений сонет:

...Намігся він, замість жебрацьких лат,
Убрати гору в золото й шарлати,
І крутодахі вирости палати
Серед поліських гонтом битих хат.

Наук любив він сяйво щирозлоте
І школам оддавав свої турботи,
І був світильник, щедрий і благий.

*В дні займанищ, хижацькі і брутальні,
Святительську пишноту панагій
Він забував для книг і готовальні.*

Тоді ж переяславський єпископ Козлович зводив корпус Переяславського колегіуму (1738), в селі Данівка біля Козельця спорудили Георгіївський собор в козацькому монастирі (1741), в самому ж Козельці вимурували Миколаївську церкву (1745).

Завдяки сприятливим обставинам в 1750 році пощастило відновити гетьманство, коли на цю посаду висунули *Кирила Розумовського* (1750-1764), брата царинного коханця, що став потім її чоловіком. В ті часи було споруджено кілька значних будов, зокрема в селі Лемеші Трисвятительський храм, який звели за проектом відомого майстра І. Григоровича-Барського (1755), а в Козельці, той же зодчий разом з А. Квасовим спорудив дивної краси церкву Різдва Пречистої (1752-1763), чим фундатори завдячували своє піднесення від рівня простих козаків до графів. Т. Г. Шевченко писав: «В шести верстах від м. Козельця, в селі Лемешах, в бідній хатці на сволоці, або балці, читаємо: 'Сей дом соорудила раба Божия *Наталия Розумица*, 1710 року Божьего'. А в м. Козельці у величному храмі читаємо на мармуровій дошці: 'Сей храм соорудила *графиня Наталия Разумовская* в 1752 році'. Дивні два пам'ятники одної і тої ж будівниці». В ті ж роки щасливим випадком і Батурин, як гетьманську столицю, почали відбудовувати, звели там біля міста і палац для гетьмана, як гадають, за проектом петербурзького архітектора Ч. Камерона (1799-1803), що став прикладом архітектури класицизму, в якому не було нічого, що зв'язувало б його з традицією української архітектури. І це, здається, не випадкове, бо останнє гетьманство К. Розумовського було націлене не на свій рідний край, а на Петербург, Москву, що й довів увесь рід Розумовських, які на майбутнє повністю, крім одного випадку, відчужувались від свого рідного краю, ставши графами і князями Росії і Австрії, байдужими до долі своєї минулої батьківщини, бо знайшли солодші меді по інших далеких столицях.

Видатним фундатором будівництва був *останній кошовий отаман Січі Запорозької Петро Кальнишевський*, який своїм коштом збудував дві дерев'яні церкви в м. Лохвиці (1763), а в Ромнах його турботами спорудили один з шедеврів української дерев'яної архітектури храм Покрови Пречистої (1764), п'ятидільний і п'ятиверхий, витончений, стрункий, міцний і величний (ілюстр. 8). На своїй батьківщині в селі Пустовійтівці він звів дерев'яний храм св. Трійці (1773), а в Межигірському монастирі біля Києва вимурували церкву Петра і Павла (1768), яку запроєктував І. Григорович-Барський. Не зважаючи на повну лояльність до російського царату, П. Кальнишевського, при знищенні Січі Запорозької, закували в кайдани, загнали на крайню північ і кинули в підземний каземат на Соловках,

де його, змученого і сліпого вже, тримали 25 років, там і поховали. Церкви споруджені ним на Україні могли б бути вічним пам'ятником цій великій людині, якби їх не зруйнували вороги нашого народу в 1930 роки. Таким пам'ятником видатному патріотові, одному з керівників Коліївщини, *Іванові Гонті* була церква, споруджена ним у селі Росошки на Уманщині (1762), на одвірках portalу якої був пропам'ятний напис, що засвідчував його фундаторство. Та цю церкву також знищили недолюдки в ті ж 1930 роки. Так по-слідовно, невпинно і безжалісно знищували не лише пам'ятники архітектури, але й вбивали пам'ять народу, сіючи відразу до всього свого рідного і вирощуючи цілі покоління манкуртів.

Розглядаючи будівництво на Україні XVII-XVIII ст., не можна його зводити лише до фундацій з боку верхівки суспільства, бо й менш заможні люди також робили свій внесок у цю справу. Здавалось би: нащо вже були вільнолюбні і невідчуждні суспільним приписам запорожці, а й вони виступали в ролі *фундаторів, ктиторів чи донаторів*, що відбито в народній думі:

*Срібло, злото на три часті паювали:
Першу часть брали, на церкви покладали,
На святого Межигірського Спаса,
На Трахтемирівський монастир
На святую січову Покрову давали,
Которі давнім козацьким скарбом будували. . .*

Наслідком такого доброчинства на запорозьких землях було споруджено 44 церкви, 13 каплиць, 2 скита. Собор Красногірського монастиря в Золотоноші в 1767 р. побудовано коштом запорозького козака *Якова Щербини* за проектом І. Григоровича-Барського. В 1780 роки церкву в Нікополі звели на кошти двох *братів-запорожців — Івана та Якова Шиянів*, про що свідчать їхні портрети, збережені в Одесі. Городяни також робили подібні пожертви: *києво-подільський міщанин Петро Залізний Гріш* своїм коштом спорудив церкву Миколи-Притиска (1631), інший *киянин Петро Гудима* звів муровану Іллівську церкву на Подолі (1692), а його син *Іван* спорудив при ній монументальну браму, за що його зобразили на дуже виразному портреті (1755). Один із шедеврів української дерев'яної архітектури — церкву Знесення в Березні спорудив у 1761 році чудовий майстер *Панас Шолудько* на замовлення місцевої громади, що засвідчено написом на одвірку: «. . .Зачася церков сія коштом і старанієм всіх граждан Березенських». Спасопреображенську церкву м. Глухова в 1765 р. спорудили ремісники-городяни, в Новгород-Сіверському храм Покрови в 1766 р. збудувала громада *міщан* на Сухомлинці і так далі. Можна багато інших свідчень наводити для того, щоб побачити наскільки поширеним було прагнення простих людей зробити добро для всієї громади і як це бажання сприяло зведенню значних споруд.

Здавалось би, внесок замовців-фундаторів чи ктиторів обмежу-

вався лише фінансуванням будівництва, забезпеченням матеріалами та годівлею майстрів, але в дійсності вони цікавились саме архітектурою, часто вказуючи на взірець, за яким треба провадити будівництво, як це робив І. Самойлович, даючи завдання зодчому Й. Баптисту, в інших випадках в угодах вказували не лише кількість верхів чи розміри будівлі по довжині, ширині і висоті, але й писали: «а церкву побудували у повну пропорцію»! Траплялось, що й самі майстри особливо поважно ставились до замовників — в угоді на побудову церкви св. Трійці в Глухові було записано: «А чертеж и пропорции, як соизволит пан гетьман». Як бачимо, теза про те, що архітектуру творять і фундатори, ктитори чи донатори, підтверджується не лише у випадках з королями, гетьманами, полковниками — «великими людьми», як кажуть, але і з простими людьми, бо не даремно народ твердить: «*громада — великий чоловік*», особливо коли він творить для загального добра. Це підтверджено урочистими побажаннями фундаторам чи ктиторам: «Хай красується храм Божий у небесній височині і хай святі молитви зносяться про нас просто від землі до престолу Господа Бога». В інших випадках вдячна громада про ктиторів писала: «... котрим да буде вічна пам'ять». Саме тому в багатьох будівлях зберігалась подячні написи або навіть портрети фундаторів і ктиторів, які донесли до нас помисли предків, їх надії і жадання. Такою давньою традицією відзначались всі цивілізовані народи Європи, як бачимо, і наші люди, попри всі труднощі згорьованого краю, всупереч діям загарбників, котрі хотіли знищити пам'ять народну, завжди рівнялись на найвищі здобутки людської етики і моралі, які відбивались в красі архітектурних форм, в правдивості образів будівель, гідних високого звання людини-громадянина, творця доброго і прекрасного утверджувача, тієї великої духовости, якою і тримався на протязі віків наш стражденний народ. І вона, ця висока моральність і віра, повинна дати йому вистояти і надалі.

Література

1. Логвин Г. Н. «По Україні». «Мистецтво», К., 1968.
2. Його ж: «Украина и Молдавия». «Искусство», М., 1982.
3. Цапенко М. П. «Архитектура Левобережной Украины XVII-XVIII веков». «Стройиздат». М., 1967.
4. Белецкий Платон. «Украинская портретная живопись XVII-XVIII в.в.» «Искусство». Л. 1981.
5. Жолтовський П. М. «Художнє життя на Україні в XVI-XVIII ст.», «Наукова думка», К. 1983.
6. Чепелик В. В. «Фундатори, ктитори, будівничі». «За будівельні кадри», № 33-34 (1055-1056), 19.XI.1991; № 35-36 (1057-1058), 3.XII.1991.

ГЕТЬМАН ПЕТРО КОНАШЕВИЧ САГАЙДАЧНИЙ 1614-1622/
Києво-Братський монастир, школа (1620)

ГЕТЬМАН БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ /1648-1657/
ЦЕРКВА СВЯТОГО ІЛЛІ В СУБОТОВІ /1653/.

ГЕТЬМАН ДЕМ'ЯН МНОГОГРІШНИЙ / 1668-1672 /
МИКОЛАЇВСЬКИЙ СОБОР В НИЖЕНІ / 1668 /

ГЕТЬМАН ІВАН САМОЙЛОВИЧ /1672-1687/
ТРОІЦЬКИЙ СОБОР В ЧЕРНІГОВІ /1679-1695/

ТАМАЛІВСЬКИЙ МОНАСТИР /1713-1735/
ГЕТЬМАН ІВАН СКОРОПАДСЬКИЙ /1709-1722/

БРАМА ЗАБОРОВСЬКОГО/1746/. СОФІЙСЬКА
ДЗВІНИЦЯ/ХУІІІ СТ./МИТРОПОЛИЧІ ПАЛАТЦІ/1748/

ЦЕРКВИ ПЮКРОВИ З РОМЕН/1764/ ТРИЦІ З ЛУСТО-
ВІЯТІВКИ /1773/ ЗБУДОВАНІ ПІД КРАІНИШЕВСЬКИМ.

Орест КОРЧИНСЬКИЙ

СТІЛЬСЬКИЙ ГРАД IX-XI СТОЛІТЬ

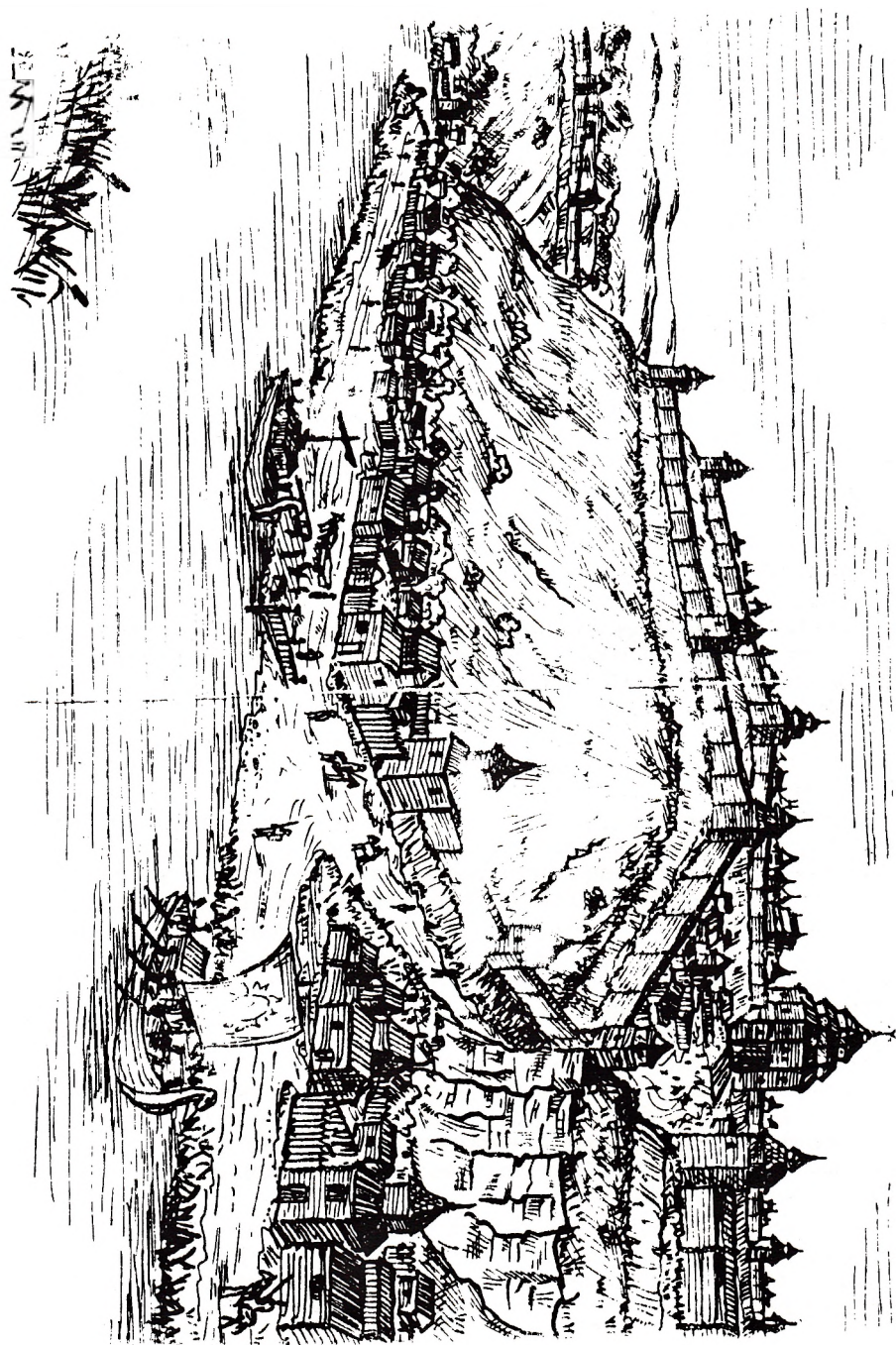
Понад тисячу років тому на великих просторах Північного Прикарпаття існувала країна слов'ян, відома під назвою Велика або Біла Хорватія. Першу згадку про неї подає нам Візантійський імператор Костянтин Багрянородний, видатний політичний діяч і історик X століття. «...хрещені хорвати, — пише він, — походять від нехрещених хорватів, які живуть по ту сторону гір Угорських». У початковій частині найдавнішого письмового джерела — «Повісті минулих літ» — літописець в числі інших східнослов'янських об'єднань називає Хорватів — «И живяху в мире поляне, и древляне, и северь, и радимичи, вятичи и хорвате». Останні ще двічі згадуються у цьому літописі. У 907 році Хорвати разом з дружиною Київського князя Олега беруть участь у військовій операції проти Візантії. Останній раз Хорвати згадуються під 992 роком: «Иде Владимирь на Хорваты», — пише літописець.

Більшість істориків схиляється до думки, що Хорвати в цей час були підкорені київським князем Володимиром Святославовичем і приєднані до Руси. Більше ста років триває дискусія з цього приводу. Висловлено чимало думок і припущень, які, на жаль, не можуть претендувати на правдивість через нестачу письмових джерел.

Якісно нові доповнення в цю проблему вносить археологія, яка на підставі речових знахідок матеріальної і духової культури спроможна об'єктивно висвітлити процес соціально-політичного розвитку населення Українського Прикарпаття у кінці IX — на початку XI ст. В останнє десятиліття у басейні Верхнього Дністра археологами Інституту суспільних наук АН УРСР виявлено і досліджено кілька десятків слов'янських центрів IX-XI ст., що належать літописним Хорватам.

Серед них особливу увагу дослідників привертає слов'янський комплекс IX — початку XI ст. з центром у с. Стільсько Миколаївського району Львівської області. Він розташований на Бібрсько-Стільській височині за 30 кілометрів на південь від м. Львова. Буковий праліс захистив від руйнування переважну частину цієї пам'ятки, зберіг значною мірою її давнє природне середовище. А ще багатий цей край легендами і переказами, які сягають сивої давнини. Більшість із них свідчать, що на горбах між селами Стільсько та Ілів дуже давно існувало велике місто — столиця князівства. Міцні оборонні укріплення міста витримували численні ворожі набіги.

Одного разу вороже військо довго стояло на протилежному березі р. Колодниці і не наважувалось штурмувати місто. А під вечір ворожі полчища почали відступати. Побачивши цю картину, жителі зняли охорону. В цей час із засідки піднявся ворожий під-

розділ і прорвався в місто. Заграва пожежі над древнім містом була сигналом до повернення основних сил ворога. Тоді загинуло багато людей, а місто згоріло. Уціліле населення переселилося згодом у долину ріки Колодниці і заснувало там село, назвавши його на пам'ять про столицю Стільськом.

У наступні століття Стільсько більше не згадується на сторінках літописів. Лише на початку XIV ст. візантійські джерела сповіщають про існування містечка Стільська, яке належало до маєтків галицьких митрополитів.

Розпочаті тут на початку 80-х років археологічні розкопки підтверджують, що на узгір'ї між селами Стільсько та Ілів у IX — на початку XI ст. функціонувало велике місто. Його площа в межах укріплень сягала 250 гектарів. Від останніх збереглися потужні земляні вали та рови довжиною 10 кілометрів. На гребені валів були зведені дерев'яні стінки зрубної конструкції. Матеріали досліджень вказують на те, що до стін з внутрішнього боку примикали численні будівлі господарського та військового призначення. У проїздах до міста та над високими урвищами і стрімкими берегами потоків височили вежі, які були також споруджені з дерев'яних колод. У місці, що зветься «Біла дорога», у східній частині міста натраплено на рештки кам'яної бруківки, щільно викладеної з невеликих кусків каменю-вапняку ще на рубежі IX-XI ст.

Важливе місце у системі укріплень давнього граду посідає князівська фортеця. Її територія охоплювала 15 гектарів і була захищена потужними стінами. Час не зберіг їх. Зате немируща людська пам'ять крізь віки донесла до нас давні назви міста — «Золоті ворота», «Залізна брама», «Вежа», «Княжа криниця» та ін. У переказах йдеться про існування під древнім градом підземного міста, де, як вважають археологи, можуть знаходитись усипальниці февдальної знаті.

Під потужним шаром вугілля і попелу, що залишились від згарищ міста, дослідники виявили рештки нижніх частин житлових та господарських будівель, окреслення оборонних стін та в'їздових веж. На долівках спалених жител збереглися рештки печей-кам'янок, речі повсякденного вжитку, які не знищила пожежа.

Особливу і найбільшу групу знахідок складає глиняний посуд, вправно виготовлений на гончарному крузі місцевими майстрами. Його поверхню вкриває характерний для слов'ян хвилястий та лінійний візний орнамент. Досить часто посуд орнаментований геометричним рисунком у вигляді ялинки. У згарищах жител та господарських будівель знайдено жорнові камені, розтирачі, точильні бруски. Вироби з заліза — це переважно предмети господарського призначення та обладунки вершника, коня. На городищі також виплавляли залізо, про що свідчать залізоплавильні печі та велика кількість залізних шлаків.

Археологи дослідили, що округа довкола давнього міста заселена густою сіткою поселень. Виявлено численні могильники, культові дохристиянські та християнські центри. Городище мало також водний зв'язок з основною артерією Прикарпаття — Дністром. На

Кружалъний посуд, IX-X ст. з городища в с. Стільсько

Глиняний посуд із Стільського городища IX-X ст.

ріці Колодниці, що протікала біля підніжжя міста, було споруджено штучний водний шлях. Він складався з кількох десятків гребель, які регулювали рівень води у ріці. За допомогою шлюзів човни піднімалися з Дністра угору по Колодниці, а також поверталися у зворотному напрямку.

Велика густота поселень центрів і могильників обіймає площу близько 200 квадратних кілометрів, що становить єдиний суспільно-політичний організм. Усе це — свідчення високого економічного, демографічного та оборонного потенціалу, визначного рівня політичної організації суспільства.

Особливою сторінкою історії та культури давнього населення цього регіону у IX-XI ст. була язичницька віра. На території описаного комплексу у селах Ілів, Діброва, Велика Воля знаходяться руїни давніх слов'янських святилищ. На окремих вже проводились археологічні дослідження. Так, у селі Ілів на городищі-святилищі виявлено ритуальні майданчики, вимощені великими каменями пісковіку. Тут були встановлені статуї божків, яким поклонялися місцеві жителі. У підніжжі п'єдесталів у неглибоких ямах-кладцях знайдено численні жертвоприношення. На валах, викладених камінням, горіли жертвні вогні. Під святилищем знаходяться підземелля, які згодом стануть предметом археологічних досліджень.

Арабські джерела IX-XI ст. повідомляють про слов'янські язичницькі храми на Чорній горі. Дуже схожі до них є пам'ятки печерного мистецтва, що на околицях сіл Тростянець, Велика Воля та поблизу м. Миколаєва Львівської області. У цих витесаних у камені-пісковіку комплексах, що нагадують тунелі з циліндричним склепінням та проходами між ними, виявлено уламки слов'янського посуду IX-XI ст. Характерною ознакою приналежності цих споруд до язичницької релігії є чітка орієнтація їх фасадів до півдня, до сонця — бога Хорса, одного з основних богів у слов'ян. Перед входом до цих священних будівель знаходяться невеликі ритуальні майданчики, обнесені з трьох боків земляними валами. Усе це свідчить, що слов'янський комплекс IX — початку XI ст. з центром у с. Стільсько належить до числа унікальних пам'яток слов'янської історії та культури раннього середньовіччя.

Від Редакції:

Автор — керівник Верхньодністрянської археологічної експедиції Інституту Народознавства АН України.

*Жертовний камінь «Диравець» у селі Діброва
(за 3 км. на південь від Стільська)*

Язичницькі храми IX-X ст. На околиці м. Миколаєва Львівської області (за 5 км. на схід від Стільського граду)

Галина ЩЕРБА

ДО ПОДІЙ НА ЛЕМКІВЩИНІ В 40 РОКАХ XX СТОЛІТТЯ

Лемківщина — казковий край Карпатських Бескидів, покритих мішаними лісами з запашними травами і різнобарвними квітами, які наповнені дзвінкими голосами різних пташок, дзюрчанням потічків і кам'янистих річок. Все разом створює веселку справжнього наземного раю. Не дивно, що на цій казковій землі споконвіку поселились лемки-українці. І хоч земля тут кам'яна, важка для обробітку, це ніколи не заважало пристрасній любові лемків до неї. Землі Лемківщини простягнулись майже на 10 тисяч квадратних кілометрів і охоплюють гірські райони між ріками Ужем і Ославицею на сході, до Попраду з Дунайцем на заході. Вони входили до складу Київської Руси, згодом — до Галицько-Волинського князівства, а вже з 1309 року попали під іноземне панування. Лемки терпіли соціальний і національний гніт, але ніколи не забували своєї рідної мови — милозвучного діалекту, своїх традицій і звичаїв та віри. За свою вікову історію вони зазнали всякого лиха: різних епідемій, посух, повеней, воєнних руйнувань різних окупантів, але все вони переживали, а ті, що виживали, залишались на своїй прадідівській споконвічній землі.

Та найстрашнішими за всю історію виявились сорокові роки XX століття. Північна Лемківщина — повіти Сяноцький, Ліський, Кроснянський, Ясельський, Горлицький, Грибівський, Новосандецький, кілька сіл Новотаргзького — була захоплена під час Другої світової війни фашистською Німеччиною, а після неї знову попала в склад Польщі. Не легким було життя українців на Лемківщині за час німецької окупації. Почались арешти української інтелігенції. Уже влітку 1940 року гестапо арештувало д-ра С. Ванчицького та д-ра В. Константиновича. В Горлицях заарештовано понад 30 осіб. Особливо гестапівці полювали на москвофілів, яких було доволі багато на Лемківщині, а також забирали примусово молодь на каторжну роботу до Німеччини. На селян накладали високі контрибуції, непосильні контингенти на зерно, картоплю, м'ясо, масло, вивезення дерева тощо. Особливо погіршилась поведінка німців після нападу Німеччини на ССРР.

На початку німецької окупації лемки надіялись, що ця зміна доведе до покращання їхнього соціально-економічного становища, в чому їм відмовляли уряди міжвоєнної Польщі. На перших порах здавалось, що дещо змінилось на краще. По селах Лемківщини запрацювали школи з українською мовою навчання, бо до 1939 р. повсюдно навчання проводилось польською мовою. На Лемківщину прибуло багато інтелігенції, яка не захотіла залишатись під польською окупацією в Галичині, і почалась справжня робота по

піднесенню національної свідомості лемків. По селах відбувалися Шевченківські вечори, ставилися вистави українською мовою, проводилися свята української пісні. В м. Криниця відкрито було українську учительську семінарію. Молодь потягнулась до науки, а повертаючись на вакації чи свята додому, організовувала коляди — вертепи, концерти, диспути на теми історії України тощо. В м. Сяноці відкрилась торговельна школа, в Горлицях — українська бурса, по селах організовувалось навчання молоді в сільсько-господарських гуртках. Створювались курені молоді, сітки ОУН. Словом, інтелігенція, яка прибула з Галичини, сплачувала свій борг перед Лемківщиною, бо до цього часу мало нею цікавилась, і не дивно, що назва «русин» («руснак») збереглась на Лемківщині дуже довго, а москвофільські погляди побутують на Лемківщині і по сьогодні.

Але все це не бралось до уваги німцями. «Лемки не могли зрозуміти фашизму, бо не було їх кому цього навчити, бо ж польський уряд був фашистським. . . Як міг нарід ставати в обороні такої держави, яка топтала його національність? Але навіть лемки переконалися, що на місце одного фашистського ката прийшов ще гірший кат, німець»¹.

Поведінка німців супроти населення ставала дедалі брутальнішою, проявлялася, як згадано, головню в накладанні непосильних контрибуцій, в примусовому вивозі населення на працю до Німеччини. Молодь втікала в ліси, де доходило до зустрічей з польським підпіллям. Крім того, вже в січні 1942 року на Лемківщині розгорнула велику роботу польська компартія, перші осередки яких утворились в селах Перегримка, Воля Цеклинська і Клопінниця, в Усті Руській, Ганчовій, в Бортному, в Баниді та ін. Їхні фарисейські заклики мали певний вплив, бо у них комуністи обіцяли лемкам повну рівноправність та можливість всебічного розвитку в майбутній Польщі.

Багато лемків вступило в боротьбу проти фашизму, і їхні заслуги в цій боротьбі були досить значні. Однак, усі ці заслуги лемків у боротьбі проти фашизму та ті обіцянки, які давались польською компартією лемкам, зразу ж забулись, коли комуністи прийшли до влади після війни.

Тим часом війна продовжувалась, наближався її кінець. В 1944 році (з липня 1944 р. до 15 січня 1945 р.) фронт зупинився на Дукельському перевалі. Вся Лемківщина на сході опинилася в руках Червоної Армії; на захід від Дукельського перевалу — в руках німців. Населення на схід від Дукельського перевалу було виселене Червоною Армією на схід без всяких описів майна і більше не повернулось на свої господарства, а на захід від фронтової лінії населення виселили німці. Таким чином села Барвінок, Зиндранова, Гирова, Мисцова, Габів, Поляни, Кремпна, Котань, Тиханя, Жидівське, Граб, Ожинна, Розстайни, Незнаєва і багато інших були перетворені в руїни.

Ще не вийшли лемки з воєнних лихоліть, як на них навалилась друга біда. У східній Лемківщині вже з осені 1944 року розпочалось

¹ A. Kwilecki, «Fragmenty najnowszej historii Łemków», Rocznik Sądecki, т. VIII. Новий Санч, 1967, с. 267. Автор цитує з рукопису «Лемка з-під Лацкової»: «Лемківщина і її мешканці на протязі півтора тисячі років».

(за договором між Польським Комітетом національного визволення від 9 вересня 1944 р. та тодішнім урядом УССР) переселення українців на територію УССР. Після відходу фронту з Дукельського перевалу на захід хвиля переселення поширилась на всю Лемківщину. Люди, що були евакуйовані з-під фронтової лінії, почали повертатися з пустими руками з Німеччини, але вдома заставали або згарища своїх хат, або розвалюхи, в яких без великих ремонтів вже практично жити не можна було. Вони тулились до людей, які були далі від фронтової лінії, але також були без засобів до існування, бо практично німці виїли все. Допомоги не було від кого чекати, бо новостворена польська влада була зацікавлена в тому, щоб українці добровільно чи примусово покинули Польщу.

По селах розпочали роботу змішані польсько-советські комісії по евакуації українського населення з території Польщі. Хоч як важко бул після війни, люди задумувались, бо ніхто не хотів покидати свій рідний край, свої прадідівські землі, золоті верхи Карпатські Бескиди. Людей постійно скликали на зібрання, агітували за виїзд на Україну та постійно підкреслювали, що ті, які не відуть добровільно, будуть депортовані насильно на понімецькі землі на заході Польщі. І хоч люди під примусом і записувались, та ніхто не поспішав виїжджати. Весною 1945 року почали обробляти ґрунти, але охоронці комісій зганяли людей з полів і не дозволяли розпочинати весняних польових робіт. До літа 1945 р. ті, які вже вирішили виїхати, виїхали, решта думали залишитись. Але польські комуністи різними способами почали тиснути на людей, шантажувати їх. По всій Лемківщині покотились арешти інтелігенції, вбивства, пожари, словом, нестерпний терор.

Ось як згадує ці події о. Степан Венгринович: «Приїхала до Сянока ця славетна комісія, оселилась у найвищій кам'яниці при головній вулиці і почала свою освідомлюючу діяльність: збори, віча, мітинги, афіші, брошури. Хто залишить тут хату і стодолу — все буде оцінене і там, у Союзі, таке саме дістане. Хто скільки збіжжя залишить на пні — все докладно спишеться і там стільки ж дістане. А землі дістане там, скільки захоче, бо в нас землі 'хватає'. Окрім цього, кожний переселенець буде звільнений від податків на два роки і т. д. Тиждень, два, місяць, а лемко замкнувся в собі, спустив обидва вуха, неначе б оглух, і ... ждав. Завжди тільки питав кожного стрічного, чи воно добровільно? Ну, так стоїть написане. Але в комісії кажуть, що однаково всі переїдуть.

Аж ось одної ночі на дверях важливіших і більше впливових громадян появляються наліплені карточки — у польській мові з приказом: до трьох днів зголоситись до переселенчої комісії. І вертається п. Подубинський до хати, а він колись за німців вїйтом був у Дубрівці Руській, два кілометри від Сянока. Вечеряє і кладеться спати, жінка з дитиною на одному ліжку, а він на другому. Нагло крізь вікно падає стріл. Не вплив. Він скочується під ліжку. Падає другий, третій стріл, і жінка у крові вмирає. За два дні ми її хоронили, і було сумно й тяжко, і якась тривога зависла над нами. Подубинський записався до комісії й виїхав. Записали йому хату

й криницю, й усі овочеві дерева, що посадив коло хати, тільки жінки не записували.

Друга хата Шайняка — це вже на Дубрівці Польській. Іринка, моя учениця. Стрічає мене коло церкви:

— Прошу отця катехита, я їду.

— Ідеш? Чому, Іринко? Та ж ти казала, що хіба насилу будуть брати.

— Так, прошу отця. Але вчора хтось вкинув гранату крізь вікно до нашої хати. Щастя, що не вибухнула.

І поїхала, теж добровільно.

— Ви, певно, знаєте о. Миколу Головача. От і на його дверях появилась біла карточка, щоб забирався з Лемківщини, та він злегковажив собі цю пропозицію. Одного разу вертається від товарища (лікаря) і бачить, що коло його хати якісь постаті крутяться. Завернувся і хильцем, ровом, почав утікати. Та завважили його. Впав стріл один-другий, ціла серія стрілів, і о. Головач повалився у рів, поранений. Помер у лічниці в Сяноці. Там і похорон ми відслужили. Поклали труну на віз і поїхали до Боська, де й поховали його. Не хотів до Союзу, то на цвинтар переселився.

Недалеко Кривчі є невелике сільце Скопів. Жив там старенький священик о. Дем'янчик зі своєю сивенькою дружиною і двоє з рідні. Приїхав до нього його зять о. Степан Конкольовський з жінкою. І ніччю напали на них — на приходство. Двері виважили, вдерлись до середини, якась невідома банда. І вимордувала всіх: обох священиків, старенького й молодого, обі їх дружини, двоє дітей і ще служницю, яка спала в кухні, — сім трупів. І сім трун виносили на третій день з приходства. Хоронив їх Дуклянський декан о. Коляса.

Так згинули о. Степан Шалаш з Мисцової, о. Микола Ліськевич з Дошниць та о. Дмитро Німилович з-під Сянока.

У Волі Нижній був священиком о. Володимир Костишин. І до нього прийшли ніччю, і його теж замордували. І о. Назаревича з Яблоніці Руської замордували. Отець Богдан Семків з Дошної сховався на стриху, а його жінка залишилася в хаті. Нагло він почув крик жінки, виломив гонти на даху й крізь отвір почав кликати своїх парафіян на рятунок. Тоді його там на стриху й замучили»².

І огорнули лемків тривога і жах. Щоночі пожежі, кругом Сянока горіли села. З кожного вікна видно було широкі заграви, а з ближчих сіл чути постріли. Щоночі напади. Сьогодні на це село, а завтра на інше. А ранком 10-20 хат спалених й 10-20 трупів у селі, трупів найперших громадян... І на другий день... половина села стояла перед дверима переселенчої комісії — прибігли записатись. Так лемко «добровільно» покидав свою землю і хату. Та лемко твердий, дуже твердий і запеклий. Зорганізувались, озброїлись хто чим міг, кругом села поставили свої варти. І почалась війна, справжня облога. Грали кулемети, падали трупи, та тепер вже з обидвох сторін. Ще тільки гармат і літаків бракувало. Та, не див-

² О. Степан Венгринович. «Добровільно». Спогади. Мельборн-Австралія-Аделаїда, 1990, стор. 14-16.

лячись на все, в липні 1945 року переселення лемків практично припинилось. Ті, хто хотіли, виїхали, решта вже й не збиралась. До серпня 1945 р. було виселено 220 тисяч. Виїжджали переважно елементи малосвідомі («москвофільські») і прокомуністичні, але не тільки вони. Встановилось мале затишшя. Але польський комуністичний уряд настирливо притримувався тези, щоб українці добровільно чи примусово покинули Польщу. Ті, що залишаться, повинні бути засимільовані. На терени Бескидів кинуто було три до зубів озброєних дивізії польського війська. По селах Лемківщини точився страшний терор, який був справою рук польської сталінської влади, але не тільки її. Брали участь у цьому частини польського крайноправного підпілля — Національних Збройних Сил (NSZ) і Національної Військової Організації (NOW). «В околицях міст Сянік, Перемишль і Бірча польська сталінська влада озброїла шовіністично настроєних селян в 15 польських селах. Ці ‘червоні боївки’ розпочали грабунки, підпали і вбивства в українських селах. Розширюючи терор, змушували українських селян переселятися до Радянського Союзу»³. Ніхто з тогочасного уряду СРСР і УРСР не сказав навіть півслова на захист українського населення, яке волею історії залишалося в складі Польщі. Навпаки, сталінізм зацікавлений був у тому, щоб знищити українське населення, до якого не дійшли його криваві руки в 1933 р. та в 1939 р. Свідченням цього може послужити розмова Сталіна з генералом Андерсом у грудні 1943 року про питання майбутнього польсько-советського кордону.

«Сталін: — ... За це місто Львів ви будете битися з українцями.

Андерс: — Багато українців є германофілами, тому ми, а також і ви, маєте з ними клопоти.

Сталін: — Так, але то є ваші українці, а не наші. Ми їх спільно винищимо»⁴.

Так, дійсно, українців нищили спільними силами — советських та польських комуністів. Не могли справитися в боротьбі з польським терором групи самоохорони, що створювались по селах Лемківщини. Їм на допомогу прийшли бійці УПА під командуванням Василя (або Мартина) Мізерного-Рена. Його відділи Бурлаки, Громенка, Хріна, Мирона, Ластівки, Стаха, Бурого, Біра, Дідика, Бродича, Семена, Крилача, Орського були розставлені по всій Лемківщині й стали на захист знедолених лемків.

Керівництво революційно-визвольної боротьби українського народу розуміло, що українсько-польська боротьба була лише в інтересах Москви, і тому робило все можливе, щоб її ліквідувати. По всіх теренах Закерзоння було масово поширено між польським населенням звернення, щоб поляки опам'яталися і перестали знущатися над українським народом, що не потрібно проливу крові, бо з того користає спільний ворог обидвох народів — сталінізм. Крім цього звернення, було видано польською мовою та масово поширю-

³ Збігнєв Ковалевський. «Польська демократична громадськість мусить знати правду про Українську Повстанську Армію». «Україна». «Наука і культура», Київ, 1991, с. 77. Вип. 25.

⁴ Я. Пастернак. «Нарис історії Холмщини й Підляшшя». «Новіші часи». Вінніпег, 1968, с. 297.

вано між поляками багато інших, подібних змістом відозв, летючок та брошур, в яких представлялось спільну большевицьку небезпеку та закликалось поляків до опам'ятання й заперестання терору супроти українського населення. Але обмежитися до політично-пропагандивної роботи було неможливо, бо польський терор шалів у неймовірно великих розмірах. «Весною 1945 р. польські банди пограбили та спалили багато українських сіл на Закерзонню, вимордували при тому: 365 українців — чоловіків, жінок і дітей в селі Павлокома, понад 200 осіб у селах Сівчина та Берізіці, 250 — у селі Малковичі, біля 200 осіб в с. Піскоровичах і стільки ж у Кирилівці, понад 200 осіб у Люблінці, 130 у Рахові, 135 у Гораниці, 115 у Скоповій, 30 у Кобильниці та сотні осіб по інших українських селах»⁵. Терор поширювався по всій Лемківщині. «З ініціативи та під опікою польських комуністичних властей організовуються відомі зі своїх звірств у відношенні до українського населення польські банди в польських селах: Болутянки, Климківка, Любатів, Дошно, Глибоке, Войтушова, Довге. Під час погромницьких нападів тих банд замордовано: в с. Синява — 22 особи, в с. Вороблик — 15 осіб, в с. Босько — 10 осіб, в с. Одрехова — 6 осіб, в с. Вислічок — 5 осіб та велика кількість по інших селах»⁶. «Струбовська — 45, Балигород — 2, Буковець — 2, Хоцень — 6, Побідне — 2, Мкава — 7, Вислік Долишній — 7, Поляни Суровичі — 9, Ратнавиця — 4, Белхівка — 3, Дарів — 3, Карликів — 17, Завадка Морохівська — 78, Полонна — 2, Лопінка — 4, Тискова — 2, Довжиця — 2, Завіз — 3, Туринське — 6, Мокре — 1, Морохів — 12, Карликів — 6, Терка — 30, Хрещата — 17 (повстанська шпиталька), Великополе — 1, Студенне — 1, Явірник — 9, Заброддя — 2, Криве — 3, Розтока — 1. Це далеко не повні дані за місяць жовтень, листопад, грудень 1945 р. і січень, лютий, березень 1946 р.»⁷.

В такій ситуації на захист українського населення мусіла заговорити зброя УПА. При ударах УПА з польськими бандами було стверджено шляхом утотожнювання вбитих та переслуховання полонених, що членами банд були теж члени польської МО, тобто державної поліції, а командирами банд дуже часто члени УБП — польського Уряду Публічної Безпеки. Характерне теж, що з бандами тісно співпрацювала Армія Крайова, командиром якої на Сянїччині в 1945 році став поручник Коссаковскі, недавній повітовий шеф УБП в Сяноці.

Під кулями терористів до залізничних станцій пішки і на возах тягнулися знедолені лемки. Вони прямували до станцій Сянока, Ліська, Кросна, Ясла, Горлиць, Нового Санча і з сумом та плачем вирушали на схід, покидаючи свою прекрасну Лемківщину з надією, що ще колись повернуться до неї. До кінця 1946 року виселено було вже з Польщі до Союзу 500 000 українців. Та різним чудом залишилось ще до 200 000. Проти них уряд Польщі кинув 28 квітня 1947 року 6 до зубів озброєних дивізій і під кодовою назвою акції «Вісла» депортував їх у страшних умовах на так звані «одзискане»

⁵ Петро Мірчук. «Українська Повстанча Армія 1942-1952», Львів-1991, с. 137-138.

⁶ Там же, с. 139.

⁷ «Лемківщина», Нью-Йорк-Париж-Сидней-Торонто, 1988, т. I, с. 239.

понімецькі землі на заході і півночі Польщі, розпорошивши їх на віддалі одного від другого щонайменше на 10 км. Лемки зверталися за допомогою до польських комуністів, зокрема до В. Гомулки, з проханням захистити їх, дати обіцяні їм права, а москвофільські елементи доказували, що лемки не українці, а русини, тому їх немає чого виселяти. Вони так і не знали, що русинство — найбільший ворог Лемківщини. Лемкам, яких записали переселенці советські комісії на виїзд на Україну, було сказано при реєстрації чисто «руською мовою»: «Тут русских нет. Тут усі українці». Зрозумів це добре кожний лемко, депортований акцією «Вісла» в 1947 році за дві години. «Польська брутальність виявилася найкращим українським агітатором. Лемко зрозумів за один день, маючи час на роздуми у замкнутому вагоні, що поляки завжди знали, хто він є. Знали завжди, що він є українцем, лише ховали це від нього. Тримали його у русинському полоні, користуючись кількасотлітньою дрімливістю цього краю»⁸. Жаль, що цього не зрозуміли ще й досі деякі лемки.

«Всю дорогу (від станції, де завантажували людей, аж до останньої) супроводжували людей конвої Польського Уряду Репатріаційного (PUR), функціонери Служби безпеки та Міліції обивательської або військово. Конвой мав списки людей, а в заклеваних конвертах характеристики на родини, які передавалися місцевій владі на місці поселення»⁹.

Багатьох людей, запідозрених у співпраці з УПА, або таких, що у них в хатах побачили портрет Т. Шевченка чи І. Франка, запропорювали в спеціальний створений для українців концтабір на базі колишнього фашистського концтабору в Явожно, де в результаті катувань загинуло коло 200 людей.

Не вистачило сил в УПА захистити лемків, бо ж в Бескиди було кинуте 6 дивізій Війська Польського, зі сходу заблоковано кордон армадою Прикарпатської військової округи, а з півдня — Чехословацьким військовим корпусом чисельністю понад 30 тисяч до зубів озброєних військ. Ускладнилась справа з харчуванням, затроєні були криниці, потічки, заміновані поля картоплі. Місяць від початку акції «Вісла» вся Лемківщина обернулась у безлюдну пустелю: цивільне населення цих теренів було виселено, усі харчові магазини зліквідовано. Після цього приступлено до великих акцій на ліси. Відділи УПА чинили подиву гідний спротив ворогові, та їхнє положення ставало усе важчим. Крім цього, повне виселення українського населення позбавило збройну боротьбу УПА на цих теренах основної мети. Тому командування УПА дає доручення зупинити дальшу збройну боротьбу на Закерзонні. Відділи УПА в Бескиді виконали свої завдання. Вони обороняли населення, здержували переселення та своєю боротьбою давали знати вільному світові про змагання України до самостійного життя.

Так закінчилась героїчна боротьба УПА на Лемківщині та у всьому Закерзонському краю. УПА не тільки вкрили славою українську зброю, але, насамперед, створили надзвичайно важливий історично-

⁸ Валентин Мороз. «Лемківська трагедія 1947 року і проблема русинства».

⁹ Pudło Kazimierz, «Łemkowie», Wrocław, 1987, s. 33.

політичний документ боротьби українського автохтонного населення земель Лемківщини, Надсяння і Холмщини проти злочинного, насильного виселювання його з його прабатьківської землі. Всі відділи на Закерзонню розчленовуються на менші підвідділи і серед надлюдських зусиль, в безнастанних боях з величезною перевагою ворога, видержуючи голод і труди далеких маршів, прориваються з ворожого кільця і переходять — одні в рейди, а інші, безпосередньо або через Чехо-Словаччину, на Україну.

І так у 1947 році Лемківщина залишилась без своїх споконвічних автохтонних господарів — лемків. По безлюдних селах бігали бездомні собаки, з несамовитим жалем м'явкали вночі коти, а вдень гасали по селах поляки із сусідніх сіл та тягнули з лемківських хат, що могли, а згодом розтягнули хати, церкви. «Гарний дерев'яний будинок можна було виторгувати у місцевої влади за золотий годинник або ящик спирту»¹⁰. Сплюндровано і знищено споконвічну культуру Лемківщини, звичаї її народу й традиції, духовість — все, що тільки можна було знищити, а польська комуністична влада записала в новітню історію Польщі найганебнішу сторінку геноциду супроти українського народу.

Виселені на схід і захід лемки з туги за рідним краєм не могли зникнути до нових місць поселень, пробували повертатися різними способами на свої рідні землі, але натрапляли на страшний опір, і для багатьох це закінчувалось висилкою на Сибір або концтабором Явожно.

Коли дивитися на трагічну сторінку історії Лемківщини з відстані 45 років, не трудно бачити, що сталінсько-берутська формула «евакуації», застосована до українців в Польщі під кінець Другої світової війни, зводилася до військової і геополітичної доцільності. Йшлося, очевидно, про те, щоб очистити південно-західні території від національно освідомленого українського елементу, який заселявав дуже важливу під воєнно-стратегічним оглядом полосу.

«Дорогою 'евакуації' Сталін намагався спорожнити південно-західні українські землі, виселяючи їх населення на Схід. В практиці та акція мала закінчитися вислідом знищення українськості в Польщі, зокрема Лемківщини, як частини України, та як специфічної української культури, виплеканої у відповідних обставинах, що, до речі, вказує на вороже ставлення колишнього Радянського Союзу до всього українського. Відрадіним може тут бути тільки один елемент, іменно те, що виселивши населення з цих земель на Україну, воно могло втратити дещо регіональний характер, але ніколи загально-український. Натомість польська 'депортація' мала за завдання знищити одне й друге, — як українські території (як культурно-політичну колыску українського народу), так і українське населення в національно-біологічному розумінні»¹¹.

Без заперечень можна підтвердити тезу про намагання знищити українців як націю в Польщі. Але це було. Може, більше вже не буде після того, коли Україна здобула свою незалежність, а Польща

¹⁰ Kroh Antoni, «Łemkowie», Nowy Sącz, 1990, s. 21.

¹¹ Д-р І. Гвозда «Евакуація — депортація українців в Польщі в 1945-1947 роках».

першою визнала її як незалежну державу. Значить, зроблені уроки з попередніх століть історії.

Останні міжнародні наукові конференції з участю вчених різних країн світу: у Львові 23-24 травня 1991 р. на тему «Проблеми переселення і депортації українського і польського населення в 1944-1953 рр.», 29-31 травня 1992 р. у Кам'янець-Подільському на тему «Україна — Польща, історична спадщина і суспільна свідомість» та в Щеціні 12-14 червня 1992 р. на тему «Акція 'Вісла' на тлі польсько-українських відносин у ХХ ст.» говорять про те, що вчені світу хочуть правдиво висвітлити «білі» плями в історії двох слов'янських народів: українців і поляків та допомогти їм засипати рови непорозумінь, які існували між ними на шкоду цих двох народів, а завжди на користь третьої сторони. Є всі підстави сподіватися, що так воно буде, що між цими двома народами запанує мир і дружба, налагодяться ділові економічні зв'язки, а разом з ними і політичні, і лемки з цілого світу зможуть без всяких перешкод відвідувати могили своїх предків на своїх споконвічних землях, милуватися залишками архітектури, безмежно гарними краєвидами, бо кожний, хто хоч раз побував на цій землі, полюбив її та її народ. Дуже гарно висловив думки всіх лемків п. Мирон Мицьо з Нью-Йорка, США, у своєму зверненні до Лемківщини після свого перебування в батьківському краю.

«Лемківщино! Вічна земле русичів, прадідів моїх. Яка прекрасна, чарівна, ласкава, мальовнича і співуча була ти колись! Як не любити Тебе за шум Твоїх потоків, дрімучі праліси, красу Твоїх Бескидів? Як не згадати давніх збійницьких легенд про месників народних кривд болючих і тих старих традицій-обрядів, що збереглись лише в Твоїй зеленій Верховині? Чи мож забути змаг синів, дочок Твоїх в рядах УПА під проводом славетних командирів: і Рена, й Мара, й Христі, й Степової, і Хріна, й Стаха, й Мирона, і Бродича, і Біра?»¹²

Не забудемо ніколи.

*Лемковино, краю Ти мій рідний,
Люблю Тя до загибелі!
Я не найду в собі сили
Забути Тя навит в могилі!*

¹² Мирон Мицьо, «Наше слово» № 20 (1817) від 17 травня 1992 р.

Ігор КАЧУРОВСЬКИЙ

ЧИ ПОТРІБНА НАМ ШКОЛА ПИСЬМЕННИКІВ

Нещодавно у «Визвольному Шляху» прочитав я коротку нотатку про одного із сучасних українських поетів молодшої генерації (ім'я тут не має значення): «Влітку 1992 вступив до Літературного інституту ім. О. Горького на заочне відділення поетичного семінару».

Це нагадало мені, що я вже пробував перед українськими діячами піднести питання про потребу створення на Україні аналогічного навчального закладу, котрий би давав, з одного боку, фахові знання з поезики, а з другого — підносив би загальноосвітній рівень молодих літераторів.

Але мої спроби зацікавити будівничих держави цією проблемою покищо не мали успіху.

Можливо, що декому навчальний заклад, де «вчать на письменника», здається витвором сталінського соцреалізму, коли — за прикладом майстерзінгерів — письменник мав опанувати своєрідну «табулятуру» цього методу, щоб стати вишколеним ремісником від літератури. Однак, подібні заклади існують не тільки в Москві. Так, у Буенос-Айресі був Графотехнічний інститут такого ж, приблизно, профілю (там було кілька різних курсів, — і кожен вибирав те, що здавалося йому найвідповіднішим).

А скільки разів, читаючи вірші чи прозу молодого автора, ловиш себе на думці: от би йому трохи технічного вишколу або, принаймні — літературного середовища, де талановиті хлопці й дівчата ревниво стежать одне за одним, виправляють, підказують, а часом і заздять...

Та куди гірше почуття виникає тоді, коли, читаючи відомого й визнаного автора, переконаєшся, що — задля показу власної ерудиції — він потрапить жонглювати трьома іменами європейських майстрів образотворчого мистецтва: Леонардо — Рафаель — Мікель-Анджельо, бо інших не знає...

Та й звідки міг би знати?

Мені особисто пощастило з Курським педінститутом: до нас, після відбуття покарання в Сибіру, потрапив ерудит і поліглот (до того ж безкомпромісово-антибольшевицького наставлення) Борис Ісаакович Ярхо: завдяки його лекціям я міг сформулювати цілком інакше від офіційного уявлення щодо самого обличчя європейської літератури.

Тому так жахають мене «білі плями» в Українській Літературній Енциклопедії (особливо — в 1-му томі) і та подиву гідна неознайоMLE-

ність із матеріалом, який вони викладають, у двох співавторок підручника «Історія зарубіжної літератури».

Саме слівце «зарубіжної» чого варте. . .

Хоча з лекцій Ярхо я виніс певні орієнтири щодо шляхів розвитку західної культури, але мої конкретні відомості стосувалися головно красного письменства, натомість знання про архітектуру, малярство і музику мені довелося збирати по крихті вже в дорослому віці. А як би добре було прослухати бодай конспективний курс «Історія європейського мистецтва» — адже це та галузь, без обізнаности в якій літератор може працювати лише в царині рустикальної та виробничої тематики, не сміючи заторкувати тих вищих прошарків суспільства, де точаться розмови, пересипані історичними та літературними іменами, назвами мистецьких творів, цитатами із розмаїтих авторів (а якщо заторкне, то повторить Винниченкову «Соняшну машину», де німецьку аристократію змальовано коли б не на базі бачених письменником кінофільмів. . .).

Я не знаю, які програми були і є в Літературному інституті ім. Горького, проте припускаю, що головну увагу там спрямовано не стільки на теоретичні тонкощі поетики, скільки на практичні вправи, оперті, очевидно, на докладній аналізі літератури російської.

А чи не варто було б — саме тепер — трохи переорієнтуватися на Захід?

Тут мені хтось підкаже: мовляв, іще Хвильовий кликав: «Геть від задрипанки Москви! Дайош Європу!»

На це я відповім: ці заклики сформульовано на такому вульгарно-примітивному рівні, де ніякою Європою й не пахне. До того ж друге гасло Хвильовий, як то кажуть, «по знайомству», запозичив у Іллі Еренбурга, в чиєму романі «Трест Д. Е. Історія загибелі Європи» червоноармієць Чуг, побачивши на невибухломому гарматному стрільні абрєвіятуру «Д. Е.», розшифровує її як щойно цитоване гасло «Дайош Європу». . .

А щодо опонентів Хвильового, які, на чолі з К. Буревієм, на нього гуртом накинулися, то керувало ними, на мою думку, не стільки бажання вислужитись перед большевицьким урядом, скільки звичайнісіньке *незнання* Заходу.

І ще один фактор, на якому варто зупинитися: молодих авторів ставлять, так би мовити, на ноги і роблять з них кваліфікованих письменників у навчальному закладі *імені Максима Горького*.

Росія дала світові чимало видатних письменників (абстрагуємося від того, що половина з них була українського, німецького чи єврейського походження), тож можна було назвати Літературний інститут іменем Пушкіна чи Достоевського або, щоб не було так банально, іменем Валерія Брюсова, який — перший серед російських поетів — присвятився теорії віршування, тільки не Горького, про чію

«безприкладну щодо своєї незаслужености» славу писав іще Бунін і що його в наших колах, себто в колах української творчої інтелігенції парнаського напрямку, цілком слушно — так само, до речі, як і Маяковського — вважають не інакше як графоманом.

І не лише в цих колах: адже після загадкової смерті автора «Буревісника» залишилося, як свідчить Лідія Норд (мемуари «Інженери душ»), дві тисячі рукописів недрукованих творів, і нікому не спало на думку всю цю писанину видрукувати. . .

До того ж, після короткотривалого періоду «фронди», Горький став найзапопадливішим вислужником зненавидженого нами всіма режиму — і то не під загрозою знищення, як це було з більшістю залишених на волі літераторів, а цілком добровільно — заради, як казали наші предки, «лакомства нещасного». Точнісінько, як Тичина. . .

Тож до моєї основної тези, що не випадає українським літераторам «вчитися на письменника» в російському навчальному закладі, слід долучити: тим більше, коли цей заклад носить ім'я червоного графомана.

І ще одне питання.

Чи можливе взагалі якесь навчання в тій сфері духової діяльності, що зветься *поетична творчість*?

Чи не має рації прислів'я, широковідоме й загальновживане в еспаномовному світі: «Los poetas no se hacen, sino nacen».

Це прислів'я надається й до адекватного українського перекладу: «поети не робляться, а родяться».

Але тут мені приходить на згадку замок Ріденбург у Баварії, в тім замку плекають хижих птахів: яструбів і шулік, скопів і сипів, орланів і грифів, орлів і соколів.

Птахи живуть вільно: відлітають і прилітають — вертаються до замку, бо тут їх годують і тут їхні гнізда.

Сокіл, як відомо, серед птахів — найшвидший, проте, забезпечений іжею, не маючи потреби боротися за життя, він пурхатиме, мов горобець, не знаючи своїх літальних спроможностей.

Тому в замку його тренують, розвиваючи швидкість реакцій і прецизність рухів (ми бачили, як це робиться, але це не стосується нашої теми) — іншими словами: сокола вчать літати.

Так само й письменника, зокрема поета, який би талановитий він не вродився, слід «навчити літати».

Такою школою міг би стати Літературний чи Графотехнічний інститут, скажімо, в Києві, або, ще ліпше, в Харкові, де творча молодь з його лав була б реукраїнізуючим фактором. . .

Святослав КАРАВАНСЬКИЙ

ВІЗ ПОПЕРЕД КОНЯ

Комісія Верховної Ради України з питань науки й освіти (надалі — Комісія освіти) ухвалила запровадити Правопис 1990 р. (надалі — Правопис-90) в усі сфери суспільно-культурного життя.

Як до цього має ставитись свідома українська громада?

Який це правопис: незалежний чи проімперський?

Почнім з того, що правопис міняє українську абетку — переставляє знак м'якшення з кінця абетки на місце після літери *Щ*, як і в російській мові.

Нащо?

Ініціатор такого нововведення — доктор математики Л. Іваненко. Він обґрунтовує цей захід рядом аргументів. Один з них: не знати хто переставив знак м'якшення на кінець абетки. Л. Іваненко пише:

«Першу спробу поставити м'якого знака в абетці після *Я* мені вдалося виявити у «Правилах» (певно правописних?), НТШ Львів, 1922 р. . . Але виданий там само, 1924 року, «Словник» Івана Огієнка подає абетку в її традиційній формі».

Насправді ж історія української абетки не така «безбатченкова».

Ще 1884 року у виданому у Львові «Німецько-малоруському словарі», піонер української лексикографії Є. Желехівський наводить азбуку лише з літер, а знак м'якшення і апостроф зараховує до знаків і в абетку не включає.

Цей принцип і ліг в основу реформованої української абетки із знаком м'якшення на кінці, поширеній в Галичині. З початком українізації на Наддніпрянщині реформовану абетку запроваджено до правопису, офіційно прийнятому в УРСР.

Твердження Л. Іваненка, що «перша спроба» зміни абетки має дату 1922 р. не відповідає дійсності. Щодо словника І. Огієнка, то згідно з перевиданням 1978 р. в Канаді, цей словник зовсім не наводить абетки.

Отже, аргументи доктора математики про не-знати-ким-змінену абетку, м'яко кажучи, необґрунтовані.

Річ у тім, що галицький варіант української мови (називаний імперською «наукою» діалектом) мав великий вплив на розвиток соборної літературної мови України. Цей вплив не можна сьогодні ні спростувати, ні перекреслити. Але *аргументами* про не-знати-ким-змінену абетку цей вплив практично заперечувано. Такі *аргументи* перекручують історію української культури, принижують внесок Галичини у її розвиток. Справді, повернення нашої абетки «общесоюзної» форми зводить нанівець прогресивне значення здійсненої в Галичині реформи абетки.

Далі Л. Іваненко аргументує повернення знака *Ь* «на своє традиційне місце» потребою створення «усеслов'янської комп'ютерної системи». На цей аргумент я свого часу поставив питання у пресі, на яке п. Іваненко так і не дав відповіді:

«Якщо для якоїсь усеслов'янської комп'ютерної системи треба переставити знак м'якшення, то хай система собі переставляє, але нащо заради цього міняти усталену абетку в усенаціональному маштабі?»

Обстоюючи свою ідею, Л. Іваненко наводить приклад, що в Центральній науковій бібліотеці АН УССР книжки не було впорядковано за чинною з 1925 р. українською абеткою, а за порядком Б, Ї, Ъ, Ю, Я. Так це ж було тому, що в цій бібліотеці ігнорували українську мову і працювали на «человеческом языке». Доктор же математики шовіністичну практику українофобів підключає на захист своєї ідеї!

Усі ці міркування доводять, що зміна української абетки — це проімперський крок, який суперечить незалежному розвитку української культури. Зате крок цей узгоджується з іншими проімперськими рисами Правопису-90.

Правопис-90 не виправив:

1. Імперської практики перекладу латинської літери «Н», як Х, зберігши форми *Ханс, Хельсінкі, Ханна, Хаммер* замість *Ганс, Гельсінкі, Ганна, Гаммер*.

2. Зберіг написання звукосполучення ІА в іншомовних словах: *колегія*, але *колегіальний*, замість *колегіяльний*; *комедія*, але *комедіант* замість *комедіянт*. І це тоді, коли пишемо *росіянин, парафіянин, марсіанин, християнин, лесбіянка!*

3. Зберіг написання *анафема, Афіни, Мефодій, скіфи*, коли українці традиційно писали ці грецькі слова: *анатема, Атени, Методій, скити*.

Зберіг передачу німецького дифтонгу «ЕІ», як ЕЙ: *Ейнштейн, капельмейстер*, замість *Айнштайн, капельмайстер*.

5. Не виправив неукраїнського закінчення множини іменників з числівниками *два, три, чотири*: *два листа, три мідяка, чотири кота*, замість *два листи, три мідяки, чотири коти*.

Це лише неповний перелік спотворень, завданих українській ортографії погромом тридцятих років, що їх зберіг Правопис-90.

Обстоюючи переміщення знака Б потребою відродити традицію, укладачі Правопису-90 про традиції не згадують, коли йдеться про ліквідацію згаданих спотворень. Тобто, посилаються на традиції лише тоді, коли це вигідно для проімперських маніпуляцій.

Зміни ж *допущені* Правописом-90, про які так багато сказано в ухваленій Комісією освіти постанові, радше косметичні, а не спрямовані на відродження самобутніх рис української мови:

1. Розреклямована реабілітація літери Г торкнулась лише до малого числа переважно маловживаних слів.

2. Ряд інших змін — це усунення правописних розбіжностей, а не правописного погрому тридцятих років.

3. Усунення розбіжностей не охопили всіх наявних штучно прищеплених невідповідностей: в Україні мають писати:

<i>ковзкий,</i>	але	<i>ховзкий, тряский</i>
<i>костьол,</i>	але	<i>Костельник</i>
<i>безпросвітний,</i>	але	<i>просвітний</i>
<i>трикутний,</i>	але	<i>кутний</i>
<i>марево</i>	але	<i>вариво, видиво</i>

4. Написання *Бразилія, Аргентина, Сирія* — вибіркове, бо ж і далі треба писати *Синай, Рів'єра, Тіроль*. Правопис-29 давав єдине правило — нехай і недосконале з погляду вимови — на всі випадки передачі чужих географічних назв. Правопис-90 не дає правила, а винятками переобтяжує можливості людської пам'яті.

Більшість наведених вгорі рис — відверто проімперські, спрямовані на «злиття мов». Щождо правопису слів, наведених у пункті 4, то через свою недоробленість він сприятиме хаосові та дискредитації української мови.

Отже, новий правопис, накиданий певними силами України (а також і діаспорою), такий же проімперський, як і всі попередні після 1932 р. правописи.

Дуже характерно, що до участі в розробці цього правопису, попри словесні обіцянки, не запрошено жодного науковця з діаспори. Але зігноровано не лише діаспору. Громадська думка України — і передусім письменники — безперестанно протестували проти запровадження проімперського правопису. І все марно. Правописна Комісія не врахувала жодного побажання громадян, не провела жодної демократично організованої конференції з участю письменників, журналістів, учителів, не вислухала мовознавців, незгідних з відвертою проімперщиною. Так, ніби Інституті мовознавства в Україні і далі вільно диктувати правописні закони, як це було за «старих, добрих часів».

Я розумію позицію «батьків» Правописної комісії Інституту мовознавства. Правопис-90 було укладено під безпосереднім наглядом ЦК КПУ, який *допустив* ряд змін для створення враження — передусім серед діаспори — що в Україні відбувається відродження. Усі зміни, про які так схвально говорить ухвала Комісії освіти, були санкціоновані ЦК КПУ. Дбаючи про впровадження Правопису-90, «батьки» його дбають про свій *імідж* (саме це слово) перед партією, що ніби не існує, але на відродження якої дехто — і в Інституті мовознавства — покладає надії.

У разі «непередбачених змін політичної ситуації в Україні» Інститут мовознавства лишиться на висоті — він не відступив від «історичних» накреслень «керівного авангарду трудящих». Тільки так можна пояснити те, що за чотири роки, продовж яких ведено дискусію про правопис, Інститут мовознавства не зробив жодної корективи до схваленого ЦК КПУ правопису.

З кола працівників Інституту мовознавства не пролунало жодного критичного слова щодо *мовної політики* КПУ, не висловлено співчуття до жодного із своїх замордованих попередників, зате любовно бережено бюст академіка з ласки КГБ Беловеда.

Така лінія Інституту мовознавства. І її можна зрозуміти, взявши до уваги кадрову політику минулого.

Зараз Інститут мовознавства і той же доктор Л. Іваненко проголосили нову монументальну програму — створення «Банку української мови». І до цієї програми пляновано залучити науковців діаспори.

Постає питання: яким правописом буде здійснювано цю програму?

Українським незалежним чи проімперським?

Як на мене, заки братися до «Банку», треба розробити справді український правопис, залучивши до розробки його і мовознавців діаспори.

Правопис для мови — це все одно, що конституція для держави. Держава не може успішно розвиватися без конституції. Не може розвиватися й мова без належного правопису.

Не розробивши справді українського правопису, не можна починати монументальних мовознавчих програм, як «Банк мови» тощо.

Кінь має стояти перед возом, а не навпаки.

Виникають сумніви і щодо того, навіщо потрібна Інституті мовознавства співпраця діаспори? Чи це щире бажання розробляти спільно українську культуру, чи тут якась інша причина? Якби Інститут мовознавства виявив бажання співпрацювати з діаспорою щиро, це мало б початися від розробки уніфікованого правопису. Інститут же мовознавства розробив правопис — і правопис проімперський — самостійно, тоді методом відомчого диктату накладає його і Україні і діаспори. Чи ж можуть науковці діаспори прийняти такий стиль «наукової праці»?

Огляди, рецензії

Тарас ПРОЦЕВ'ЯТ

ЕТНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ В «ТЕОРІЇ НАЦІЇ» ВОЛОДИМИРА СТАРОСОЛЬСЬКОГО

Проблеми теорії нації розпрацьовуються дослідниками різних наукових галузей: філософами, істориками, політологами, правниками. Одне із центральних місць займають вони у предметній сфері етнології, як науки про етнічні спільноти. Адже нація — найрозвинутіша, найдосконаліша серед відомих сьогодні людству типологічних форм етнічних спільнот.

На жаль, етнологічна наука на Україні сьогодні не може похвалитися значними успіхами в розробці теорії нації як інтегральної складової теорії етнічних спільнот. Адже в советські часи вона була насильно позбавлена можливості виконувати значну частину важливіших дослідницьких завдань. Розробка теорії етнічних спільнот, дослідження психічних та етнокультурних особливостей українців, самосвідомості народу були під негласною забороною. Цей зумисне організований вакуум заповнювався в останні десятиліття теоретичними постулатами, які надходили з Москви. З їх огляду нація розглядалася як соціальна спільність, що має певні етнічні риси та властивості¹. Тому в Україні в 1970-1980 роках не побачило світ жодне нове дослідження з цієї проблематики. А розпрацювання проблем теорії нації в умовах, коли ми стоїмо перед необхідністю регенерації та розвитку українського національного організму і розбудови національної держави, як ніколи на часі.

Тому важливо сьогодні критично освоїти досовєтські та позасовєтські традиції дослідження цієї проблематики українськими вченими. Чільне місце у цій традиції належить фундаментальній праці «Теорія нації» Володимира Старосольського, відомого українського громадсько-політичного діяча, правника і соціолога, засудженого советським режимом на 10-річне ув'язнення, з якого він вже не повернувся на рідну землю. Перше видання книги з'явилося під час вимушеного восьмирічного перебування вченого на еміграції — у Відні 1922 року (перевидана у Нью-Йорку в 1966 році) як синтеза ряду викладових курсів, організованих у лютому-березні 1921 року Українським Соціологічним Інститутом. З цієї точки зору «Теорію нації» Володимира Старосольського можна віднести до наукового доробку української еміграції.

Аналізуючи концептуальні засади теорії, зазначимо, що вже сам підхід автора до явища нації носить етнософський характер. Розглядаючи націю як природній, органічний витвір людства, В. Старосольський стверджує, що нації виростають з народностей. На думку дослідника, «період монархій середньовіків аж до XVIII століття включно се період творення народностей, які демократична хвиля змінила в нації»².

У фокусі уваги вченого перебуває перш за все сутнісний зміст феномену

нації та чинники, які його витворюють. На основі аналізу він формулює п'ять важливіших висновків-тез:

1. «Нація се спільнота, себто суспільство, основою якого є араціональна, стихійна воля».

2. «В протиставленню до спільнот, які основуються на фізичних підставах кровного зв'язку, як родина, рід, плем'я — вона ґрунтується на інстинктах 'другого ступеня', типом яких є ідея».

3. «'Об'єктивні прикмети нації' се тільки чинники, які в даних історичних умовах помогли національній спільноті витворитися, а разом се форми та символи, в яких вона проявляє себе».

4. «Жерелом національної спільноти та істотною силою, якою вона існує, є стремління до політичної самодіяльності та самостійності, яке історично проявилось як боротьба за суверенність: 'in tyrannos' «в межах держави та на вні, за суверенність власної держави».

5. «Історично народини сучасної нації є зв'язані з народинами сучасної демократії, а сей зв'язок не є випадковим, а впливає з природи обох явищ» (с. 89).

«Атомістичне» розуміння нації як збірного означення певного угруповання людей, що панувало на протязі XIX століття, та й в 1920-х роках в теорії та практиці, автор характеризує як однобоке і таке, що не відображає сутнісних вартостей її як спільноти. Для вченого нація — це перш за все окрема суб'єктивна цілість, окремий суб'єкт з власним життям, волею, здатністю та власною долею (с. 28). «Термінологія практичного життя давно та по правилу говорить про нації як про особовости», — зазначає автор, бо — «Не тільки поезія персоніфікує нації, але і проза політичних рухів говорить постійно про права націй, про їх стремління, домагання, боротьби і т. д. І діло тут не тільки в 'догідному скороченню'... Номенклатура в сьому випадку вірний вислів суспільного факту, з яким мусить числитися практика та який признавати мусить теорія» (с. 29). З цієї точки зору вчений підтримує тих дослідників, які розглядають націю як головніший чинник історичного процесу (с. 29). На цій основі він обґрунтовує найважливіший правничий висновок своєї праці: необхідність утвердження в міжнародній політиці погляду на націю як на суб'єкт міждержавного права (с. 142-143). Незважаючи на те, що в праці, на нашу думку, недооцінено двоякого характеру феномену нації, який являє собою одночасно і об'єднання окремих особистостей, і надодиничну суб'єктивну цілість, блискуче обґрунтування останнього стало значним явищем в українській науці.

Що ж пов'язує особистості в націю, як в окрему політичну цілість? На думку дослідника, такою силою є стихійна воля членів спільноти. І яким би не було джерело цієї волі, воно діє органічно через психіку окремих особистостей (с. 92-93). Базуються ці висновки на постулаті, що людське суспільство становить своєрідну цілість, «життя та вчинки» якої відрізняються від «життя та вчинків» окремих її складових. Волі одиниць творять волю суспільства, взаємно впливаючи на себе, модифікуючи себе таким чином, що результат проявляється як відмінна, а іноді навіть протилежна до волі поодиноких її співтворців та формально самостійна від останніх воля загалом. Таким чином, воля одиниць є єдиним джерелом волі суспільства, але остання, незважаючи на це, є не особистісною, а волею нового понадодиничного творця, волею суспільства (с. 29-30), а в даному випадку нації.

Отже, стихійна воля (історично первісний тип волі), що стремить до заспокоєння відчутого бажання, а не досягнення свідомо визначеної цілі і, таким чином, має лише напрям, а не конкретну ціль (с. 32-34) до політичної самодіяльності та самостійності, витворює націю як спільноту. Саме політичність для дослідника — сутісний критерій нації. «Се вона (політичність — П. Т.) власне той чинник, який творить націю з пригожого для сього, зближеного до себе культурою, мовою, релігією та взагалі всіма можливими чинниками матеріалу» (с. 67).

Значну увагу В. Старосольський приділяє т. зв. «об'єктивним прикметам нації»: антропологічним, культурним, мовним, конфесійним тощо. Роздумуючи, аналізуючи, вчений доходить до висновку: «Огляд поодиноких 'прикмет нації' дає передусім негативний результат, що ані ніяка з них сама, ані усі, чи деякі з них разом не дають істоти нації. Пояснення самої істоти нації треба шукати поза ними» (с. 27). Спробуємо коротко охарактеризувати ключові моменти аналізу.

Расовому чиннику, без сумніву, не належить вирішальна роль у генезі та життєдіяльності нації (с. 52-53). Але видається, що автор недооцінює того моменту, що расові характеристики корельовані в тій чи іншій мірі з особливостями психе народу, що вже само по собі не може не мати значного впливу на націогенез. Одночасно, і сьогодні актуальними є думки В. Старосольського щодо непересічної ролі в життєдіяльності нації тих аспектів расової проблеми, котрі в більшості відомих нам випадків ставали важливими домінантами в структурі національної самосвідомості: ідеї про спільне походження та особливу расовість (с. 54). Дослідник зазначає, що «майже кожда нація уважає себе не чим іншим, а безмежно поширеною родиною», і, таким чином, «почуття національного зв'язку є по своїй суті поширеним почуттям родинного зв'язку» (с. 55). «А тому, що якраз родинне почуття в своєму первісному виді є тільки 'поширеним егоїзмом', то таким же самим є по своїй первісній натурі і національне почуття. Воно є поширенням власного 'я' на широкий, обнятий ним круг нації; поширенням егоїзму, а в парі з ним альтруїстичним злиттям себе в націю» (с. 55). Особистість, на думку вченого, відчуває у своїй нації поширення власного «Я», а в безсмертності нації — власну безсмертність на Землі (с. 55-56).

Стосовно культури та мови В. Старосольський цілком слушно зауважує, що вони самі по собі не можуть бути самодостатніми націотворчими чинниками. Однак, культура, на думку автора, є, одночасно, однією з головніших умов народження нації і важливою її якісною характеристикою (с. 58). Вчений акцентує увагу на трьох важливіших моментах ролі культурного фактора в процесі націотворення. Перш за все приналежність певного гурту людей до одного культурного кола означає, що вони живуть спільними правовими, моральними, естетичними поняттями, побутом та інтересами. Таким чином, однотипність культури сприяє інтеграції національної спільноти та відмежуванню її від інших, аналогічних за природою спільнот. Крім того, єдність культури в значній мірі полегшує комунікативні можливості в середовищі спільноти. У цьому контексті особливе значення мають мова та писемність, які ще й є одним із найефективніших способів заамніфестувати свою національну приналежність. І, врешті, однотипність культурних характеристик виформовує спільність культурних інтересів, яка сприяє націотворенню (с. 58).

«Взагалі, — зазначає В. Старосольський, — значінне культури для нації можна пояснити порівнянням з царини хімічних сполук. Культурна єдність, се як якість хімічних первнів, дякуючи якій вони лучаться з собою. Сама сполука настає не инакше, як серед означених умовин. . .» (с. 59). Вчений робить висновок, що значення культури для нації полягає перш за все у зовнішніх її проявах. Глибинні ж сутності культури мають для процесу народження національної спільноти значно менше значення (с. 58-59). На наш погляд, у такому підході має місце недооцінка того моменту, що особливості культури тієї чи іншої етнічної спільноти через відчуття та усвідомлення її членів і, на цій основі, виділення як шляхом інтуїтивним, так і свідомо свого етнічного збірного «Я» серед багатьох інших аналогічних за природою спільнот, переплавляються у вольові настанови, що мають і стихійний, і усвідомлений характер. З цієї точки зору, всі об'єктивні, як їх називає В. Старосольський, прикмети нації: культура, мова, расові особливості несуть у собі націотворчий заряд тієї чи іншої сили, що узалежнене від конкретних умов. Саме вони спільно з психічними особливостями, а у випадку нації — також особливостями державно-політичної самоорганізації творять неповторне обличчя етнічної спільноти і суттєво впливають на витворення та функціонування її як єдиного цілого. Ці ж зауваги можна віднести і до важливіших складових структур національної самосвідомості, про які пише В. Старосольський, і перш за все до уявлень про рідну землю та спільність історичного минулого (с. 25-28, 60-61). Вчений відчуває певні часткові протиріччя у своїх теоретичних побудовах, відмовляючи цілому ряду факторів та навіть їх сукупності в націотворчій функції, зазначаючи, що принцип демократії висунув народно мову як значимий політичний чинник (с. 83), який з погляду автора є сутнісним націотворчим фактором (с. 67), адже само «посягання на державу» вирізняє націю серед інших спільнот (с. 66-67).

Етнософський підхід до теорії нації В. Старосольського не є до кінця послідовним. У цьому, на наш погляд, проявилися протиріччя спроб вченого як теоретика з філософським складом розуму проникнути в сутність нації як феномену та вченого правника, перед яким життя ставить конкретні політичні та правничі проблеми. Дослідник зазначає, що в реальному житті відомі випадки, коли приналежність національна не покривається культурною (етнічною — П. Т.). Таким чином, вчений схильний розглядати націю і як поліетнічну спільноту. Про це свідчать, на думку дослідника, колоніальні уламки великих європейських націй, що характеризуються «лояльною любов'ю до держави, в якій тепер проживають, але не відрікаються свого етнічного походження» і «бережуть два роди патріотизму» (с. 84-85). Прикладом для вченого послуговують французи, які проживають у Канаді в провінції Квебек, та німці в Блюменав у Бразилії (с. 84-85). Спершу зауважимо, що через 70 років після виходу праці В. Старосольського ситуація в Квебеку значно змінилася, а потяги до творення власної державності франко-канадців неодноразово привертали увагу всього світу. Разом з тим, на наш погляд, слід розрізнати етнософський підхід до визначення феномену нації, як типологічної форми розвитку етнічних спільнот, та політологічно-правничий, схильний розглядати націю як спілку громадян, лояльних до держави, в якій вони проживають. Перший заглиблюється в сутності генези та розвитку органічної людської спільноти, другий покликаний до життя необхідністю

вирішувати конкретні політичні та правничі проблеми державотворення, але жодна держава, навіть однопонаціональна, така, якою є Україна, не є етнічно стерильною.

Аналізовані вище зауваги можна віднести і до твердження автора, що середньовіччя не знало етнічних спільнот. На думку В. Старосольського, «народність» являла собою лише певний набір об'єктивних прикмет, але не існувала як суб'єктивна самосвідома цілість і, тим більше, як самостійний центр політичних інтересів, що визнавалися б як власні (с. 67-68). З точки зору сучасної науки з цим важко погодитися, оскільки є зрозумілим, що густина інформаційних зв'язків у середні віки була значно меншою, аніж у XIX-XX столітті. Тому, зрозуміло, що й етнічна самосвідомість не мала такої чітко вибудованої структури і носила менш об'ємний характер.

Не можемо полишити тут поза увагою блискуче обґрунтування дослідником ролі нації, як органічного власника держави, природного центру інтересів, на службі яких повинен знаходитися державний апарат. На цій основі вчений окреслює визначальну тенденцію розвитку національно-політичного життя новітніх часів — тенденцію творення національних держав, зазначаючи, що із сутності нації як спільноти випливає не тільки висновок, що «кожна нація є державою», але й «кожна нація є тільки одною державою» (с. 102, 106).

Самозрозуміло, що в такій короткій розвідці важко хоча б коротко окреслити всі важливіші думки та ідеї фундаментального дослідження Володимира Старосольського. Зазначимо лише, що і через 70 років більшість їх не перекочували в сферу історіографічних наукових інтересів, а залишаються продуктивними, такими, що заслуговують на подальший творчий розвиток.

Жовтень-листопад, 1992 року

м. Львів

1. Див., наприклад: Бромлей Ю. В. «Современные проблемы этнографии». Москва, 1981. — с. 34.

2. Володимир Старосольський. «Теорія Нації». — Нью-Йорк, 1966. — с. 144 (Надалі посилання на цю працю зазначатимуться у тексті в круглих дужках).

Олесь НІЧЛАВА

УКРАЇНА: СТОРІНКАМИ «НІЖИНСЬКОЇ 'ПРОСВІТИ'»

«Просвіта» — так називається газета, заснована в листопаді 1992 року Товариством «Просвіта» імені Тараса Шевченка Ніжинського педінституту. Мета цього видання — сприяти національному відродженню України, розвивати багаті традиції культурно-громадського руху на Чернігівщині, запроваджені тут у другій половині XIX ст. Леонідом Глібовим, Михайлом Коцюбинським, Марією Заньковецькою, Василем Елланом-Блакитним та ін.

Вийшло вже чотири номери «Просвіти».

У першому з них (листопадовому) вміщено статтю завідуючого катедрою світової літератури Ніжинського педінституту доцента Павла Михеда «Куди йде вища школа?» — про необхідність реорганізації колишнього ліцею у педагогічний університет. Тут же надруковано матеріал «Інститутська Свято-Олександрівська церква», який розповідає про багаті духові традиції ліцейського храму. Свого часу у ньому молилися Микола Гоголь, Леонід Глібов, Віктор Забіла, Олександр Афанасьєв-Чужбинський, а сьогодні він перетворений в інститутський клуб.

З допису Олександра Морозова, вміщеного у цьому номері, читачі можуть дізнатися про маловідому сторінку в історії Ніжина — погроми і пожежі в ньому, вчинені у 1668 році російськими каральними військами у відповідь на народні обурення проти Андрусівського договору, який уклала Росія з Польщею і зобов'язалася передати їй Київ. Тут же друкується памфлет Артура Конан Дойля-ніжинського «Великодержавний пуризм, або Життя, смерть і воскресіння пана Валуєва» проти дискримінації рідної мови в прокофуністичних установах, організаціях і підприємствах міста. Газета публікує добірку емігрантських поезій Петра Качури, який з 1947 по 1956 рік проживав в Англії, а згодом повернувся до Ніжина. Також подано добірку цікавих повідомлень: про зустріч із викладачами і студентами педінституту професора Українського Вільного Університету (Мюнхен) Ігоря Качуровського, який після п'ятдесятирічної розлуки завітав до рідного міста, про вечір поезії Василя Стуса в СІПТУ-35, про розмову прозаїка Романа Іваничука з ніжинськими студентами, про лекцію доцента Петра Овдієнка: «УПА: проблеми історії» в місцевому технікумі механізації. Приваблює матеріал Олени Чекан «Святий Михайло на Поліссі».

У квітні цього року побачили світ два номери «Просвіти». Перший з них (№ 1, 1993) вийшов завдяки благодійницькій пожертві відомих громадських діячів, нині голови видавничої спілки «Українські вісті» (Дейтройт, США) д-ра Анатолія Лисого і його брата Володимира (який незабаром помер. Номер присвячений його добрій пам'яті). Газета відкривається статтею Олександра Морозова про існування Ніжина в XIV ст., а не в XVII ст., як це стверджує історик О. Лазаревський. Автор добре мотивує свою гіпотезу. Директор краєзнавчого музею Віктор Ємельянов у статті «З когорти нескорених» на основі фактів кримінальної справи розповідає про життєвий шлях і трагічну смерть великого українського чеха, професора ніжинського

педінституту, літературознавця і етнографа Євгена Рихлика, репресованого у 30-х роках. Цілу сторінку газети відведено під есей Ігоря Рудика про феномен професора Ігоря Качуровського, тут же вміщуються його знімки, зроблені під час зустрічі з ніжинськими студентами. Читач також може ознайомитися з історією розвитку музейної справи в Ніжині (стаття «Історія музею»), підбіркою інформацій про забудування дачами ніжинської археологічної пам'ятки — урочища Городок («Узруй-Комуна») та перейменування вулиць і майданів, які донедавна мали назви, присвячені річницям жовтневого перевороту 1917 року. Зацікавить читача знімок дзвіниці грецької церкви архистратига Михаїла, знищеної у 20-50-х роках.

Порівняно з листопадним, квітневий номер вийшов у чудовому поліграфічному оформленні відомого книжкового графіка Олександра Кошеля. Газета віддрукована офсетним друком, її тираж — 7000 примірників. Залишається додати, що цей номер підготував до друку колектив Ніжинського краєзнавчого музею.

Ще один квітневий випуск «Просвіти» (№ 2) теж актуальний. У ньому друкується інтерв'ю з ректором Ніжинського педінституту академіком педагогічних наук України Федором Арватом «Щоб освіта стала національною», стаття «Чи діє закон про мови?» — про наслідки аналізу мовної ситуації в інституті, в якому ряд дисциплін ще й досі викладають поросійськи. У кореспонденції Івана Костенка «Звинувачено в ересі» мова йде про переслідування компартійною владою видатного українського історика Миколи Петровського. Мюнхенський автор «Просвіти» професор Ігор Качуровський тут же друкує свій нарис про випускника Ніжинського Інституту Народної Освіти літературознавця Петра Одарченка (у серпні цього року йому сповниться 90 років). У замітці «Герб Ніжина» розвінчується міт про офіційний герб Ніжина (із зображенням рукоєстикання та скипетру Меркурія), який насправді був емблемою російського гарнізону, і вмотивовано необхідність відновити найдавніший герб міста із зображенням св. Юрія Зміборця. З цього номера газета почала друкувати книгу спогадів колишньої ніжинської студентки Ольги Мак (дружини репресованого професора Дорошенка) «З часів ежовщини» — про масові арешти у місті в 30-х роках. «Просвіта» подає також матеріал «Великоднє свято», друкує заяву парафії національної церкви до адміністрації області з проханням передати громаді Всіхсвятську церкву.

Травневий номер «Просвіти» (№ 3) відкривається заголовком «Воскресіння Покровської церкви», під яким вміщено підбірку знімків і матеріалів про відкриття у «радянському» Ніжині першої національної церкви і Великоднє свято у ній. Газета зазначає, що нарешті зазнав краху міт про небажання місцевих жителів звертатися до Бога рідною мовою. В матеріалі «Епілог тяганини, або Здоровий дух без штанги і боксерських рукавиць» Ольга Ковальчук розповідає про багаторічну боротьбу ніжинських парафій за храм, у якому зберігався спортінвентар і діяла спортивна школа. Під рубрикою «Із архіву міськкому компартії» видруковано унікальний лист секретаря ніжинської організації комуністів до голови Ради Міністрів України з пропозицією знищити Благовіщенський монастир, зведений Стефаном Яворським, Спасо-Преображенський собор, у якому місцеві жителі в 1861 році прощалися з тілом Шевченка, і Миколаївський собор — славетну пам'ятку монументального барокко на Лівобережній Україні. Цей документ

коментує старший співробітник філіялу Чернігівського облдержархіву Володимир Симоненко у замітці «Бульдозерний задум». У дописі «Час жити і діяти» розповідається про культурно-громадську роботу Товариства «Просвіта» педінституту: вперше організований на Різдво «Вертеп», «Козу», свято для дітей з участю Святого Миколая, українознавчий лекторій, який діє у місті, недільну школу національного-культурного спрямування для дітей, які вивчають український духовний спів, традиції та звичаї народу, англійську мову, народню вишивку, гру на сопілці, різьбу по дереву і т. д.

У статті Олександра Морозова «Лисячий хвіст та вовчі зуби» на основі історичних джерел викладено факти репресій Катерини II проти ніжинських старшин і засудження частини їх до страти за вимогу відновити гетьманщину. Із допису «Гості з Мюнхена» читачі дізнаються про зустріч ніжинських студентів із своїм земляком, професором українського Вільного Університету (Мюнхен) і літературознавцем Іваном Кошелівцем і його дружиною поетесою Еммою Андієвською. Газета знайомить громадськість з цікавими віршами колишнього студента Олександра Самійленка, який трагічно загинув у 27 років, друкує відгук на них професора Олександра Ковальчука, продовжує знайомити читачів з книгою спогадів Ольги Мак «З часів ежовщини», подає некролог у зв'язку з кончиною ніжинського шевченкознавця Георгія Неділька.

Наостанок хочу сказати про людей, які випускають «Просвіту». Газета виходить на громадських засадах. Її редактор — доцент катедри математики, голова Товариства «Просвіта» педінституту Марія Астаф'єва (моя дружина). Вона та кілька ентузіастів — журналіст Олександр Безпалий, зав. відділом краєзнавчого музею Олександр Морозов самотужки роблять цю газету, долаючи численні труднощі. Тут у першу чергу дають про себе знати фінансові нестатки інститутської «Просвіти»: адже, крім членських внесків, у просвітян ніяких джерел прибутків нема, а поліграфічні матеріали (папір, румінали, на яких друкують газету) з кожним днем дорожчають — економіка на Україні у глибокій кризі. Кожен номер газети, звісно, є збитковим, а допомоги від керівників місцевих підприємств сподіватися годі, бо майже всі вони — прокомуністичні. Тому б мені хотілося через Ваш журнал звернутися за допомогою до наших побратимів-емігрантів: чи не могли б вони у скрутний для нас час матеріально підтримати «Просвіту», щоб паросток національного відродження у Ніжині не погас, щоб ніжинські читачі могли ознайомитися з тими цікавими матеріалами, які є в редакційному портфелі — архівними джерелами про голод, колективізацію, репресії, розповідями про ніжинських емігрантів Леоніда Полтаву, Анатолія Калиновського, Вадима Доброліжа, Наталю Дорошенко та інших.

Про Автора:

НІЧЛАВА ОЛЕСЬ (Астаф'єв Олександр Григорович) народився 10 серпня 1952 року на мисі Лазарев, що перетинає Татарську протоку навпроти центральної частини острова Сахалін. Саме на цьому мисі у роки сталінського свавілля відбувала покарання за «колоскову справу» мати (депортована під час сумнозвісної операції «Вісла» з Жешувського воєводства ПНР на Тернопільщину) і за нестачу на військовому об'єкті батько (росіянин, родом із Костроми).

1953 року після трагічної смерті чоловіка і закінчення терміну заслання (амнестії) мати з дев'ятимісячним сином повертається на свою другу батьківщину — у село Вовківці Борщівського району Тернопільської області. Тут Олександр закінчив середню школу, працював у колгоспі трактористом і помічником комбайнера.

Згодом заочно навчався на факультеті журналістики Українського поліграфічного інституту ім. І. Федорова (Львів), працював у редакціях районної, обласної і центральної газет.

У 1985 р. закінчив аспірантуру при Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка АН України по спеціальності «теорія літератури», захистив кандидатську дисертацію. З 1986 року — у Ніжинському державному педінституті ім. М. В. Гоголя, доцент кафедри української літератури. Член Спілки письменників України з 1992 року.

Автор поетичних збірок «Листвяний дзвін» (1981) та «Заручини» (1988), виступає в періодиці як літературознавець, публіцист, перекладач з французької, польської, болгарської, білоруської та інших мов.

Євген ПАШКОВСЬКИЙ

ДВІ ВІЙНИ І ОДИН ДОБРОБУТ

Стрімка пришвидшеність часу, ніби навмисне старіння вприкінці вікової безнадії, приземлює людину і світ до млявих спроб виживання: все трагічне, зумовлене протистоянням між лепруватим комуноеретизмом, що століттями визрівав, пухлинився по затінках Європи і живим землеробським буттям по околицях останньої з імперій, все сказане пошепки, ледь пролунавши з покрівель, сьогодні не зупиняє нас, чи то в силу вичерпаности, чи то з легковірства буцімто нехтує нами, безсилими, щоб остовпіти за крок від майбутнього; ледь відхекавши запал вчорашнього світобудування ті ж самі політики, ті ж самі гендлярі, скупі лицарі економічного раю, завчивши по декілька гасел національних барв, кидають зерна прийдешнього на стерню марноти, пророки з рум'янцем і глуздом армійського старшини виходять на батьківський ганок, до народу, щоб тим ключем, що вчора допомагали замкнути наручники на братах, сьогодні грайливо, з вивертом, примкнути крадене першородство духу, культури, мистецтва, зрештою свідчень про те, що ж сталося наприкінці віку з людиною, що сталося з кращими, що спіткало озлілих? Що чекає на тих, йорданськи названих родом зміїним, надоумленим утікати від гніву, замість того, аби принести гідний плід покайння? Що жде нас всіх, кому історія бачиться поступом до справедливости, а не тернами, що, обдираючи людину, послаблюють опір злу, за легковажними перемогами відкривають дорогу для всевитонченішої жорстокости і братовбивчих насильств, як те спостерігаємо нині; на сизифовій кручі ми позбавлені однозначного знання, та сумлінний художник і справді майстер притаманною тільки йому здатністю воскрешати, задля відвертости, — либонь посмертної сповіді — поновлювати голоси, художник і майстер ще може передавати весь безмовний, хрипкий, мов прострелене горло, досвід минулого, тож, коли голос мистецтва, набувши справжности, опосередковано стосується кожного із нас, ми маємо право відповідати на тому ж болючому регістрі, на якому звучало питання, маємо, високо кажучи, родинне благословення мертвих, маємо право на день

сьогоднішній і прийдешній. Зразковий доказ: прозова й драматургічна творчість Василя Портяка, ще в ранніх новелях якого вгадується недомовлене в долях героїв, той непродихний трагізм позаду, що робить вчинки й характери позбавленими дріб'язку, як і псевдовеличі, робить їх повнокровними, з живою неметушливою мовою, з суворим втомливим досвідом людьми, — і творцями і воїнами, та головне: перевізниками, що на плотах історії палять малий вогонь, залишаючи нам на березі смуток і благоговіння перед річкою; від повернення на весілля забутого родича до (близько півста літ назад) передсмертної задухи дитячого страху з одним порятунком — «дай мені руку свою», від блудних синів сьогодні, до принесення жертви тоді, від тиші прощення до всезмішності горя, від теперішніх календарних годин до скам'янілого, вкритого трупом, часу, від провини живих до спокути загинувших, що загнані в темряву підземельного виживання, чули кроки над собою, склорізний рип снігу і гавкіт собачиськ, глухий каменепадний грім в'язки гранат, що, гупнувши об стіну ями, котилася їм під ноги: про-світлення, затулений зойк, секундна вічність довжиною в два слова молитви і палаюча тиша кривавила, розривала вуха; від баченого до уявного художник здобуває такий простір свободи, що відтоді його зір всюди помічає зв'язок, сирітство й батьківство характерів, долі, ніколи, здавалося б, непов'язних; всюди, каже нам він, чи то в пенсійних енкаведистських кублах, чи то в жорстокому злиденстві, чи то в мареннях про добробут триває війна сумнівів над вартістю людини, якщо не клясового ворога і не піддослідного соціальних збиткувань, то просто родича по біологічному видові; всюди цей розніжений стан непевності, мов очманіння від теплого солоду смерті, скоріше втома, перепочинок, ніж відмова від війни, ніж тавроване пекуче знання: за кожен сьогоднішній подих заплачено криком, розпачем, болем, десь вночі, напівспаралізовано, стікаючи кров'ю, з гарячим залізом у тілі: за кожним поглядом, словом, піднятою за вушко філіжанкою кави стоїть сліпота повільного, обезсиленого під ранок вмирання, коли тіло втискалося в мерзлу лісову товщ і було вітряно й люто; за кожною засторогою короткого, надто стрімкого слова «біль», стоїть переповнення світу стражданням, неможливість розказувати і неможливість мовчати, тільки стогін, розпанахана мука безневинних жертв, одне споглядання яких прирікало на непротивлення і бездію, стоїть, згідно з Альбертом Швайцером, те, що «свідомість, нагально необхідна нам сьогодні, повинна зводитись до переконань, що всі ми провинні в нелюдстві. Все те страшне, що нам довелося пережити, повинне струснути нас, збудити в нас потребу сприяти наближенню часу без воєн». Він, художник, знає це кожним нервом, що тільки йому дарованим дивом приживлені до минулих згасань, сповіді, свідомого розуміння «це по всьому»; він здатен гінню плестись по слідах солдатів і собак — і втілення досвіду: *«Нам дзвони не грали, коли ми вмирали»* спільно з Василем Герасим'юком, за режисурою Миколи Федока, та *«Вишневі ночі»*, режисура Аркадія Микунського, на основі повісті Бориса Харчука. Над головами убієнних, над засипаною хатою-бункером кроки на мить втихають, щоб переступити на екран — і нова безвихідь готує вибір.

Апокаліптична за всіма ознаками війна зла зі злом, трупіда з трупідом, сарани зі сараною, худих корів із худими, війна не стільки на знищення ворога, «людського матеріялу», «вартових революції», «гумусу історії», як на тотальне заперечення священного, не суспільствами простягнутого дару життя, війна проти самого Бога сходила на ніщо і, як завжди за

таких обставин, найтрагічніша безвихідь чекала на людей вибору, на тих, що утверджуючи своє і свого народу право на гідність і життя, розводили собою два вогняні потоки — вони мусили гинути або вибирати за власним розсудом менше зло. Упівець Петро з Портякових «Дзвонів», без сумніву, знає все страшне свинство ситуації, коли його вибір впирається в прийшлу силу, позбавлену людських норм, отже й можливості потрактувати його мету і вчинок правдиво; він, Петро, спадкоємець землеробської культури, сказати б, людяного знання про людей пам'ятає моральні межі своїх дій, тоді як супротивна пролетарська сила не діє ні за людськими, ні за Божими законами, не знає полону, милости, є абсолютно заданою на вигуб всього живого; справжній трагізм постає не в усвідомленні поразки, не в сумнівах, не в спробі здатись, не в надлюдській втомі втеч, доки за мостом на воринах тіло здригнеться й замре від блискавичного опіку снайперських лінз, через окуляр яких його стільки вгадував серед селян, видивлявся на кузові полуторки німечний сокироголовий ворог — трагізм у волі обов'язку, попри зашморг, який затягує навіть не час, а думка про смертну хвилину. В іншому випадку — фільм «Вишневі ночі» — відсутність обнадійливого вибору коротким і рятівним коханням з'єднує серця чоловіка й жінки, що мають спільний етнотип, але роз'єднані тією ж таки брутальною, вимуштрованою на загарбництві, безмежно тупою, цинічною силою. Серед підступництва, постійного втручання зрад, світ стає, мовби зраджений самим собою: смерть головних героїв фільму, неможливість продовження людського роду за нелюдських умов.

Якщо першій стрічці закидали буцімто наслідування поетичного кіно — закид примітивний з огляду на фактуру творчого матеріалу, — то другій — певну прямолінійність образів і конфліктів, надто крутий реалізм. Якщо перший фільм судили люди з печерним уявленням про мистецтво або затяті підручникові естети, то другий — глядачі, пересичені псевдотрагізмом, аморфністю світових кінодогм. Показовим видається саме допрацювання повісті в кіносценарій: зміна «багато чого» з огляду на теперішність оголила суттєву ваду українського мистецтва загалом: недопрацювання на відповідному рівні буттєвих реалій і, як наслідок, — перекладання обов'язкової роботи батьків на дітей, дітей на онуків і так — до безміру; посилення на обставини хибують поразками. Цілі материки свідчень попеліють намарне: від часів розкуркулення мізерний відсоток високохудожнього переконливого, правдивого, гине серед підробок, саме поняття про метр-еталонність, про здобуток щодо клясичних зразків стає дратівливим — натомість представлені заслуги псевдомитців перед суспільством, що особисто мені нагадує велич діяльності астронавта в профспілковій організації.

Та приходить край пожирання саранчі; поза екраном, — в підтексті історії, — виснажені протистояння між двома вогнями та другими після великого голоду виглядинами західної допомоги, останні бойові групи відрейдують в американську зону; йде великий розподіл світу, народи отримують свої держави, мільярдні компенсації збитків і жертв, і тільки в Україні, що вкотре після азійського потопу ціною безневинних мільйонів порятувала західні столиці від деспотичної орди, тільки в Україні все знову перекидається з ніг на голову; війна скінчилась, запановує відносний лад, та безперервно триває війна сумнівів над вартістю життя людини, над ціною тих, навіть статистично найбільших мільйонів, що вгріли землю зсередини: настає відьмацька година ідеології, котра збиває хрести і чинить

наругу над мертвими, переконуючи загал, мовляв, усі ви ніщо, всі, кому продірявили черепа, ніщо, всі, хто наклав на себе руки, ніщо, всі просвітлені сподіванням, ніщо, всі, кого через підозру згнали на тюремні двори і на стінах бараків ще іржавіла кров бунтівного вояцтва, по якому про-чвакотіли танки, роздираючи тіла об мур і намотуючи шкіру на гусениці, всі ніщо й ніщо, всі там будете за непослух: царює добропорядна підозра, добробутний страх, маніякальний потяг до виживання і за такої пори часом один поет, що в ледачкуватому ідіотизмі шкребе вірша про наркотичне дихання трупом, або солов'їнить лябораторію атомної чуми, один недорікуватий кидає під сумнів священний дарунок життя, відкриває двері жорстокості, врешті здійснює наруги більш, ніж легіони ворожого війська, таємних агентів і штатних вбивць. Минає час, і, як ми бачимо сьогодні, лукавство лепруватить сам простір, замацує голови, прапори, гукає знищити тих, котрі нагадують і застерігають від їхньої лепруватої сили — і потрібні покоління митців, аби врівноважити терези добра і зла, сказати світлом про світле, чорним про темряву, забуттям про відступництво, розумінням про слабкість, відвагою про обов'язок, сказати мертвим про честь, живим про надію, і, поновивши силу справжності буття, зупинити сліпих поводитирів перед ямою. Прозаїк і драматург Василь Портяк розказує на виняток зразково, талановито, з глибиною традицій і суворістю висоти. То ж всім, хто прагне, мистецтво дає голос для каяття, сприяє очищенню, дарує відповідь, зміцнює пам'ять про біснுவате стадо, яке, ногами стоптавши перли, може знов обернутися, аби розтерзати нас.

Володимир ЖИЛА

МИСТЕЦЬ КОЛЬОРИСТИЧНОГО БАГАТСТВА

«Петро Мегик: Монографія мистця й альбом праць», за ред. Святослава Гординського. Об'єднання Мистців Українців в Америці: Відділ у Філадельфії. Філадельфія, 1992. Стор. 160.

Недавно вийшла з друку книга «Петро Мегик». Вона складається з монографічного дослідження і альбому творчості мистця. Тут і коротка згадка «Петро Мегик в Україні» та вітчизняні відгуки преси про його виставки. Видання заповнене цікавим матеріалом, що заслуговує на увагу читача, тим більше, що мистець П. Мегик недавно вийшов з життя, осиротивши нас назавжди.

У книзі знаходимо праці відомих діяпорних мистецтвознавців, приятелів і шанувальників спадщини П. Мегика. Святослав Гординський, редактор цього видання, у своїй цікавій статті «Петро Мегик: його доба, його мистецтво», яскраво змальовує гіркий час, в якому довелося жити і працювати П. Мегіку. А час той був справді тяжкий, коли «підставова мистецька діяльність була зумовлена свідомим чи підсвідомим впливом психічного стану повоєнного українця, який у своїй масі почав усвідомлювати той факт, що однією з найголовніших причин нашої недавньої національної поразки був перед- усім хаотичний стан душі, із-за браку конструктивних ідей».

Петро Мегик — уродженець Буковини, звідкіля і виніс «притаманну тій частині української землі кольористичну буйність з одночасним вичуттям формального ладу, що є основним елементом буковинського народного мистецтва».

Його малярська творчість охоплює натюрморти, портрет і краєвиди. Ніколи не брався він за багатофігурні композиції, вони, як він говорив, не відповідали потребам його душі. Мистця захоплювала мертва природа, зокрема її статика. Ці ж предмети стояли непорушно, малювати їх можна було і тепер, і завтра, і будь-коли. Ця статичність знайшла своє глибоке втілення в відомому малюнку «Цегли» (темпера, 1965), що так характерний для розвитку таланту П. Мегика. Другим важливим жанром мистця є портрет. У ньому він кохався ще з варшавських часів. У портреті, як стверджує С. Гординський, мистець і виробив «свій власний стильовий підхід». Тут можна відзначити такі праці: «Портрет Я. Омпан» (один з ранніх, 1925), «Портрет З. Л.» (фігура жінки немов замкненої у своєрідній еліпсі, 1927), «Портрет старого чоловіка» (1959), «Дівчина з книжкою» (1968), «Портрет О. В.» (напівфігурне зображення жінки з шалем на голові, що немов складається у шестикутник, 1969), «Портрет фармацевта К.» (1975) та «Портрет Валентина Симяннєва» (1978). Цей останній, на думку С. Гординського та інших фахівців, — це найкраще і найбільш зріле досягнення П. Мегика в царині портрета. Згадані портрети — це найважливіші праці мистця в цій галузі. В оцінці С. Гординського, вони добре «продумані композиційно, характери персонажів передані з усіма їх типовими рисами, виразним соковитим кольоритом, де немає нічого скоропоспішного й недогвореного».

Краєвиди П. Мегика вже більш різноманітні, ніж праці попереднього жанру. Вони зумовлені «вічнозмінністю форм і барв природи». Тут можна відзначити такі картини: «Церква в Космачі» (1939), «Варшавська пристань» (1942), «Церква на козацьких могилах під Берестечком», «Нутро церкви в Ротенбурзі н/Т.» (виглядає як твір архітектора, а в дійсності — це твір маляра, 1947). Цей останній твір — це дуже прецизна праця та рівночасно і високомистецька. Були у мистця й інші краєвиди — «Цвіте ліс біля собору», «Гірський краєвид» (1973) тощо. Найтиповіші, а може, і найкращі краєвиди мистця, — це приклади зрівноваженого, культурного та глибоко естетичного мистецтва, позначеного його власними стильовими рисами.

До речі, тут обов'язково треба відзначити одну рідкісну рису характеру П. Мегика, яку підмітив С. Гординський, а саме: його «дбання про нашу культуру, не про себе самого, не про свою студію чи групу, а про загальноукраїнську культуру, і то не із-за адміністративного обов'язку голови чи іншої функції в якійсь установі чи товаристві, а з почуття власної особистої відповідальности за долю народу. . .»

Петро Андрусів у своїй статті «Петро Мегик: життя і творчість», написаній ще 1979 року, змалював найважливіші прикмети характеру Мегика та розповів про його вдачу. Вона має багато чого, що не всім може сподобатися. Проте «до друзів мистців він ставився зичливо і до кожного був готовий прийти з розумною порадою і захоотою до ретельної праці».

Що торкається мистецької творчості П. Мегика, пише П. Андрусів, то вона була сильно пов'язана з природою мистця. У ній автор вбачав велику дбайливість про композиційний порядок картини, точний рисунок та невимовно старанну техніку малювання. Він писав, що у Мегика «є природний нахил до монументального декоративізму, що іноді перегукується з іконографізмом». Це в свою чергу доволі яскраво проявляється особливо

в його натюрмортах, в яких із вишуканою естетикою він умів використати елементи народного мистецького промыслу: кераміку, килими тощо.

Андрусів стверджує, що Мегик малював олійною і темперовою техніками. Рідко вживав широкої плями та з великим ефектом застосовував техніку гуантілізму, дещо подібну до техніки французького мистця Жоржа Сера. Праці П. Мегики, писав Андрусів, викликають переконливе і міцне враження та без труду проходять через кожне жюрі — українське чи американське. Мистець брав активну участь у своїх та американських виставках (до речі, він учасник 17 виставок, в тому виставок у Львові, Чернівцях і Києві. Це були ретроспективні виставки праць цілого творчого життя мистця).

Євген Блакитний у статті «Творчість Петра Мегики» подає деякі дуже цікаві риси мистця. Він стверджує: «Перше загальне враження від Мегики-мистця — це зрівноваженість і гармонія, прагнення досконалості в кожному його творі, чи то буде краєвид, мертва натура чи портрет. Нічого зайвого, нічого випадкового, нічого дратуючого. Навіть сильних кольорових контрастів уникає мистець. Все в міру — зрівноважена міцна композиційна побудова твору, добрий рисунок, гармонійно зі смаком підібрана кольорова гама, добре розроблені пляни в краєвидах і перспектива». Це одно з кращих визначень П. Мегики як мистця. Блакитний, на противагу Гординському, вважає, що П. Мегик не був мистцем «спокою». І таким він не міг бути, бо його вдача була далеко «неспокійна». Він людина непосидюча, бурхлива і пристрасна. Спокій йому був чужий, незважаючи на те, що він був організатором та головою мистецького гуртка «Спокій» у Варшаві. Я особисто пригадую довгу розмову з мистцем у січні 1990 року, коли, оглядаючи його картини, я мимоволі назвав його «мистцем спокою». Він тут же спалахнув і сказав: «Таким Гординський мене називає. Це зовсім не відповідає правді, я людина бурхлива, сповнена хвилювань, нестримна в житті, а ще більше в моїх мистецьких виявах». Слушно підмічує Блакитний, що в сюжетах своїх творів П. Мегик обмежував себе простими буденними предметами, як вазони, квіти, городина, звичайна цегла тощо. І все це він опоетизовував мазками пензля, що свідчило «про його високу культуру як мистця».

А тепер хочемо відзначити ще одне цікаве визначення, яке ми помітили лише у Блакитного. Він пише, що у П. Мегики «безпомилкове точне відчуття кольору, форми та лінійної композиції. Його краєвиди насичені повітрям та сонцем. Дивлячись на них, можна навіть встановити, в яку пору дня та при якій погоді малювався той чи інший краєвид».

З великою приємністю я прочитав також статтю «Унікальна людина», що її написав Василь Дорошенко — учень, а згодом друкар П. Мегики. Це не мистецька стаття, а нарис про П. Мегику як людину, яка всюди в авангарді. Автор замітно торкнувся і журналу «*Нотатки з мистецтва*». Над цим виданням П. Мегик працював від травня 1963 року до листопада 1990 року, кругло 27 років. І за цей час появилася 30 чисел «*Нотаток*». Тут він виконував усю редакційну працю, адміністрацію, кореспонденцію та експедицію, і то безкоштовно. За цей час видання зросло з 48 до 80 сторінок друку, а його початковий тираж 500 примірників збільшився удвічі. «*Нотатки*» дійшли і на Україну та знайшли собі місце майже в усіх головніших державних і університетських бібліотеках світу. А все це завдяки безкорисній і потужній праці П. Мегики.

У збірник увійшла також і одна стаття по-англійськи, що її опрацювала Марія Дзвінка Барабах.

У виданні 78 кольорових репродукцій і 14 рисунків. Рисунок для П. Мегики

— це окрема незалежна мистецька форма. Про неї вже в 1962 році С. Гординський писав таке: «Мегики ставиться до рисунка з повним розумінням його важкості. Як дослідник старих українських форм, він зацікавлений передусім у проблемі мистецької традиції. Ця традиція витворила ритм лінії і строгий майже графічний рисунок, який обминає деталі і прямо зображує суть даного об'єкта». І так у рисунку, на нашу думку, П. Мегики більше, як деінде, шукає монументального виразу деталі, підпорядкованої цілості. І таким чином творить власну систему рисунка, побудованого на власному сприйманні та на власній системі зображення речей.

Оцінюючи книгу хочемо сказати, що найпершою позитивною якістю монографії вважаємо ту особливість, що розвиток майстерності П. Мегики тут розглядається у зв'язках з творчістю інших мистців. Таким чином, із сторінок монографії в атмосфері живих міжмистецьких взаємозв'язків виростає постать П. Мегики як талановитого мистця, громадянина і борця за українське мистецтво. Далі хочемо підкреслити той факт, що дослідники в своїх статтях ніде не зв'язують своїх поглядів з традиційно-усталеними теоріями. І тому їхня книга написана сміливо і з достатньою аргументацією висновків про більшість аналізованих мистецьких картин. А становлення майстерності П. Мегики вони ілюструють текстуальною аналізою окремих картин, зіставляючи різні варіанти та редакції своїх висновків.

Звернімо увагу і на деякі, на нашу думку, дискусійні положення рецензованої книги. Насамперед — щодо періодизації мистецької діяльності П. Мегики. В монографії вказується тільки на два переломні моменти у його творчості, а саме: на 20-і і 50-і роки, коли викристалізовувався властивий йому стиль. Це, зрозуміло, великі переломи. Але вони постали внаслідок попередніх етапних зрушень, тісно пов'язаних з еволюцією мистецького таланту П. Мегики, які треба було б все ж таки назвати. Недоцінюється в монографії і ролі творчої методи в праці мистця — вийти за межі мистецької традиції, взявши з неї все найперспективніше. Не згадується тут і автобіографічних елементів. А хіба таких не було в творчості П. Мегики? Інша справа, що кожен високомистецький твір, крім суб'єктивного начала, має і загальнолюдське, яке кожній людині дає щось нове, залежно від її досвіду й розуміння мистецтва.

У книзі маємо кілька важливих фотографій, як: погруддя Петра Мегики; Петро Мегики 1920 року у Варшаві; Петро Мегики малює; Петро Мегики з дружиною Дарією в шістдесятих роках у Філядельфії; Виставка Петра Мегики у Філядельфії 1979 року; Петро Мегики в Київській опері в товаристві Марії Мурованої і Дмитра Гнатюка, директора Опері; Петро Мегики серед своєї родини на Буковині, жовтень 1991 року та інші. У монографії є коротка бібліографія. Книгу в цілому видано культурно на доброму папері і без помилок.

Названі нами дискусійні положення жодною мірою не применшують значення цієї книги як фундаментальної праці в галузі пізнання життя і творчості Петра Мегики. Вона прикрасить книжкову полицю кожного шанувальника мистецтва в діаспорі й на батьківщині.

Іван ЛЕГКИЙ

ПРЕЦІКАВА КНИЖКА

Іван Вергун: «Чужиною», спомин інженера-скитальця. Накладом автора. Друкарня «Ідея», Дюнкерк, 1992, 155 стор., формат 15,9 × 22,9 см., 13 рідкісних знімок, замітки, індекс імен та резюме французькою мовою.

Автор спомину, скитаючись з родиною по Бельгії, Франції та Канаді, заробляв на хліб насущний по-різному, а три роки навіть був без праці. Будучи затруднений в 13-х різноманітних підприємствах, правдиво відтворив ментальність робочого людю, проблеми та суть своєї роботи. . .

Цікаво теж описані знайомства у виїзних обставинах з високопоставленими особами: монсенсьйором Робертом Остом, секретарем архієпископа Реймсу Мармотена; д-ром Баталієм Рейсом, дорадником президента Португалії Салязара; консулом Португалії в По; професорами Володимиром Кубійовичем та о. Михайлом Коржаном, єпископами Нілем Саварином і Володимиром Маланчуком. . .

Подорожуючи по Західній Європі, розуміється, з різними пригодами, панство Вергуни оглядали у Відні реліквії св. Йосафата, пам'ятник Юрієві Кульчицькому та проходжувались вулицею нашого дипломата Андрія Розумовського. А біля Дубровніку принагідно зустрілись з українським комсомольцем з Одеси. Крім того, автор книжки в туристичнім бюро міста Мостар вів дебату з директоркою про Україну. . .

Рівнож інженер Вергун сумлінно відтворив україніку у Франції (Реймс, Сенліс, Люрд, Лізьє, Дюнкерк) і в Канаді (Едмонтон, Монтреаль), як теж чудесні зцілення в Люрді та їхні наукові констатації. Свій спомин він кінчає солідним резюме французькою мовою.

Ось ще декілька оцінок його книжки. НТШ зі Львова пише, що «книжка ввійде в золотий фонд української культури», Наукова бібліотека Львівського університету назвала її дуже цікавою. . . Теж о. митрат Ів. Гаврилук (Монтреаль), будучи захоплений спомином, пише, що він є «чудово опрацьованим», «історично-документальним джерелом про українську еміграцію у Франції», «переповнений датами, прізвищами та способом життя наших поселенців. . .». А о. Василь Прийма (Люрд), автор збірки поезій (під псевдонімом Микола Галичко) п. з. «На схилах гір Карпат і Піренеїв», своє захоплення «Чужиною» опівав віршем:

*Іван Вергун з Дружиною,
Скитаючись чужиною,
Гарний спомин написав:
Спраглий мирного життя,
Свою долю бере в руки,
Всім скитальцям для науки,
Як боротись проти зла.*

В чужім краю, в чужім полію,
Здавшиш на Господню волю, —
Свій хрест несе за Христом:
Працює, молиться Богу,
Зве Пречисту на підмогу
Здався їй цілим еством, —
Славить словом і пером.

Будучи на Україні,
В Канаді, за морем синім,
У Франції, — у П'єрфіт:
Де Пречиста чуда діє,
В славнім Люрді володіє,
Коло чудесних воріт.

Скитаючись чужиною,
Нерозривно з Дружиною,
Про край рідний пам'ятав:
Про княжу й козацьку славу,
Про Українську Державу —
В чужих архівах шукав.

За працю свою хосенну
Для батьківщини спасенну,
Бог Його благословив,
Господь Бог і Божя Мати,
Для Вкраїни працювати,
Світлим умом обдарив.

Спогади Його цікаві, —
Він для рідної держави
В світ віконце отворив,
Правду закриту відкрив.

Скитаючись чужиною,
Іван Вергун з родиною —
Чесно заробляв на хліб:
З думкою про Україну —
Жде на вічну Батьківщину,
Де не буде більше бід.
Де всі святі проживають,
Святу трійцю прославляють —
В безконечність много літ.

П. С. «Чужиною» можна замовити (ціна 120 фр. фр. або рівновартість в чужій валюті), пишучи на адресу автора:

Jean Verhun, 19, Bd de l'Aurore, 59430 St Pol sur Mer (France)

О. ПИТЛЯР

3 НОВИХ ВИДАНЬ

Др. Степан Шухевич: «Мое Життя» — Спогади. 619 сторінок. Видання Української Видавничої Спільки в Лондоні. Редакція й передмова д-р Степанії Шухевич-Строкон. Вступне слово проф. Володимира Янева.

Зовнішній вигляд цієї книги, мабуть, найатрактивніший із усіх нових книжкових видань української еміграції: великий формат, синя тверда обкладинка з золоченими літерами й м'якою обгорткою роботи мистця Ростислава Глуква. А зміст — для мене особисто був такий цікавий, що мені тяжко було від цієї книги відорватися. Зміст той складається з двох неоднаково великих частин. У першій із них — сімейний родовід автора і спомини з його дитячих і молодих літ та з початків професійної праці в передвоєнному австрійському судівництві. На жаль, у ту частину не включені воєнні переживання автора в австрійській армії, в січово-стрілецькому легіоні й Українській Галицькій Армії (автор тут відсилає читача до вже раніше виданих його військових споминів). Основну — другу — частину цієї книги творять спомини з українських політичних процесів із часів польської окупації західньоукраїнських земель. Ті спомини мають особливу вартість для теперішнього нашого читача, бо в них показано, як творився, розвивався і ріс український національний спротив чужій окупаційній владі, революційний націоналізм, що постав зразу серед колишніх вояків українських армій і розвинувся в потужний, спонтанний рух серед української народньої маси — однаково міста й села, в Галичині, Волині і на Поліссі. Ті славні політичні процеси тодішні, якими ми — юнаки і батьки наші — захоплювалися, боліли й жили — процес «Федаківців» і «Поштовців», і «Городоцький», і «Бобрецький», і «Конгресовців» — а потім чим раз більша маса «дрібних» судових розправ, у яких суджено сільських хлопців, молодих робітників, однаково — галичан, волинян і поліщуків, що боролися як уміли, страждали і на шибениці гинули «за Вільну Україну». Все те — речі, які в нашій емігрантській буденщині не раз забуваються. Але, читаючи про них, у нас наново пробуджуються давні наші переживання, безсмертні ідеї українського національного визволення. Вони й нас, старих, ще, як колись, захоплюють, а молодим сучасникам нашим, коли б тільки їх можна було «намовити» до читання цієї книжки, вони відкрили б погляд на світ інакший від нашого довкілля, від капіталістичної пересичености, бездейности, зануди. Мене самого ця частина книжки так зацікавила, найбільше — захопила, що я намагався якнайшвидше перечитати її, недосипаючи ночами.

Але й перша частина спогадів Степана Шухевича незвичайно цікава, бо ж вона змальовує давнє галицьке суспільне тло дуже інакше від того, що його ми самі пригадуємо з наших власних молодих споминів. Чи ж легко можна собі уявити давнє галицьке сільське приходство, де було говорено тільки «панською» (польською) мовою, або давнє село, де єдиним (трохи) грамотним чоловіком був дяк і писар в одній особі? Або Львів у останній

чверті XIX століття, де кам'яниці були здебільшого тільки одноповерхові і їздив «кінський трамвай», а річка Полтва текла собі відкрита й «пахуча» самою серединою міста, де тепер проспект Шевченка?

А все таки, ті давні, далекі, такі інакші від наших власних спогадів часи, автор описує з ностальгією тугою і милими згадками про сільських хлопців — товаришів дитячих ігор, про професорів і учнів його львівської «Альма Матері» — колись єдиної в Галичині львівської Академічної Гімназії, єдиної з українською мовою навчання.

Звичайно, коли ви хоч трохи прискіпкові, ви можете знайти в цій книзі і деякі невеликі недостачі — чимало друкарських чи редакційних дрібних помилок, які й легко можна виправдати: адже книжка друкувалася в Англії, її редактор — в Англії, мовний редактор — в Америці, а складали її, мабуть, молоді друкарі, які не знали ні старогалицького побуту, ні мови. Тому можна знайти в ній і деякі «гумористичні» курйози. Наприклад, німецьку назву Західного Перемишля «Дойч Пшемишль» було перекладено як «Німецький промисл», а назву галицької партії УНДО — як «Український Народний Дім». Але ж у порівнянні з вартістю цілості книги — це все тільки дрібні деталі.

У книжці вміщено чимало прецікавих родинних фотографій автора, на жаль, із деякими помилковими підписами (деякі з них було справлено на окремій карточці). Але ж знову — це тільки невеличкі недотягнення.

А книжку варто купити, хоч не дешева вона (50 доларів) — купити й перечитати — «від дошки до дошки», по старогалицькому кажучи.

ЧИТАЙТЕ — ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ ТИЖНЕВИК

« ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ »

«Шлях Перемоги» — орган української державницької думки і речник Українського Націоналістичного Визвольного Руху. Він подає правдиві інформації про події в Україні і світі, наświetлює і коментує їх у дусі інтересів розбудови та закріплення Української Держави. «Шлях Перемоги» — це універсальний часопис, що повинен знайтися в руках кожного українця, якому доля нашої молодой Держави та всебічний розвиток здорових суспільних сил не байдужі.

Адреси «Шляху Перемоги»:

290057 Україна
м. Львів,
вул. Природня, ч. 12,
«Шлях Перемоги».

Verlag "Schlach Peremohy",
8000 München 80,
Zeppelinstr. 67.
Germany

Присвяти Покійним

У глибокій печалі повідомляємо Отців Настоятелів, Парафіяльні Ради, Сестрицтво ім. Св. княгині Ольги, Лігу Української Православної Молоді, всіх вірних Української Автокефальної Православної Церкви у Великій Британії та все українське громадянство, що в п'ятницю, 11 червня 1993 року упокоївся в Бозі після важкої недуги —

*св. пам. СВЯТИЙШИЙ ПАТРІАРХ КИЇВСЬКИЙ І ВСІЄЇ УКРАЇНИ
МСТИСЛАВ І,*

основник Української Автокефальної Православної Церкви у Великій Британії влітку 1947 року та її Правлячий Єпископ протягом більше як 20 років, Глава Української Автокефальної Православної Церкви та Української Православної Церкви з 1969 року і Української Православної Церкви в США з 1971 року. Великий український патріот, меценат української культури, невтомний трудівник у церковному, політичному, громадському і культурному житті нашої нації, а з 1990 року Святійший Патріарх Української Автокефальної Православної Церкви.

Похорон Святійшого Патріарха Мстислава І відбудеться в днях 21-23 червня 1993 року в Савт Бавнд Бруку, США.

Висловлюємо наше глибоке співчуття Консисторії УАПЦ, дочкам Тамарі і Маріямні, синові інж. Ярославу та їхнім Родинам а пам'ять про Святійшого Патріарха хай вічною збережеться в українському народі.

Вічна пам'ять Святійшому Патріархові!

*† Іоан Правлячий Єпископ Лондонський
Спартіаляне Управління УАПЦ у Великій Британії*

ТЕЛЕГРАМА СПІВЧУТТЯ ВІД ГЛАВИ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ

Консисторії Української
Автокефальної Православної Церкви
Савт Бавнд Брук, США

Львів, 12 червня 1993 року
93/1168

З боєм серця і з почуттям глибокого смутку сприйняв я вістку про відхід у вічність Святійшого Патріарха Київського і всієї України Мстислава. Покійний був великим сином Української Церкви і народу, а Всевишній Господь благословив його доволіттям, щоб бути свідком відродження, знищення, вигнання, і відтак відновленого життя України.

Від імені всієї Української Греко-Католицької Церкви я складаю її сестрі — Українській Автокефальній Православній Церкві найсердечніші співчуття, злучені з молитовними побажаннями, щоб нащадки покійного Патріарха йшли

його слідами і працювали для освячення і єдності Української Церкви і народу, щоб сповнилися слова Христові: «І буде одне стадо і один пастир».

Українська Греко-Католицька Церква завжди збереже живою пам'ять Його Святости, зокрема, задля участі в працях Другого Ватиканського Собору, зустрічі з покійним Патріархом Йосифом Кардиналом Сліпим у Савт Бавнд Бруці 1968 року і, врешті, Його участі у торжественному перепохованню тлінних останків нашого незабутнього Патріарха-Ісповідника у Львові 27-29 серпня 1992 року. Та найбільше пам'ятатиме Його історія як мужа Церкви, який змагався за єдність Церкви і Українського народу.

Вічна Йому пам'ять!

*† Мирослав Іван Кардинал Любачівський
Глава Української Греко-Католицької Церкви*

Йосип ГОШУЛЯК

У ПЕРШУ РІЧНИЦЮ ВІДХОДУ У ВІЧНІСТЬ БЛ. ПАМ. Д-РА МИХАЙЛА БОРОВИКА

Невблаганна межа життя. За нею починається фізичне небуття, незвідані й далекі світи, потойбічне життя. Кажуть, однаке, що добра й потрібна людина вся ніколи не відходить. Вона ще довго перебуває в цьому світі у своїх добрих ділах, у теплих спогадах, у пам'яті рідних та близьких людей. Вона відроджується у поглядах очей дітей чи внуків і в їхній життєвій настанові до чесного життя та благодійних справ, продовжується генетично у безлічі поколінь своїх нащадків.

А, на жаль, нещадна смерть якраз забирає інтелектуальних людей, які могли б ще прислужитися українському народові і внести новий вклад у його духову спадщину. Так, працюючі інтелектуальні люди вичерпуються скоро. Це сталося з сл. п. д-ром Михайлом Боровиком, автором книг «Українсько-канадська преса та її значення для української меншини в Канаді», «Століття українського поселення в Канаді (1892-1991)» та інших важливих праць.

Д-р Михайло Боровик народився 6 квітня 1922 року в патріотичній українській родині в Галичині. Гімназійну освіту здобув у Львові. Студії продовжив у вищій економічній школі у Мюнхені, а відтак в Оттавському університеті на славистичному відділі, і в бібліотечній школі. Згодом здобув ступінь доктора філософії в Українському Вільному Університеті в Мюнхені, захистивши дисертацію на тему «Українці Канади та їхня преса». Окрім того, будучи з 1943 року членом ОУН, часто займав відповідальні пости в Українському Визвольному Фронті і впродовж усього життя був активним у громадсько-суспільному житті української діаспори.

Покійний Михайло Боровик разом з потоком воєнних біженців перейшов усі випробування в пересильних таборах, у безконечному чеканні на вирішення своєї долі репатріаційними комісіями. Не залишався бездіяльним навіть і серед цієї непевності. До Канади він прибув разом з іншими політичними біженцями, поселився у Вінніпегу, а згодом, одружившись з Дарією Голіян, переїхав до Торонто, а ще пізніше — до Оттави, де 11 червня 1992 року відійшов у вічність.

Вже рівно рік як мій приятель Михайло Боровик залишив цей неспокійний світ назавжди. Хвороба і непосильно-виснажлива праця над книгою «Століття українського поселення в Канаді» зламала цього виходця із

старовинного козацько-шляхетського роду, що сягає своїми декількома поколіннями аж у чернігівське дворянство та має свій герб «огоньчик». Як дослідник Михайло Боровик продовжив славні сторінки українського письменства.

Нелегко приходилось Михайлові Боровикові спинатись на вищі щаблі науки. Це він здебільшого робив з почуття обов'язку перед українським народом. Його науковому росту передувала участь в боях на Східному фронті з пораненням, важка праця на утримання родини і постійне поповнювання особистих знань. Багато корисного зробив д-р Боровик для української спільноти, зокрема — для поселенців Канади через видану ним до 100-ліття книгу, в якій зазначено: «Очевидно, ця праця має свої недоліки, бо чи спроможні ми згадати та перерахувати успіхи українців в Канаді за 100 років в одній книжці?» Перелічити і не пропустити щось дійсно важко. Але ще тяжче, коли підірване здоров'я цьому не сприяє. Лише можна скорботити, скільки досліджень у справі українських поселень не перевів д-р Боровик і як ними він міг ще збагатити і поповнити свою потрібну книгу.

Особисто я зблизився з покійним Михайлом під час моїх бібліотечних студій в Оттавському університеті. Він був надзвичайно пильним студентом і виїнятковим добрим товаришем. Якраз він, покійний Михайло, допоміг мені наздогнати програму, коли я приїздив з своїм навчанням. А згодом я з радістю погодився на його запрошення: взяти участь у концерті в листопаді 1964 року, що проходив в Оттаві. І чомусь, може недоречно, мені завжди пригадується пов'язаний з тим концертом дещо смішний невеличкий епізод. А було це так: після концерту я завітав до подружжя Боровиків у гості. Вони якраз втішались новою хатою. На цей час у родині було вже двоє діточок — старший Роман (тепер поважна і шанована людина — канадський консул в США, Бофоло) і молодша дочка Лариса (тепер добрий адвокат). Мала Лариса запам'ятала мене зі сцени з пишним волоссям, тобто — з перукою. Таким вона побачила мене спочатку в себе вдома. Та коли та перука як сценічний атрибут була знята, дитина на вигляд моєї лисини з тривогою зауважила: «Мамо, мамо, подивись, цей пан має велику діру в голові».

З боєм сьогодні згадуються подібні веселі випадки з нашого довголітнього спілкування чи то в побуті, чи в університетських стінах, а чи із спільного бібліотечарського зайняття. З боєм, бо вже минув рік, як між нами немає доброго Михайла. Та незатертим залишився спогад по ньому не тільки в мене, — zostався він у всіх українців виданими Михайлом книгами. Можливо, що остання була непосильним тягарем для його слабого здоров'я.

Всього рік перейшов по великій втраті. Діти — Роман і Лариса — якось потрохи відходять від великого горя, бо в молодих надто стрімке життя, — хоч і їм важко після відходу дорогого батька. Та найважче вірний Михайлові дружині — пані Дарії, або Дарці, як її називають друзі. Вона все життя була опорою для свого чоловіка — в радостях і смутках, в його щоденній невтомній праці. Всі роки спільного життя вона несла на собі весь родинний тягар, з дрібними клопотами і негараздами, щоб створити для чоловіка Михайла найсприятливіші умови для інтелектуальної праці. І написання ним останньої книги в значній мірі було облегшене вірною дружиною Дарією.

Жаль, але даліше «відлітають сірим шнурком у вирій...» і довго у повітрі звучить їхнє прощальне «кру». І довго в історії українських поселень залишиться творчий та громадсько-активний слід д-ра Михайла Боровика.

ВІЧНА ЙОМУ ПАМ'ЯТЬ ТА СПОКІЙ ЙОГО ДУШІ!

З листів до Редакції

Вельмишановний пане Редакторе!

Вбачаючи у відродженні Херсонщини одне з важливих своїх завдань, Спілка підприємств м. Херсона разом з Обласною науковою бібліотекою при підтримці місцевих та державних органів влади України проводять у вересні 1993 року форум співвітчизників, до участі в якому бажали б запросити своїх земляків — тих, хто має коріння у Херсонській області та по всіх землях, що складали колись Херсонську губернію.

Звертаємось до Вас із уклінним проханням опублікувати у Вашому часописі:

«Дорогий Друге!

Якщо є хоч тоненька ниточка, що з'єднує Ваше серце з милою вітчизною — Херсонщиною, з південними степами України, запрошуємо Вас на форум земляків-херсонців, що відбудеться в м. Херсоні з 15 по 18 вересня 1993 р.

Передбачається робота двох секцій, учасники яких обговорять перспективи сфер економічної взаємодії, проблеми вільної економічної зони в м. Херсоні, створення фонду підтримки становлення ринкових структур і проблеми екології й культури.

Отримати запрошення для участі у форумі Ви можете в Організаційному комітеті до 1 серпня 1993 р. за адресою:

325024 Україна
м. Херсон
вул. Дніпропетровська, 2
телефон (055) 6-70-65
факс (055) 2-64-48
телекс 273126 BRAINSU

Ю. П. Яковлев
Голова оргкомітету